Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

BEMÆRKNINGER

OVER

ALHEDEN OG DENS COLONIER

AF

FREDERIK CARL CARSTENS

MED

KOMMENTARER OG FODNOTER
VED ETLAR KRAMER JOHANSEN

B e m æ r k n i n g e r

over

A l h e d e n o g d e n s C o l o n i e r

af

Frederik Carl Carstens

Præst på Colonien.

med

K o m m e n t a r e r

af

Etlar Kramer Johansen.

Frederik Carl Carstens/
Etlar Kramer Johansen:
Bemærkninger over Alheden og dens kolonier.

2000.

Tryk: Søe-Knudsen, Stoholm.

ISBN 87-988022-0-8

Udgiver:
Foreningen "Kartoffeltyskerne på Alheden"
Søndersøvej 47, 8800 Viborg.

Udgivet med støtte fra KJEMS-FONDEN.

Billede på omslaget: Grønhøj bygade (ca.1880)
er fra Vald. Andersens bog ALHEDEN

Bemærkninger

over

Alheden og dens Colonier

af

Frederik Carl Carſtens,
Præſt paa Colonien.

Trykt paa Boghandler P. C. Kabell's Forlag
i Viborg Stiftsbogtrykkerie
1839.

Fr. Carl Carstens.

Præst på Alheden 1832-1845.

I n d h o l d s f o r t e g n e l s e.

Indledning 7
Forord 11
Om heder og disses forskelligheder 13
Planer om hedens opdyrkning 22
Tyske kolonisters indkaldelse 28
Koloniernes etablering 42
Kirken og præstegården, plantager m.v. 53
Koloniernes tilbagegang 64
Alhedens dårlige udskiftning 74
Mangel på læ 83
Mangel på hø 92
Mager gødning 95
Bedre driftsmåde 105
For stort areal 109
Slette arbejdsredskaber 117
Mangel på brændsel 120
Slet økonomi 127
Mangel på tilsyn 135
Afslutning 144
Af artikel i "Fædrelandet" januar 1940 147
Berigtigelser v. kammerråd, amts- og koloni-forvalter N.C.Morville, Viborg 150
Bemærkninger til Morvilles berigtigelser v. F.C.Carstens 161
Morvilles svar på Carstens: Bemærkninger ... 171
Bemærkninger til Morvilles Ultimatum v. F.C. Carstens 178
Artikel i "Københavnsposten" 15.januar 1841 183

Indledning.

Da Danmark ved fredsslutningen i Roskilde i 1658 måtte afstå Skåne, Halland og Blekinge til Sverige, begyndte en økonomisk nedtur for landet. De tre østlige provinser var i økonomisk henseende meget værdifulde for statens finanser. Ved tabet af dem mistede man en væsentlig indtægtskilde. De følgende 60 års bestræbelser på at vinde det tabte tilbage blev en stor økonomisk belastning, for krigsførelse kostede mange penge. Ved afslutningen af den store nordiske krig i 1720 var Danmark derfor et meget fattigt land. Landbruget var hovederhvervet. 80 % af befolkningen boede på landet. Skulle udviklingen vendes til gunst for landet, måtte det blive ved en udvidelse af indtjeningen ved landbrugsdrift.

På den tid var kun en fjerdedel af landet under dyrkning. Halvdelen af Jylland var dækket af hede og ødelagt skov. Det indre af Jylland var næsten folketomt. Landbrugsjorden blev ikke intensivt udnyttet. Jorden manglede næringsstoffer og var kun i begrænset omfang ryddet for sten og rødder. Langt den største part af landbrugsjorden blev drevet af fæstebønder. Gennem høj beskatning havde de båret de store byrder ved finansieringen af krigene. En udnyttelse af udyrkede arealer til landbrugsjord var en af mulighederne for en forbedring af landets økonomiske stilling, og en nærliggende mulighed for udvidelse af landsbrugsarealet var en omdannelse af de store hedearealer i Midtjylland til agerjord. Det krævede imidlertid arbejdskraft. Derfor lod regeringen i 1723 udgå et tilbud til dem, der ville bo og bygge på de jyske heder, om skattefrihed i 20 år og fritagelse for militærtjeneste, indkvartering og pligtkørsel. De arealer, man havde i tankerne til dette formål,var bl.a. den store Alhede sydvest for Viborg, som betragtedes som kongens ejendom. Da de nye bønder skulle være fæstere under kronen, og da der ikke var tale om nogen hovedgårdsdrift, betød det, at de heller ikke havde nogen hoveripligt, som ellers var en tyngende byrde for den tids fæstebønder.

Kongens tilbud fandt dog ikke nogen interesse hos befolkningen. Man skulle ellers tro, at tilbud om fritagelse for skatter i 20 år skulle være tillokkende for et skatteplaget folk, men det afslører nok, at den håbløse økonomiske situation i landet også medførte en udsigtsløs indstilling i befolkningen, så ingen havde mod på at prøve noget nyt, som kunne risikere at mislykkes.

I de følgende årtier dukkede tanken om opdyrkning af hederne af og til op, men uden at blive udmøntet i konkrete planer før i begyndelsen af 1750-erne. Da udsendte regeringen påny tilbudet om skattefrihed m.v. for dem, der ville bosætte sig på de jyske heder. Den drivende kraft, der førte til det fornyede tilbud, var kongens overhofmarskal, Adam Gotlob Moltke, der interesserede sig meget for landbrugets udvikling. Også andre kredse i landet fattede interesse for hedesagen, og det førte bl.a. til, at en opmåling af Alheden blev sat i gang med henblik på at få konstateret omfanget af kongens hede og dermed omfanget af det areal, der kunne udnyttes til formålet. Der var dog stadig ingen i den danske befolkning, der havde lyst til at gå i gang med hedeopdyrkning trods tilbud om fritagelse for byrder, som stadigvæk var tyngende for bønderne.

Fra den danske legationsråd i Frankfurt, Joh.Fr. Moritz, modtog regeringen imidlertid underretning om, at der i dette område i Sydtyskland var en stor lyst hos befolkningen til udvandring. Man bad da Moritz om at prøve at hverve folk til "opdyrkning af ødeliggende egne" i Jylland, idet man tilbød samme friheder, som tidligere var tilbudt den danske befolkning. Der meldte sig mange, og tilstrømningen blev i 1760 så stor, at man måtte standse tilflytningen til Jylland og oprette kolonier i hertugdømmet Slesvig, der skulle vise sig at blive langt større end kolonierne i Jylland.

Statens udgifter ved dette projekt blev af en betragtelig størrelse. De tyske kolonister fik godtgjort deres rejseudgifter og modtog dagpenge, indtil de kunne klare sig selv. De fik således dagpenge de første 5 år. Der blev for statens regning bygget gårde til dem, udstyret med besætning af stude, køer og får og de nødvendigste redskaber samt såsæd, herunder urtefrø og læggekartofler. I de første

år måtte de også hjælpes med vinterfoder.

I sin bog "Den jyske hedekolonisation" bringer Valdemar Andersen en opgørelse over statskassens udgifter vedrørende kolonierne i årene 1760-1765. Den samlede udgift i disse år var til kolonierne i Jylland 329.000 rigsdaler. Udgiften til kolonierne i hertugdømmet Slesvig var i samme periode 708.000 rigsdaler, altså en samlet udgift på ca. 1 mill. rigsdaler. Statens indtægter var i 1760 på 4,5 mill. rigsdaler. Samme år var udgiften vedr. kolonierne i Jylland næsten 34.000 rigsdaler, og året efter ca. 72.000 rigsdaler. Alene dagpengene til kolonisterne i Jylland beløb sig i årene 1760-1765 til 128.792 rigsdaler.

Det ville være naturligt at spørge, om staten så fik noget ud af denne store investering i form af øget velstand hos befolkningen. Det havde jo været formålet med hedeopdyrkningen. Lykkedes det, eller blev det en fiasko ?

Den menneskelige side af dette spørgsmål vedrører kolonisterne. De øvede deres indsats som pionerer for hedeopdyrkningen.

I 1839 udsendte pastor F.C.Carstens i Frederiks sin bog "Bemærkninger over Alheden og dens kolonier". Den er en status over kolonisagen 80 år efter de første tyske kolonisters ankomst til Alheden, Sammenfattende giver bogen svar på spørgsmålet, om det lykkedes. Hans svar er:"Det lykkedes ikke". Staten fik kun såre lidt eller intet for de penge, der var ofret på hedeopdyrkningen. Ifølge pastor Carstens er fattigdommen udbredt blandt kolonisterne på Alheden, ja han skriver endda: "Det går tilbage for Alhedens kolonier.".

Pastor Frederik Carl Carstens var født i Sønderborg i 1799. Han blev teologisk candidat i 1824 og året efter kapellan i Kundby. Han kom til Alheden i 1832 og var præst der indtil 1845. I sin bog om Alheden skriver Valdemar Andersen om Carstens: "Han var en skarp iagttager og giver interessante oplysninger om egnens naturforhold. Derimod er hans beretninger om historiske forhold ikke altid hævet over kritik. Han var ivrig for træplantning og skal have plantet Frederiks præstegårdsskov., 16 tdr.land, egenhændigt". Gamle mennesker har fortalt Valdemar Andersen om

pastor Carstens, at "om søndagen, når folk kom til kirke, kunne han træffes i skjorteærmer, travlt beskæftiget med spaden".

Beretningen om de tyske kolonister på Alheden er en del af Danmarks historie. Pastor Carstens bog er et værdifuldt bidrag til denne beretning. Han behandler de problemer, kolonisterne havde, meget grundigt, anfører årsagerne til problemerne og kommer med forslag til deres løsning.

Ved denne genudgivelse af bogen er teksten ændret til nutidig stavemåde. Et par steder har det været nødvendigt med en lettere omskrivning af teksten, fordi en lang række bisætninger og indskud har gjort det vanskeligt at få fat i meningen. Der er desuden foretaget en inddeling i kapitler.

Kommentarerne er skrevet i tilslutning til de enkelte kapitler. Genudgivelsen er endvidere forsynet med fodnoter. Til slut er omtalt nogle reaktioner på bogen umiddelbart efter dens udgivelse i 1839.

Silkeborg i maj 2000.

Etlar Kramer Johansen

Forord.

Det ville i sandhed gøre mig ondt, om nogen skulle være af den formening, at lyst til at se mit navn på prent på titelbladet af en bog, skulle i mindste måde have bevæget mig til at udgive efterfølgende blade. Ærligt har jeg spurgt mig selv ad: Hvad er din hensigt? Mener du, at du vil kunne opnå denne? Og er du også dit emne voksen? Hvad det første angår, da er det mig i høj grad magtpåliggende efter bedste evne at kunne virke til at fremme, hvad godt og nyttigt er på hvilken som helst plads, det måtte behage Gud her i livet at sætte mig. I dette øjemed har jeg nedskrevet efterfølgende bemærkninger over Alheden. Vel havde jeg fra først af kun betænkt at skrive om de tyske kolonisters nærværende stilling, men da jeg senere betænkte, at mangfoldige måske næppe kender mere af Alheeden end selve navnet, så skrev jeg nogle forudbemærkninger om denne hedes individualitet. Mit ønske er da nu at kunne føre læseren ind på Alheden, og når han har gjort sig lidt bekendt med den, da at vise ham, at alt ikke blot ikke er, som det kunne og burde være, men at det er aldeles nødvendigt, at såvel til statens som til kolonisternes tarv noget retskaffent gøres, og det før end det er for sildigt. Efter evne at bidrage til, at dette fremmes er min hensigt med udgivelsen af disse blade. Om jeg vil opnå dette? Det er noget, som han må vide, der bærer hjerterne i sin hånd. Jeg mener, enhver skal redelig opfylde sin pligt, og overlade udfaldet af sine bestræbelser til vor Herre. Sløvhed og dorskhed lader det blive ved beslutninger alene, men sligt båder ikkun verden lidet. Er det Guds vilje, at min lille bog skal falde i en mands hånd, som forener sand patriotisme med evne, da håber jeg til den gode sag, at den også hos en sådan vil finde en talsmand, som gør mere end fægte i luften. Kort: Med Guds hjælp mener jeg, at mine blade, selv i al deres ubetydelighed, ville stifte nytte, og denne tanke er mig en kær løn for mit arbejde. Spørger jeg mig endelig, om jeg også er mit emne voksen? Da skal jeg ikke nægte, at jeg bliver lidt underlig til mode, især når man just nu ser ord på prent, som "den første billige

fordring man kan gøre til forfatteren i et offentligt blad, om en offentlig genstand, er, at han fuldkommen kender, hvad han skriver om, thi ellers vildleder han i stedet for at vejlede." Denne fuldkomne kundskab er det jo nu rigtignok lidt vel meget at turde påstå sig at være i besiddelse af; jeg tør i det mindste ikke. Men da jeg har levet 7 år imellem kolonisterne midt på Alheden, så tør jeg vel uden ubeskedenhed påstå, at jeg måske kender for nærværende tid Alheden og dens tyske væsen bedre end nogen som helst anden. Og når man hertil endnu vil betænke, at jeg er præst på Alheden, og at kolonisternes timelige og åndelige vel ligger mig meget på hjertet; samt at jeg anser det for en samvittighedssag for mig at tale, imedens det måske dog endnu er tid, selv om det også skulle blive til aldeles ingen nytte, så føler jeg mig forvisset om, at det vil synes nogen underligt, at jeg har vovet at tage pennen for en sag, som jeg gerne vil tro, jeg ikke er voksen, og kun alt for godt har følt, at jeg ikke har evne til at behandle med den grundighed, tydelighed og det liv, hvormed den burde behandles, for at fremkalde den interesse, jeg så gerne ønskede at vække. Dog, da andre har tiet, så har jeg gjort, hvad jeg har kunnet, og mere tør man med billighed ej forlange. Jeg har kun gjort den ringe begyndelse i håb om, at en dueligere, som måske har adgang til oplysende kilder, der har været lukkede for mig, vil gå videre; og den formående krone værket ved en for folk og land velsignelsesrig udførelse.

Frederiks Præstegård på Alheden,
den 1. maj 1839.

F. C. Carstens.

1. kapitel.

Om heder og disses forskelligheder.

Daglig erfaring synes at lære, at man kun behøver at nævne "Alhede" for straks hos de fleste at fremkalde forestillinger om alt det afskrækkende, som en øde, mennesketom ørk formår at fremvise. Dog, dette falder således meget naturligt, når man betænker, at uagtet alt, hvad fra regeringens side i de sidste otte årtier er gjort for denne hedes opdyrkning, samme dog endnu altid for de fleste vedbliver at være "terra inkognita"[1], hvortil intet kendes uden geografiens "en stor hede, som begynder to mile sønden for Viborg". Molbechs[2] ord om Alheden ville næppe passe mere, og Ursins[3] fra 1832 har aldrig passet, så at ingen kan undre sig over, at Alheden er vedblevet at stå i et slemt rygte blandt Jyllands heder, eller måske rettere sagt, at denne del er værst udskregen af den ene store hede, hvoraf Jyllands midte består. Ligesom geestlandet frembyder en stor forskellighed i sin jordbunds større eller mindre godhed, så er det samme tilfældet med de mangfoldige, så såre forskellige heder, som findes overalt på jorden. "In allen Zonen" siger således Humboldt[4], bietet die Natur das Phänomen grosser Ebenen dar; in jener haben sie einen eigentümlichen Charakter, eine Physiognomie, die durch die Verschiedenheit ihres Bodens, durch

---

1) ukendt land.
2) Christian Molbech (1783-1857), historiker, filolog, skriver i sin bog "Ungdomserindringer i mit fødeland" bind 2, 1813, om heden: "den brede, jyske hedestrækning midt igennem landet med sin høje landryg og sine enkelte dyrkede landøer i sandhavet".
3) Georg Frederik Ursin (1797-1849), matematiker,astronom,professor, skriver i "Magasin for kunstnere og håndværkere",2.række bind 3,1832, om en rejse i provinserne 1831 efter en omtale af hedestrækninger i Nordtyskland: "Den jyske hede er mere bakket og har derfor mange afvekslinger; vandet kan samle sig i søer og åer, og om disse findes dog stedse en noget frodigere vegetation end på den flade slette; ofte dannes endog fortrinligen skønne partier, f.eks. ved Engelholm, hvor åen går mellem høje banker,i forening med en masse underskov danner et landskab, som er mere frappant (påfaldende), som det grænser til Randbøl-Hede, der, da den er en slette ligesom heden sønden for Viborg, hører til de hæsligste egne af Jylland. Man savner rigtignok i heden Danmarks skønne bøgeskove; nogle forvoksede . ege, bedækkede med mos, erstatter ikke samme; men dog giver disses masse landskabet afveksling". "Mere sørgelig end hedens udseende er dens ensomed".
4) Alexander von Humboldt (1769-1859), tysk geograf og naturforsker. Benævnes som den moderne geografis grundlægger.

ihr Clima und durch ihre Höhe über den Überfläche des Meeres bestimmt wird. Im nördlichen Europa kann man die Heideländer, die von eines einzigen, alles verdrängenden, pflanzenzuge bedekt, von der Spitze von Jütland sich bis an der Ausfluss der Schelde erstrecken, als vahre Steppen betrachten"[5]. Fra Skagen til Frankrigs grænser afveksler heder bestandigt, og lyngen hersker som på Jyllands, så på Belgiens heder. I sin tætte, buskede masse trodser den Danmarks nordvestenvind og Spaniens og Algiers Solano[6]. Dog, man fejler storligen, hvis man vil bedømme alle disse heder efter een målestok. Thi lige så urigtig, som den dom er, der går ud fra i heden stedse kun at se den sørgelige afskrækkende egn, eller den, som deri kun ser "die Länder, so im Sommer mit honigreichen, rötlichen Blumen prangen"[7], lige så fejlagtig en mening nærer den, der i enhver hede enten tror at se skjulte skatte, som efterkommernes større vindskibelighed og mere fremmelige agerdyrkning vil bringe for lyset, eller også i samme ser en aldeles kasseret natur. Nej, heden er såre forskellig, hvad enten man nu betragter den, som den i sin naturlige urskikkelse fremstiller sig for øjet, eller man tager hensyn til dens større eller mindre bekvemhed til opdyrkning, det være sig ved avlsbrug eller træplantning. Imedens Alheden således fremviser synet af en flere mile lang aldeles jævn slette, hvor næppe en myretue frembyder den ringeste afveksling, består den søndre del af Nørlyng herred og den østre del af Hids herred af en kæde store hedebanker. Mens lyngen på store strækninger, f.eks. mellem Randers og Viborg, skjuler en leragtig, til opdyrkning meget tjenlig jordbund, hvor mergel findes, og høavl lader sig producere, så kan heder som Alheden have en temmelig dyb muld, dog uden synderlig mergel og høavl. Kun med kyndighed, flid og forsigtighed - men tilvisse også således - kan sådan hede med fordel lade sig gøre til agerland.

---

5) I alle zoner frembyder naturen store sletters fænomen. Hver har sin ejendommelige karakter, og udseendet bliver bestemt af jordbundens forskellighed, klimaet og højden over havoverfladen. I det nordlige Europa kan man betragte hedeområder som sande stepper, der dækket af et enestående, alt gennemtrængende plantedrag strækker sig fra spidsen af Jylland til udløbet af Schelde (Belgien).

6) En fra det sydlige Spanien kendt vind, der blæser mest juni-september; den er hed og virker sløvende på alt levende. Den blæser fra sydøst/syd.

7) Områder, som om sommeren pranger med honningrige, rødlige blomster.

Fremdeles er der heder, som har moser, eller som ved bække og åer kunstigt kunne forvandles til enge; i første tilfælde en del af Dauberg sogn, i sidste navnlig Karup sogn. De ville kunne forvandles til enge og derved svare gode renter af den på dem anvendte flid og kapital. I Vrads herred og ligeså mellem Sevel og Estvad og i Lemvigs omegn kan man finde heder, der under et såre tyndt lag lyngjord kun skjuler ahl og grus, uden at eje mergel eller hø. Disse er næppe værd at anvende det ringeste på; det skulle da være, at enkelte stykker deraf lå bekvemt for det opdyrkede agerland til at indlemmes deri og gå i lige ret med den øvrige mark.

Idet jeg i forbigående har tilladt mig at fremsætte dette om heder og hedejord i almindelighed, vender jeg tilbage til Alheden, som muligt har fået sit navn af, at her var intet krat, ingen høj, intet vand, men idel hede, "alt hede", hvad øjet kunne opdage på denne store flade; thi kun ukyndighed og fordom taler om Alheden, som om ahlen var fremherskende her. Vistnok findes den, dog kun sjældent, hist og her i enkelte pletter, og disse i uskadelig dybde. Alhedens jordbund er,som alt ovenfor meldt,under lyngtørven en mer eller mindre dyb mor, der måske er som muldjord og en levning af planteforrådnelsen, mere eller mindre blandet med sand. Under denne 1 a 2 kvarter dybe mor gemmes en brunagtig, sædvanlig en tomme tyk, meget stenrig jordart, der synes stærkt blandet med jernagtige dele, og vanskeligt gennembrydes af vandet, mindre endnu af planterødderne, sålænge den ligger skjult under morjorden. Udsættes den derimod for luftens påvirkning, smuldrer den hen. Det synes som engang ved en naturrevolution jorden her overalt er blevet bedækket med denne jordart, i hvilken blandt stenene, der synes at være rullesten, petrifikationer[8], hyppigst igelkjær[9], forefindes; og at lyngen, som siden er vokset på samme, har i årtusinder ved sit affald i forbindelse med flyvesand dannet hedens overlag, som derfor også i dale og fordybninger findes i største mængde. Under denne jordart findes sandet, mere eller mindre fast, altid lagvis, og sædvanlig mere rødt og stenet mod overfladen. Udgravningen af brønde fremviser denne jordart til en dybde af 40 alen og derover. Det er denne sand,

---

8) Forsteninger.
9) Søpindsvin.

dog måske endnu mere hin nysnævnte okkeragtige jordart, som bonden stedse benævner med ordet ahl, hvorfor han også råber på, at han pløjer selve ahlen op, når hans plov har berørt rødsandet. Med hensyn til flyvesandet, som man også gerne i sit ukendskab med Alheden og den derved så meget lettere rodfæstede vane, at henføre alle hedernes onder til denne plet af Jylland, er tilbøjelig til her at lade opslå sin hovedresidens, da synes vistnok hedens bølgeagtige form på enkelte steder at skjule flyvesandet, men iøvrigt findes den kun hist og her, så den næppe engang er værd at omtale. Så meget være kun bemærket, at uagtet den her ikke synes blandet med lamelagtige dele, der - fremmede for selve sandet - må have deres oprindelse fra en eller anden stenart, og som ved bedre at konservere fugtigheden skal gøre flyvesandet frugtbarere, så finder man dog her på Alheden ikke blot strandhavren, men endog nåletræer at komme frem i samme. Går vi nu langt tilbage i tiden og kaster blikket ud over Alheden, da må vi vistnok foreløbig bemærke, at sikkert meget taler for den påstand, at Jyllands hedeland i almindelighed har været langt stærkere bebygget, end dette nu er tilfældet. På mange steder, hvor lyngen nu vokser, og hvor ej spor af træ findes, har upåtvivlelig stået store egeskove. Vel fremstiller Adam af Bremen[10] Jylland i det 11. århundrede som en næsten sammennængende skov; men dette kan næppe have været hans mening om den ham ubekendte vesteregn; 1656 melder Arent Berentsen[11], at denne del af landet ingen skov havde; - og vel er det næppe troligt, at vesteregnens kirkelofter af stærke egebjælker er, som nogle har villet påstå, og sagnene på selve stederne beretter, af egetræ fra disse samme egne; - men desuagtet har der dog sikkert været skove på mange steder, hvor nu ej findes spor deraf. Rundt omkring ved foden af den høje Alhede viser såvel opgravningen af mægtige ege og fyr, og de stød, man endnu træffer på, som også gamle sagn og stedernes skovnavne, at fortiden har set skove her. Ja, som bidrag til skovødelæggelsens historie kan det tjene, at for syv år

---

10) Adam af Bremen, tysk historieskriver, død ca. 1085, kannik i Bremen fra 1066. Ca. 1072-1075 skriver han et værk om de Hamburgsk-Bremerske bispers historie, herunder en geografisk beskrivelse af Norden.

11) Arent Berentsen (1610-1680), rådmand i København, udgav "Danmarks frugtbare herlighed".

siden kunne vi fra Alheden se en smuk egeskov af store træer, som bondegrådighed alt forlængst har opslugt. Dog herpå gives jo så mange eksempler· Hvad nu den omtalte tidligere bebyggelse af Jyllands hedesogne angår, da kan man vel antage, at hvad den sorte død straks efter grev Geerts ødelæggelse i det fjortende århundrede levnede, bidrog de kejserlige efter slaget ved Königslutter fra 1627-1629 til at tilintetgøre; og hvad svenske fjender 1644 skånede, vidste disse 1658 i forening med venskabelige polakker og brandenburgere at ødelægge. Hvor sørgelige tanker disse betragtninger imidlertid må fremkalde, idet man befarer Jyllands store hedestrækninger, så tør man dog næppe nære lignende tanker om Alheden. Sandsynligvis har menneskehånd kun ødelagt lidet her, og det af den simple grund, at her kun har været lidet at ødelægge. For imidlertid at turde fremsætte denne påstand må jeg tilføje, at Alhedens grænser til forskellige tider og af forskellige forfattere har været betegnet som afvigende; jeg retter mig dog ingenlunde efter disse, men efter hvad daglige talebrug her på selve stedet forstår ved Alheden. Dette udgør nemlig strøget imellem Hagebro, Vedhoved, Knudstrup og Bøylund (Bøgelund), så at sognene Karup og Resen skiller Alheden fra Ribe stift. Den ligger således dels i Århus stift dels i Viborg stift, og udgør en del af såvel Lysgård som Fjends herred. Dog selv på denne halvanden mil brede og 2 og en halv mil lange strækning har dalen ved Årestrup været skovbegroet, som udgravningen af stammer og rødder på selve stedet sætter uden for al tvivl; og således har menneskehånd måske dog også her vidst at ødelægge.

Jeg nævner oftere Alheden som en stor flade, og heri kan det ingen forandring gøre, at nogle af de mange over hele Danmark spredte gravhøje her har fået deres plads, ja på den østlige side af denne hede på et strøg ligesom omkranset af dem, nemlig her, hvor man skuer ned igennem meget dybe, på siderne med krat bevoksede, dale til Halds skønne sø, en vild, romantisk prægtig bjergegn i det små, som stundom en og anden rejsende med henrykkelse beskuer, men som dog langtfra efter fortjeneste er kendt og søgt. En af de omtrent på midten af Alheden beliggende gravhøje har ved udgravningen vist sig at være af de af sten opkastede høje, der senere eller måske samtidig er blevet bedækket med jord.

Mærkelig nok synes denne mængde af næsten alle lige store sten på dette sted, thi de må være henført hertil fra den en kvart mil østligere beliggende, igennem Jylland gående mærkelige Stendal, eftersom Alheden hverken på sin overflade eller i morjorden gemmer synderlig mange sten, der først forekommer i de dybereliggende jordarter. Det synes mig såvel for arkivaren som for geognosten værd at lægge mærke til, at imedens denne nylig omtalte gravhøj synes at have overlag aldeles af morjord, fremviser de fleste andre høje derimod de samme forskellige jordlag under lyngtørven som den øvrige hede, så at den nævnte mærkelige, okkerholdige og stenrige og brune jordstribe også her adskiller morjorden fra sandet, og altså må have dannet sig senere,end kunsten formede gravhøjen.

Når disse enkelte små gravhøje undtages, så udfolder Alheden sig da nu i sin fuldkommen rå, naturlige og øde flade som et sted, hvor mennesker hverken synes at have taget fra eller forandret noget i årtusinders løb. Den ligger netop i Jyllands midte, og om den end ikke gemmer dets højeste punkt, dog udgør Jyllands højstliggende egn, hvor en frisk og sund luft jager febersygdomme bort, men ofte bringer gigten til den uforsigtige.

Står man første gang på denne hede der, hvor Frederiks tyske kirke ligger, gribes en beboer fra bedre egne uvilkårligt af samme uhyggelige og ængstelige følelse som landmanden, når han - ukendt med havets scener - første gang befinder sig på søen, hvor hans spejdende øje intet finder uden himmel og vand. Han føler sig her midt på heden som ene og forladt. Alt er fremmed og ubehageligt omkring ham. Intet uden lyng og himmel! Her mangler kun endnu, at havgusen skulle indhylle ham i sin pludselig fremvæltende, tætte og fugtige tåge; dog denne haves her yderst sjældent. Men undrer den rejsende sig over, hvorledes man kan finde vej her i disse hinanden krydsende hedespor, der snart er fortrinlige som en jernbane, snart frembyder dybe huller og slag, hvor den omtalte okkerstribe er gennembrudt; da har selv den flade hede i sin højere eller lavere lyng, sine mos- og græspletter, sine afgravede steder og deslige mærker, som vanen lærer hedeboerne at iagttage. Dog selv i de senere år, da lige og indgrøftede landeveje går over Alheden,

er det just ikke til enhver årstid eller i ethvert vejrlig rådeligt at passere den. Kunne indfødte hedeboere med deres fra ungdommen af på fjerneste genstande øvede vidunderligt skarpe syn, der tydeligt skelner, hvor et iøvrigt sundt øje intet bliver var,og dér endog i betydeligt tusmørke kan - som den vilde i Nordamerikas ørkener - øjne med sikkerhed det fjerne -kunne slige med deres nøjagtige kundskab til lokalet, deres til vane blevne bestandigt spejdende opmærksomhed, fare vild her, hvor tågen lægger sig på den jævne, oversneede hedeflade, hvad ville man da sige, når tusmørket endnu kommer til, eller og det over alt farlige, men dér dobbelt farlige snefog. Alt står i nat. Det er umuligt at skelne jord fra himmel.

Dog, siden jeg nævner himmelen, så synes selv denne at være fremmed her, og følger egne, kun for hederne ejendommelige love. Ikke taler jeg her om den sig i hurtige omdrejninger bevægende skypumpe; ikke om de hyppige og pludselige hvirvelvinde, som i fuldkommen vindstille uformedentligen rejser sig og med heftighed farer hen over heden; men mine tanker er nærmest henvendt på hine forunderlige luftsyn, som alle landes heder frembyder, og som også er blevet Alhedens flade til del.

Som de fremstiller sig for øjet, skelner man tre slags: a) det første slags - mirage des dessert[12] - er meget almindeligt og findes næsten enhver solklar dag, selv midt om vinteren. "Erhizte Luftkügelchen" - skriver en tysk forfatter - "sinds, die sich schillernd über das Heidekraut wirbeln"[13]. Et stort sitrende, touscheret landskab udfolder sig over horisonten. Fjernere genstande bringes nærmere; skyggepartier fremkommer, og et stort hav med deri adspredte øer viser i sin forunderlig tydelige bølgegang såvel disses, som den modsatte breds billeder. "Überall", siger Humboldt om de amerikanske stepper, "verfolgt den Dürstenden im Spiele des gebogenen Lichtstrahls des Trugbild des wellenschlagenden Wasserspiegels"[14]. Semilasso omtaler også

---

12) Ørken-luftsyn.
13) Opvarmede små luftkugler, som hvirvler spillende/changerende over hedelyngen.
14) Overalt forfølger den tørstende i de bøjede lysstrålers spil en illusion af et vandspejl med bølgeslag.

disse hedesyn: "Ved floden Uab el Banne", siger han, "begynder allerede et forspil af Sahara, en ganske jævn ørk, næsten uden nogen afbrydende genstand så langt øjet når, og kun hist og her begroet med lave, i det højeste en halv fod høje dværgbuske. Intet træ var at se fjernt eller nær. Derimod troede vi pludselig at se to store og prægtige øer, ja selv med en mængde skibe, og blev ganske opmuntrede ved den smilende scene af denne spejlklare indsø".

b) Fremdeles hæver sig genstande, der ellers ligger langt under Alheden, og fra denne ellers ej kunne ses, højt over horisonten, og føres øjet nærmere. Stundom er omridsene utydelige, dog sædvanligvis er alt skarpt betegnet. Man holder for, at det er imod blæst, at dette slags hedesyn viser sig.

c) Endelig ser man her også de såkaldte fata morgana, hedesyn, der i skønhed og sjældenhed langt overgår de omtalte. Det er mere det tousherende landskab, fremkaldt af strålebrydningens lune; det er en virkelig egn med alle de farver, som genstandende på selve stedet har. Det var således den 20. marts 1835, at - på en klar frostmorgen efter en stille kold nat - alle genstande i nordvest, vest og syd på en halv til to miles afstand hævede sig i et forunderligt skønt billede, som bestråledes af den opgående sol. Genstandene nærmede sig særdeles meget; og som kystboerne beskriver det syn, de kalder "dødningeskibet" med masterne nedad og bunden i vejret, således afspejlede dette billede sig også igen i en oven over samme hængende dunstmasse omvendt, så f.eks. på et hus sås skorstenene vendte imod hinanden. En af kolobyerne, Aarestrup, som ligger skjult i en dal, kunne man aldeles ikke se; dens omvendte billede svævede derimod i luften. Omtrent halvanden time fra solens opgang af holdt dette hedesyn sig i al dets skønhed og sjældenhed.

Dog ser vi tilbage fra slige luftsyn til selve jorden på Alheden i dens hverdagsdragt, da savner øjet der al hvile, sindet enhver opmuntring. Ikke en eneste af naturen dannet lille bakke, ikke en dal, ikke en vantreven busk, ikke et vandsted viser sig! Alt er hede, et uoverskueligt lynghav på denne jyske bjergslette, hvor vinden øver sin hele - af intet standsende, af intet brudte - magt; hvor den fjerne urfugl lader sin fremmedartede stemme høre, den sørgeligt

pibende hjejle nysgerrigt strækker halsen op over lyngen, og ikkun en overordentlig flok lærker fylder luften med en glædessang over den uforstyrrede ro, ret som endnu mere hos iagttageren at forøge længslen efter mere hyggelige egne.

Således var Alheden før 1760, da man først begyndte at bearbejde den; - således var den vel også 40 år senere, da Olufsen[16)] kaldte de jyske ørkener "en skændsel for vort danske fædreland, uoverskuelige for øjet, forfærdelige for indbildningskraften" - og således er den 80 år efter dens første bebyggelse tildels endnu. Tid efter anden får den imidlertid et venligere udseende, idet opdyrkede marker og herligt plantede og sådede nåletræsskove sætter grænser for lyngens magt.

---

16) Olufsen, fyrforvalter, fuldmægtig hos stiftamtmand von Heinen, Viborg.

2. kapitel.

Planer om hedens opdyrkning.

Meget var til forskellige tider talt om at forsøge på at opdyrke Jyllands hedeland, og meget var der skrevet om denne genstand. Kongelige forordninger af 26. maj 1723 og 30. november 1751 [1] handler herom, ligesom det i forordningen af 8. august 1757 [2] omtales, "at det med hedernes bebyggelse udi Jylland ikke haver haft den fremgang, som havde været at ønske". Et patriotisk selskab var nemlig i forvejen fremstået i København, bestående af 120 medlemmer, hvis hensigt var, at få Jyllands heder opdyrkede. I dette øjemed blev 4 deputerede udsendt for at tage egnen i øjesyn, og stiftbefalingsmand v.Heinen [3] samt justitsråd Hoffmann [4] havde kongelig befaling til at forevise dem hederne. Det hele blev dog til intet. Deres plan og forslag fandt ej bifald. Den bekendte bjergråd Just [5], ligesom den nylig nævnte Hoffmann lod lige så forgæves planer trykke til hedernes kolonisation. Nogle år i forvejen havde endelig også aviserne bekendtgjort en indbydelse til at nedsætte sig på hederne i Jylland, og lovet betydelige friheder. Imidlertid meldte sig kun en eneste, en tysker [6], som nedsatte sig ved Sejbæk i Daubjerg sogn og bragte på egen bekostning og ved fremmede tjenestefolk [7] sin gård i ret god stand. [8]

---

1) Forordninger om frihed for dem, som vil bygge og sig nedsætte i heden udi Jylland. Frihederne var: Ingen skatter eller kontributioner(ekstraskatter). Ingen pligtkørsel eller indkvartering. Tilladelse til krohold, til at brygge brændevin uden nogen afgift, såfremt der ikke inden for to miles afstand fandtes købstæder eller priviligerede kroer.
2) Rentekammerets ordre til amtmændene i Hald, Silkeborg og Lundenæs amter om opmåling af hederne med henblik på fastsættelse af grænser mellem privat ejendom og kongens ejendom.
3) Casper Hermann von Heinen, stiftamtmand i Viborg.
4) Hans de Hoffmann (1713-1793), udpeget af kongen som kommisær for hedeopdyrkningen, 1760 præsident i fristaden Fredericia.
5) J.H.von Justi, karmeralist (statsvidenskab og nationaløkonomi),bjergråd, professor i naturvidenskab ved universitetet i Göttingen.
6) Ludwig von Kahlen, premierløjtnant v.holstenske geworbne infanteriregiment, også uddannet i landmåling. Byggede gården Kongenshus.
7) Fra Mecklenburg.
8) En nærmere beskrivelse af von Kahlens indsats på Alheden findes i Valdemar Andersens bog:Alheden, 1953, side 51-56,samt i bog af samme forfatter "Den jyske hedekolonisation",1970, side 25-31.

Det hele synes således just ikke at have haft nogen synderlig fremgang. Det lader til, at folk var bange for heden, hvilket så meget mindre kan undre, da hedeskræk jo endnu er meget almindelig at træffe på. Vist er det imidlertid, at heden frem for alt kræver en betydelig driftskapital, om noget til gavns skal udrettes der. Privatmanden, som er i besiddelse af større kapital, synes det at være mere fordelagtigt at forbedre allerede opdyrket land end at sætte pengene i den aldrig rørte hede.

Tingenes naturlige, skønt langsomme, gang synes at måtte føre det således med sig, at det her vil gå i det små, hvad Nordamerika udviser i det store, nemlig at hederne nok vil komme i betragtning, når agerdyrkningen i de bedre egne i samme grad er blevet fuldkomnere, som folkemængden er tiltaget. Hvis en imidlertid, som sagerne nu står, kun ejer en ringe kapital, så falder det af sig selv, at han ej kan tåle at vente længe på den gevinst, samme skal bringe ham. Han vil tilvisse geråde i betryk, hvis landet ej snart bærer ham betydelige renter, noget, som ej kan forlanges af heden, hvor alt kun langsomt går sit mål imøde.

Tager vi derfor hensyn til det således bemærkede, så synes det iøjnefaldende, at såvel plan som udførelse af de jyske heders opdyrkelse måtte snarere være regeringens end privatmandens værk; og således skete det også med den begyndelse, som hidtil er gjort.

Det var den 10. juli 1759, at to af kongen udnævnte kommissærer, nemlig den af hedens opdyrkelse så fortjente amtmand over Dronningborg, Silkeborg og Mariager-Kloster amter, konferensråd Detlev Trappaud[9], og Hans Eilersen Steenfeldt[10] mødte i Karup for at gøre forberedelser til at bestemme grænserne af den kongelige andel af heden og de omboende lodsejeres distrikter. Som ejer af Karup, Aarestrup m.m. erklærede kancelliråd Steensen[11] til Aunsbjerg her, at han intet vidste eller besad, som kunne tjene til oplysning angående grænserne imellem hans gods og heden, men at han, som det fra umindelige tider af havde været tilfælde, også håbede i fremtiden at be-

---

9) Ditlev Trappaud (1700-1768), Søbygård under Skanderborg rytterdistrikt.
10) Demstrup hovedgård, kancelliråd.
11) Steen Steensen, godsejer, Aunsbjerg (Sjørslev sogn). Gården kendt fra St. Steensen Blichers digtning.

holde hedens drift og brug.Det samme påstod, hvad fædrift, lyngslet og tørveskær angik, Friedenreich[12] som ejer af Kjærsholm gods. Mindre tilfreds med den eventuelle kolonisation synes endnu ejeren af Hald, landsdommer Schinkel[13], at have været; thi han erklærede for kommissærerne, at han ikke blot ingen oplysning kunne give om grænserne imellem hans gods og heden, men ville hellere hjælpe til, at ikke "mange byer og stæder, som er i slet tilstand efter tidernes, og fornemmelig efter egnens ringe beskaffenhed skulle aldeles ruineres for noget nyt at indrette af mindre nytte og betydning". Ejeren af Neder-Thestrup, S. Willumsen[14], påberåbte sig sin ret til lyngslet, tørveskær og fædrift på Alheden og anførte lovens 5-5-1.[15]

Kommissionen valgte imidlertid den klogeste og korteste vej, idet den overlod vedkommende selv at bevise deres ret på lovlig måde , og befalede ingeniør-løjtnant Hartmann straks den følgende dag, den 11.juli 1759, at begynde opmålingsforretningen.

---

12) Christian Daniel Friedenreich, Palstrup, Højbjerg sogn.
13) Frederik Schinkel, landsdommer, godsjer Hald, død 1794.
14) Ejer af gården Neder-Thestrup i Lysgaard sogn.
15) Danske lov fra 1683: "Hvis (hvad) gods og ejendom nogen haver haft i hånd og hævd i tyve år ulast og ukært til tinge, det beholder han uden anden adkomst at fremvise, angerløst og uafvundet, medmindre det bevises, at han haver det enten til pant, eller i forlening, eller i forsvar".

Kommentar.

Carstens har i dette kapitel søgt at give en fremstilling af de tiltag til hedeopdyrkning, som fremkom inden de tyske kolonisters indkaldelse i 1759.

I sin bog "Den jyske hedekolonisation" der udkom i 1970, giver Valdemar Andersen på grundlag af arkivstudier en udførlig sildring af disse tiltag i perioden 1751-1759. Det omhandler følgende initiativer:

1. Kongen beordrer den 3. maj 1751 nedsat en kommission, som skulle undersøge de jyske heder med opdyrkning for øje. Den kom til at bestå af Chr.Fr.Levetzau, St. Restrup, borgmester Chr. Solberg, Aalborg, samt regimentsskriver Niels Schelde. De tre foretog en rejse i juni 1751 og besøgte lodsejerne omkring Alheden med henblik på at få fastsat grænserne mellem kongens ejendom og lodsejernes. Det blev fra lodsejernes side fremført, at de stedse havde anvendt heden til tørveskær og fædrift. Kommissionen anmodede dem om inden en måned at dokumentere deres rettigheder i så henseende til hederne, og det var kommissionens opfattelse, at der ikke ville blive noget tilbage af kongens hede, hvis lodsejernes krav skulle tilgodeses. Den finder iøvrigt jordbunden af ringe beskaffenhed, og den fraråder kongen at lade bebygge sin del af heden. Selv efter mange ompløjninger ville jorden være en skarp jord, der efter få års brug vil kræve mange års hvile. Kommissionens konklusion lyder: "Denne hedes bebyggelse for Deres Majestæts regning er et foretagende, hvoraf hverken kunne ventes bestandighed eller nytte". .
2. Uanset denne konklusion udsendes den 30. november 1751 en kongelig forordning om hedernes opdyrkning med løfte om friheder jfr. fodnote 1) side 22.
3. I 1753 tilbyder Fr. Schinkel på Hald at købe Alheden, men regeringen afslog tilbudet. Ejeren af Herningholm tilbød at købe Kragsø hede, men han fik også afslag.
4. Ludvig Kahlen indsendte i 1753 til rentekammeret forslag til opdyrkning af hederne i Jylland. Han foreslog hedeopdyrkningen finansieret ved afgift på spillekort. Han indsendte samme år endnu et forslag til rentekammeret om bebyggelse på hederne i Jylland.

Han foretog en rejse til Jylland efter at have fået 200 Rdl. af statskassen til dette formål. Efter en måneds forløb vendte han tilbage til København og tilbagebetalte 41 Rdl., og han aflagde udførlig rapport om rejsen, dateret 30. september 1754. Han byggede året efter en gård på Alheden nær op ad landevejen Kolding-Skive, af danske naboer kaldet Kongenshus. Han kunne imidlertid ikke komme til rette med de folk, der var kommet fra Mecklenburg for at hjælpe ham, og de rejste tilbage igen, så hans hedeopdyrkning kunne ikke undgå at få skær af fiasko.

5. I 1756 engagerede regeringen den tyske professor ved universitetet i Göttingen, J.H.von Justi. Han skulle foretage en sagkyndig undersøgelse af hederne og give forslag til opdyrkningen. Han fastslog i sin beretning, at 1000 familier eller flere kunne anbringes på hederne.
6. Der udskrives i 1757 en prisopgave. Guldmedaljerne tilfaldt Søren Thestrup og Jørgen Andersen Schiøt. Thestrup fandt, at jorden på Alheden ikke var så ringe endda. Han foreslår, at lyngen nedpløjes i stedet for at brændes. Schiøt foreslår, at bønder, som i heden henter lyng og tørv, skulle være forpligtet til i stedet for betaling at levere gødning.
7. Der dannes i København et selskab (bestående af 120 medlemmer) med en fond på 1000 Rdl. Fire repræsentanter for dette selskab med Hans de Hoffman i spidsen foretog i 1757 en rejse til hederne i Jylland. Rapport om denne rejses resultater afgav Hoffman i et skrift "Journal over hederne". Man var igen stødt på de omboende lodsejeres krav på hederne til græsning for deres kreaturer. Han foreslår, at kongen ved et reskript befalede, at "hævd i disse heder ikke kan gælde, siden landet derved til evig tid ville blive udyrket." Bebyggelsen på hederne blev foreslået finansieret ved en landsomfattende indsamling. Det antoges, at der på hederne var plads til ca. 100 gårde. Hoffman foreslog, at de tilgrænsende proprietærer fik overdraget kongens part af heden med forpligtelse til at opføre det antal gårde, hvert sted i heden var vurderet til. Der blev nævnt muligheden for at skaffe beboere fra Brandenburg eller Lüneburg.

8. Regeringen fandt, at første skridt i sagen måtte være skeldragningen, og den 8. august 1757 udsendte rentekammeret ordre til de berørte amtmænd om at tage sig af grænsedragningen. I hvert amt dannedes en landmålingskommission. Da Alheden lå dels i Hald amt, dels i Silkeborg amt, blev der her to kommissioner, nemlig stiftamtmand von Heinen og rådmand Christen Lauridsen, Viborg, i Hald amt, hvor ludvig Kahlen, Kongenshus, tiltrådte som landmåler, og i Silkeborg amt amtmand Ditlev Trappaud og kancelliråd Hans Eilertsen Steenfeldt, Demstrup hovedgård. I forbindelse med denne opmåling støder man igen på spørgsmålet om de omkringboende lodsejeres ret til kreaturgræsning og tørveskær i hederne, men tilsyneladende er der ikke ved skelsætningen taget hensyn til en sådan rettighed, som lodsejerne iøvrigt tidligere var opfordret til at dokumentere. Heller ikke senere forekommer retssager om dette spørgsmål, og da sådanne spørgsmål i de følgende år sorterede under kommissærerne for hedeopdyrkningen (Hoffmann og Diechmann), der var tillagt dømmende myndighed, var lodsejerne den svage part i en sådan sag, hvor kommissærerne selv var modparten.

3. kapitel.

Tyske kolonisters indkaldelse.

Imidlertid var fra regeringens side gjort raske skridt til at samle kolonister for Alheden. Da nemlig efter forgæves opfordring landets børn ikke var til at formå til at nedsætte sig på hederne, var det blevet besluttet at indkalde tyske kolonister. Man valgte hertil ikke, hvad der kunne synes rimeligst, og hvad mange af denne grund fejlagtig tror at have været tilfældet, brandenburgske hedebønder, men forskrev folk fra Rhin- og Mainegnene.

Som en besynderlighed kan det i forbigående bemærkes, at det var omtrent fra samme egn og på samme tid, at oberst Thürriegel[1] hentede kolonister, for at Olavides[2] med dem under Spaniens yndige himmel kunne bebygge Sierre Morenas vildnisser; og Ruslands Catharina II[3] fandt her sine driftige kolonister til sit riges sydlige stepper, imedens Danmarks Frederik V hjemførte sin lille skare til Alheden. Det var børn fra samme jordbund, og hvor vidt blev de ej skilte ad, hvor forskellige de jordstrøg, de vandrede til, hvor forskellig den lod, som ventede dem! Hvad kolonisationen er blevet til i Rusland er næsten så bekendt som det skønne anlæg i Spanien, imedens man fem mile fra Alheden næppe nogensinde har hørt synderligt om dens tyske kolonister og deres væsen.

Det var imidlertid sikkerligen et misgreb, at man valgte pfalziske bønder fra "Tysklands lykkeligste klima, hvor selv olietræet og laurbærtræet kan tåle den frie luft, hvor vinranken modner sine druer, hvor majs er almindelig markfrugt, og hvor man efter vinterkornet endnu samme år kan høste afgrøde af roer", til at bebygge Alhedens lyngsletter. Dog måske et endnu større misgreb var det, at man i denne kolonisag

---

1) Johann G. Thürrigel, født i Bayern, obertsløjtnant i fransk og preusisk tjeneste, hverver af kolonister til Spanien 1766.
2) Pablo Olavides, spansk hospitalsdirektør.
3) Russisk zarina (1729-1796), kejserinde fra 1762. De tyske kolonister i Rusland blev kaldt Volgatyskere.

antog til kommissær den i Frankfurt am Main boende legationsråd Moritz,[4] der skal have drevet det hele som en hvervning, ret som om det kun var ham om at gøre at skrabe en hel flok mennesker sammen, ligemeget af hvad slags, blot for at komme i besiddelse af den ham for hver person af den danske regering bevilgede Luisd`or.[5] Iblandt de således hvervede kolonister var der jo vistnok en betydelig del fattige og brave pfalziske bønderfamilier, men en mængde desertører af alle nationer og religioner, skorstensfejere og skærslibere og deslige blandede sig derimellem, som det senere kostede nok at få skilte fra den bedre del og blive af med igen.

Spørger man om grunden, der bevægede disse bønderfamilier, hvoraf nogle ingenlunde var trængende, til at forlade deres skønne hjem, da ligger den temmelig åbenlyst, selvom man ej vil agte på legationsråd Moritz`s lokkende billeder af det nordiske paradis. Man behøver blot at betragte beliggenheden af kolonisternes fædrenehjem, og betænke tidsomstændighederne. Krigen - kun i mellemrum afbrudt - havde der ligesom udvalgt sin valplads, og bonden var den, der altid måtte lide. "Von übermüthigen Vorderungen beständig geängstiget" siger en tysk forfatter -" mit der drückenden Pflege so vieler trozigen Feinde unaufhörlich betastet, oft durch höhnenden Muthwillen gequält, nicht selten gemishandelt, sahen die Einwohner sich immer den Erpressungen der durchziehenden Krieger blossgestelt, und mussten ihre Übertriebenen Vorderungen nachgeben, um nicht noch grössere Übeln entgegen zu gehen."[6] Denne skildring vil nok omtrent passe på de ulykkelige bønder i Rhinegnene på de tider."Hatten wir auch zwei Jahre Ruhe", fortalte en gammel kolonist mig, "so könnten wir gewöhnlich rechnen, der Feind würde die dritte Erndte nehmen"[7] "Immer gings aufs Fahren los" -be-

---

4) Johan Friedrich Wilhelm Moritz (1715-1771), den danske regerings agent i Frankfurt.
5) Der er ikke fundet dokumentation for denne påstand, men han har fået et honorar for sit arbejde med hvervning af kolonister.
6) Bestandig ængstet for overmodige krav, uophørligt belemret med at sørge for så mange trodsige fjender, ofte plaget af hånende drillerier, ikke sjældent mishandlet, så indbyggerne sig altid gået for nær af pression fra de gennemdragende fjender. De måtte give efter for deres overdrevne fordringer for ikke at blive udsat for større onder.
7) Havde vi ro to år, så kunne vi sædvanligvis regne med, at fjenden ville tage den tredie høst.

retter en anden - "und weit mussten wir Fahren thun, bis dass die Gahle (Gaule) ganz liederlich waren. Essen und Trinken gabs immer vollauf, aber dabey den Buckel tüchtig durchwackelt".[8] Heri synes kilden at ligge til de arme menneskers ulyst til at blive i det dog altid så elskede hjem. Selv det skønneste opholdssted må jo på denne måde vække længsel efter en fredeligere arne, og Moritz`s lokkemad blev under sådanne omstændigheder ej udhængt forgæves.

For dansk regning fik denne hverver sammenskrabet 965 personer, fordelte på 265 familier på følgende vilkår (dansk oversættelse):

1) En af landets kyndige, kongelige embedsmænd vil anvise de ankomne kolonister de fordelagtigste steder til dyrkning, og tildele enhver et fæstebrev over det anviste.
2) Nybyggerne samt deres efterkommere vil blive fritaget for alle afgrøde- og kvægtiender nu og i fremtiden.
3) Ligeledes vil de være fritaget i 20 år for alle og enhver kongelig skat eller kontribution (ekstraskat), hvad navn de end måtte have, og udstrakt til også at omfatte
4) alle udskrivninger
5) pligtkørsel
6) indkvartering ved gennemmarscher.
7) Børn, familie o.s.v. , som er efterladte efter dødsfald, kan opnå lignende nyt fæstebrev.
8) Såfremt det efter 20 års forløb vil være nødvendigt, kan de forvente at at blive benådet med nogle yderligere friheder.

Skulle nu en og anden, som ønsker at blive kolonist, begære yderligere oplysning om det anførte eller andre forhold, kan man , og må i hvert fald inden afrejsen, henvende sig til undertegnede i Frankfurt am Main, hvor man vil få alle nødvendige oplysninger samt få udleveret det til afrejsen påkrævede pas.

Ved ankomsten til bestemmelsesstedet vil man få godtgjort rejsepenge, en mand 30 danske Rigsdaler, en kvinde 20 rigsdaler og et barn mellem 12 og 16 år 10 rigsdaler.

Frankfurt am Main, den 28sten May 1759.

Johan Friderich Moritz.

---

8) Altid på farten, og så langt måtte vi fare omkring, at krikkene var helt udkørt. Mad og drikke var der altid nok af, men rygstykkerne blev tillige dygtigt gennemrystet.

Kolonisterne vandrede nu med alt deres mod Norden, og drog dels til lands over Hamborg, dels gik de over Østersøen med danske skibe til Fredericia. Dog vi må for det første forlade dem og igen vende os til Alheden, hvor såre lidet endnu var gjort for at kunne modtage den vandrende skare.

Allerede siden den 8. august 1757 var tre forskellige kommissærer efter kongelig befaling udnævnt over de jyske heders forskellige distrikter, og indbyrdes skulle disse rådslå med hverandre. Overinspektionen var af kongen overgivet rentekammeret,[9] i hvilket dengang sad Ahlefeldt[10], Rosenkranz[11], Basballe, Lund, Bærens, Pauli, Barchmann, Carstens, Helzen, Berner, Scheel og Lovson.

Den 24. oktober 1759 mødte i Knudstrup på Alheden fra Fredericia justitsråd Hans Hoffmann med cancellieråd Deichmann[12] og Viborg amtsfuldmægtig Olufsen for i forening med 9 af de fra Pfalz ankomne kolonister,(der var blevet indkvarterede dels i Viborg dels og fornemmelig i Fredericia), at besøge heden. Disse kommissærer fandt imidlertid, at de først burde undersøge, med hvilke folk de havde med at gøre, og lod da en for en kolonisterne komme for sig, hvilket afgav følgende resultat:

1) Baltzer Berthold, født i Hofheim ved Worms, 30 år gl., medbringer kone, 2 børn og søster Abelone; alle reformerte. Han har i hjemmet solgt alt for 75 gylden, og fører et mulæsel og en hest med sig. Før har han som bonde været ejer af 1300 morgen land høj skovhede med sand under og en stor tilliggende hømose. Foruden rug i brakjord har han været vant til at så byg, raps, tobak og kål.Blandingsjord kender han intet til, så lidt som til fåreavl, træplantning og hedetørv.Bønner og kartofler bruges meget i hjemmet.

2) Dewald Eli Schleger, 34 år, er reformeret, konen er luthersk. Begge med deres lille drengebarn fra Ober-Zimmerteba. Fortæret alt, 35 gylden, på rejsen. Har været bonde, hvor der er hede, men også i overflod eng og træ. I hjemmet vant til at slå kløver, espercette, kål, tobak, raps og svinebønner.

---

9) svarer til nuværende finansministeriet.
10) Hans Ahlefeldt, rentekammerets chef.
11) Frederik Christian Rosenkranz (1721-1802) godsejer, Spøttrup, deputeret ved finanserne, vejdirektør 1763-1766.
12) Andreas Diechmann, proviantforvalter for de kongelige magasiner i Fredericia, medkommissær ved hedekolonisationen.

3) Hans Jørgen Eichner, 24 år, med tvende smådrenge. Er reformert. Konen luthersk. Født i Seles ved Benzen. Solgt alt for 13 gylden, som er medgåede til rejsen. Han har tjent som karl hos en bonde, der har megen god jord, dog også hede, som med god fremgang er pløjet og besået med granfrø.

4) Peter Keil, 32 år, luthersk, konen reformert. Ingen børn. Har tilsat alt. Har tjent hos en bonde an der Bergstrasse. Er ellers linnedvæver.

5) Georg Reiter, 23 år, reformert, konen luthersk og 30 år gl. Fra Urloch ved Heidelberg. Ingen børn, men heller intet til bedste. Tjent hos en bonde, men aldrig på heden.

6) Johannes Zimmermann, en fornuftig mand, som godt kan gøre rede for alt. Han er 30 år. Fra Ebelheim og reformert. Konen er luthersk. Hjemme ejer han endnu 11 morgen meget god jord, foruden 100 Rbd. Har været kurpfalzisk grenader og siden bonde. Hans påstand er, at kolonisterne endelig må have hjulmand og smed fra deres hjemstavn, at de kunne få alt indrettet, som hos dem selv.

7) Johannes Weckesser fra egnen af Heidelberg, 25 år, reformert, konen luthersk. Har tjent som karl hos en bonde og forstår avlsbrug, vin og biavl, men intet af hededyrkning.

8) Johan Peter Betzer, 27 år. Han såvelsom konen er lutherske. Ingen børn, gift før afrejsen fra hjemmet, egnen ved Heidelberg. Har tjent hos en bonde, men forstår intet af hedevæsenet. Han ser ellers ud til et skikkeligt menneske.

9) Jacob Wirwel fra Heidelberg-egnen. Reformert, konen luthersk. Har tjent som bondekarl, men aldrig været i en hedeegn.

Man ser af denne fortegnelse, hvor meget man af slige kolonister kunne vente sig af det, hvorfor de var blevet indkaldt, hedens opdyrkelse. Mærkeligt nok, at Johannes Zimmermann og Peter Betzer er de eneste, som kommissærerne indlod sig på at give et skudsmål, og at netop disse to er de eneste af alle de nævnte, hvis efterkommere endnu findes her. Formodentlig er de syv andre kommet andetsteds hen. [13]

---

13)
1) Berthold - var medskyldig i drabet på kolonisten Diefenthaler den 9. november 1762. Han blev dømt til døden den 3. oktober 1763 ved herredstinget i Hinge, men undveg i Levring undervejs til arresten i Viborg.
2) Schleger blev ikke bosat på Alheden.
3) Eichner blev bortvist 1763 som udygtig befundet.
4) Keil deserterede uden pas i 1763
5) Reiter er udrejst af landet i 1763.
6) Zimmermann døde i 1764. Hans søn , Peter, blev kolonist i Ulvedal.
7) Weckesser er udrejst af landet i 1763.
8) Betzer blev bosat i Frederikshede (Haurdal), senere i Aarestrup.
9) Wirwel er udrejst af landet i 1763.
Disse 9 familier var indkvarterede i Viborg i vinteren 1759-60.

Den 25. oktober om morgenen tidlig - hedder det fremdeles i kommissionens beretning - tog vi fra Knudstrup med otte af nysnævnte kolonister - thi den 9. var blevet syg og måtte rejse tilbage til Viborg - og efterså nu heden ved Årringsvad over havredalene til Benslehøj og derfra over Grønhøj til Sejbæk. Da imidlertid, uagtet forangået kundgørelse, hverken Silkeborg eller Ribe amtmænd var mødt, måtte vi lade os nøje med at vise disse fremmede mænd, hvad vi vidste her i hine tvende amter var kongens. Vi forlangte de bemeldte kolonisters erklæring om, "hvorledes de befandt disse steder? hvor de helst ville bo? og om de mente, at de kunne opbygge den hede, dem da blev anvist?" De svarede, at "de ej turde etablere sig andetsteds end fra den del ved Årringsvad og ind til Benslehøj og den strækning kaldet Hauerdalen lige ned til Lundvad, om deraf måtte udlægges og afmåles så meget, som de kunne dyrke og have til deres kreaturer. Der håbede de at kunne dyrke jorden med fordel, og så boghvede, rug, ja endog byg og flere slags sæd, som de efterhånden først i det små agtede at forsøge. De håbede, at det meget let kunne komme i stand, når de måtte betjene sig af de hos dem brugelige redskaber; thi de mente, at bønderne her til lands fordærvede jorden ved at den blev opskåret og flået (die Erde schinden, skære hedetørv) o.s.v." De ville helst bo i den såkaldte Hauerdal og have husene byggede på pfalzisk måde i een gade; de ville have ager om ager, så at hver fik noget af den gode og noget af den slette jord, ligesom også noget i dalene. Iøvrigt ejede de intet til at iværksætte dette, men legationsråd Moritz i Frankfurt havde i sine udsendte trykte indbydelsesplaner lovet dem fri bolig, besætning og redskaber - derfor var de kommet.

Efter forespørgsel angående bygning og besætning erklærede de fremdeles, at de måtte have:

> "i det mindste til hver familie otte fag hus til beboelse og stald, samt tilsvarende lade. Desuden loft, vinduer, døre, en seng med to dyner og to puder, en messingkedel og nogle penge til smått husgeråd. Af besætning en ko, to stærke stude til ploven og 10 får, samt sædekorn til hver familie. Til redskaber en plov efter deres måde, en vogn, 2 spader, 2 brede jernhakker,2 møggafler, en økse til hver familie og 4 hjulbøre i fællesskab."

På spørgsmål, om de selv kunne bage og brygge, blev svaret,

at de vel forstod at bage, men ej at brygge, da sådant formedelst herremandens privilegium var forbudt bonden i deres eget land; imidlertid mente de, at sligt vel let lod sig lære.

Et spørgsmål, hvis rette besvarelse syntes at frembyde ej ubetydelige vanskeligheder, var imidlertid, hvor man skulle gøre af alle de fremmede folk vinteren over. Stiftamtmandens fuldmægtig erindrede, at det var både besværligt, og enhver bekendt til liden nytte, at beholde dem vinteren over i Viborg, tre mile fra Alheden. Idag havde de selv erfaret vanskeligheden ved blot forrige nat at skaffe nattely og føde, da dog disse kolonister forud var blevet advarede om at tage proviant med sig fra Viborg. Det blev derfor foreslået, om det ikke var bedre, at de blev lagt på landet i nærheden af heden, at de, ligesom vejrliget ville tillade, af og til i den forestående vinter kunne arbejde sig selv noget til nytte. Naturligvis måtte de rette sig efter lejligheden, som kunne skaffes til veje. Men i så fald var der tillige at observere nogle små indretninger, som i husene måtte gøres og hver for sig ville medtage omtrent 20 Rdl. Hvad sengene angik, da måtte disse lejes som man formente for 2 sk. stykket hver nat. Da man imidlertid havde erfaret, at man ikke selv for penge kunne erholde det behøvende til livets ophold, så for i alle mulige måder at facilitere tingen og hæve vanskeligheden for disse fremmede folk, havde man talt med den fra København sig her i Alheden etablerede mand, navnlig Christen Jensen, som har bygget sig et hus, om han for betaling ville se sig forsynet med nogle viktualier, for til kolonisterne at udsælge, hvilket ansås for det nærmeste og bekvemmeste middel, især da manden kunne explicere[14] sig på tysk, så de kunne forstå hinanden. Men som manden beklagede sig, ikke selv at kunne stå i forskud, så udbad han sig, i det tilfælde han på nævnte måde skulle gå kolonisterne til hånde, ham da blev givet et lidet forskud af 20 Rdl., til at indkøbe en og anden ting af viktualier.

Den 26. oktober om morgenen tidlig tog vi med bemeldte tyske folk fra Sejbæk, hvor vi med nød for betaling fik tvende vogne til dem, og drog da på egen hånd, eftersom

---

14) forklare

Ribe-amtmand ej havde givet møde, forbi Rabes og Karup over åen til Kragsø hede. Næste dags morgen, da der ved Skophuset ingen anstalt var gjort, måtte vi give hver af tyskerne 2 Rdl. til rejsepenge , siden de havde 5 mile at gå til Viborg.

Skophuset, den 29. oktober 1759 .

H.de Hoffmann A.Deichmann

Til ovenstående indberetning til det kongelige rentekammer tilføjer bemeldte kommissærer endnu følgende:

Disse kolonister, der vel synes at være skikkelige folk, er kommet fra Pfalz, fra en god egn, har intet til bedste og ved lidet af hedernes dyrkning. Vi indstiller derfor til kollegiets behagelige resolution, hvorvidt samme måtte finde det for godt med disse folk at entrere, da det lovede etablissement efter deres foregivende vil koste meget, og vi dog ikke er i stand til at forsikre, om de efter deres udsigende kunne opbygge hederne, som de dog formene. Dette kunne vi imidlertid tilvisse melde, at de noget nær har udvalgt sig det bedste stykke land af hederne, og, om de kunne opbygge samme således, som de formener, kunne ej alene bøndergårde der blive anlagt, men endogså det som mere er, formodentlig de omliggende lære agerdyrkningen på en anden måde end hidindtil.

Kommissærerne tilføjer herpå endnu nogle forslag angående tyskernes fordringer og deslige, og ender med, at det må blive tilkendegivet legationsråd Moritz i Frankfurt, ikke at sende flere folk herind, som intet havde til bedste og ikke forstod hededyrkning.

Af denne kommissionsberetning, som jeg så vidtløftigen har anført, fordi den kaster et mærkeligt lys over den hele kolonisationssag, vil en sørgelig usikkerhed og uvidenhed i det hele være iøjnefaldende. I dyre domme hverves en stor flok mennesker til at opdyrke heden, hvoraf de så godt som intet forstår; de sendes til heden, hvor aldeles intet er gjort til at modtage dem; og den nedsatte kommission ved ikke engang ret at angive stedet, hvor hine skulle bo og bygge, ja man må endogså spørge et udvalg af kolonisterne, om de kunne opdyrke heden, og hvorledes de formener at iværksætte dette? Den påstand ville måske således næppe være for vovelig, at den lagte plan til hedens kolonisation, såvel som udførelsen af samme, næppe endnu havde nået den grad

af modenhed, som en sag af sådan vigtighed for landet sik-sikkerligen krævede. Urimeligt synes det heller ikke at antage, at legationsråd Moritz lidet har svaret til den tillid, som den danske regering skænkede ham ved at betro ham et så vigtigt hverv; muligen er han gået videre, end hans fuldmagt tillod ham. Imidlertid forekommer det mig også somom en sådan sag, at udvælge duelige kolonister og retskafne, flittige folk til at opdyrke og bebygge en ikke ubetydelig del af Danmark, ikke burde have været betroet en enkelt fremmed mand, som ingenlunde synes at have godtgjort, at han besad fornøden indsigt, og vidste, hvad en samvittighedsfuld opfyldelse fra hans side af Danmarks billige forventninger krævede. Vort fædreland må dog sikkert også dengang have ejet kyndige hedeboere, som, besjælede af sand patriotisme og iver for sagen, langt bedre end Moritz havde kunnet drive denne hvervnings sag og fremmet femte Frederiks så store og herlige plan. Den eksamination, som ovenfor er anført, og som af kommissærerne foretoges her på selve kolonisationsstedet med kolonister, der allerede var ankomne, og havde kostet regeringen for meget til ikke at få nytte af dem, synes mig også burde af duelige, retskafne, fædrenelandske mænd have været foretaget i Frankfurt, førend nogen antoges, hvis man endelig ville have kolonister fra denne, som det forekommer mig, lidet passende egn. Men hvis man da nu endelig havde ved indgangne forpligtelser forbunden sig til at modtage hele legationsråd Moritz`s ladning, og havde måttet sende skibe til Tysklands kyster for at overføre den til Fredericia, så er det på den anden side igen besynderligt, at man på selve kolonisationsstedet ikke forud havde forberedt det ringeste til at modtage disse fremmede folk. Vel sandt, at penge kan klare meget, men kolonisterne blev dog vist næppe indkaldte for at hjælpe til at fortære statsindtægterne, men snarere her, overensstemmende med en viis statsberegning, for at betale staten renter af den på dem anvendte kapital, og i fremtiden forøge dens indtægter ved at opdyrke, frugtbargøre og befolke det store sørgelige hedeland, som bedækker Jyllands store midte. Dog, hvor lidet lovende var ikke forberedelserne hertil! Næsten 1000 mennesker, mænd, kvinder og børn, som intet ejer, ikke engang kundskab om hededyrkning, henter man for dyre domme til Danmark, ret som for her at sættes på

landets almindelige fattigvæsen. Den store mængde sammenløbne vagabonder var dette måske ret tilpas, men næppe den retskafne, fattige, men arbejdslystne bonde, som intet mere ønsker end hensigtssvarende virksomhed og fredelig, sikker arne. Dog har man intet at byde disse uden den nøgne hede, hvor man spørger dem:"hvad de nu vil gøre ved denne? Og hvor man skal gøre af dem vinteren over?"Helt besynderligt synes det også, at hverken Silkeborg eller Ribe amtmænd gav møde til den omtalte rejse på heden. Ikke engang deres fuldmægtige mødte, uagtet kollegiet havde kundgjort dem sagen. Dog der må have været grunde herfor, som nu ikke let lader sig forklare; thi ligegyldighed for tingen tør man ej forudsætte hos den forsigtige Albertin[15], som synes i alle kolonisager at have vejet sine ord med en hofmands ængstelighed, og mindre endnu hos den for kolonisationen bestandig driftige Trappaud, som synes selv at have haft interesse for en sag, der er udgået fra en, sit land varmt elskende konge, og atter og atter anbefalet af kollegiet; en sag, som ikke handlede om mindre end at skaffe tusinder af familier brød, udslette den vanærende store hedeplet på det lille Danmarks kort, og skaffe en varig, sikker og rig indtægt fra sine hidtil golde stepper.

Måske var det en følge af nysnævnte kommissionsberetning, at en kongelig resolution udkom en måned sildigere, den 27. november 1759, som bød, at "af de fra Tyskland hidkomne fremmede bønderfolk skulle for det første de udi Viborg værende 9 familier anvises fornøden grund til lige så mange bøndergårdes indrettelse på steder udi heden under Silkeborg amt, som dertil af justitsråd Hoffmann og kancelliråd Deichmann er udset, nemlig en dal ved Arringsvad ved Benslehøj på den ene side og en strækning, Hauerdalen kaldet, ned til Lundvad. Tillige skal et overslag gøres over, hvad der udfordres til disse 9 gårdes indrettelse og deslige". Den kongelige resolution af 12. februar 1760 går endnu videre i sit bydende: "for de udi Fredericia og Viborg sig opholdende 37 bønderfamilier (flere må altså til den tid ej endnu være indkomne) må bygges udi Alheden, samt kørsler med materialer forrettes af Hans Majestæts bønder under Skanderborgs og Silkeborgs distrikter".

---

15) Peter Albertin (1710-1779), amtmand over Lundenæs-Bøvling amter.

Et mærkeligt eksempel på, hvilken ånd der besjælede de store herremænd omkring Alheden på de tider, og med hvilke patriotiske følelser de så på kolonisationsværket, frembyder bl.a. følgende: Da naboerne østen for heden næsten uden undtagelse havde en sjælden overflødighed af sten og tildels af ler, så lod kollegiet dem udspørge, om de ville levere disse materialer til kolonibygningernes opførelse. Dog skønt Steensen til Aunsbjerg var villig til at levere, hvad han kunne, så søgte derimod Schinkel til Hald udflugter, og Friedenreich til Kjersholm erklærede ligefrem, at han ikke troede, han havde meget af disse dele at undvære. Med billig harme over et sådant lavt, egennyttigt og ufædrelandsk sind, skrev amtmand Trappaud derfor den 24. marts 1760 til kollegiet, at det måtte tillades kommissionen at tage begge dele, såvel sten som ler, hvor det uden skade for græsning og agerland kunne tages, at ikke arbejdet på Alheden skulle standse af mangel på sligt fornødent materiale, og - tilføjer han - "den som haver den største overflødighed af sten, der formodentlig i nogle hundrede år have henlagt uden brug, og ventelig lige så længe herefter kan blive liggende, nu straks, da de til dette brug behøves, ved lejlighed til samme at empløiere[16] for sig selv, uden at have enten land eller sten til deres Majestæts tjeneste at overlade." Det var vel ikke så meget tabet af den hidtil omtvistede ret til lyngslet, tørveskær og fædrift på Alheden, som gjorde disse mænd så gnavne, men måske snarere fordi de indså, at "dette nye" skulle lidt efter lidt tilintetgøre deres fortræffelige urfuglejagt, og berøve dem de kostelige dage de årligen i opslagne telte med køkkenets og kælderens overflødighed tilbragte på Alheden i godt vennelag. Dog, det være nu som det vil, så må de gode herrer til Hald og Kjersholm være blevet lidt flove ved kollegiets skrivelse af 5. april 1760, hvori bl.a. siges, at "Hans Majestæt på ingen måde tvivler på disse herrers villighed, da jo ved Sjørup skal være en så stor mængde sten, at bonden ej derfor kan pløje, og man ikke på nogen måde vil tilføje dem nogen skade eller fornærmelse."

---

16) anvende.

Kommentar.

Når Carstens nævner, at kolonisterne ikke var "brandenburgske hedebønder", som han tilsyneladende havde foretrukket, må han formentlig have tænkt på det gode resultat af indkaldelsen af kolonister til Fredericia i 1720-21. De kom netop fra Brandenburg, hvortil de var flygtet fra Frankrig, forfulgte på grund af deres reformerte tro.

Beskrivelsen af de tyske kolonister på Alheden, som udover en betydelig del fattige og brave bønderfamilier også skulle omfatte en mængde desertører af alle nationer og religioner, er meget overdrevet. Vel var der blandt dem uheldige elementer, men den nævnte adskillelse af dem fra den bedre del i forbindelse med udvisningen af 68 familier i 1763 skete primært ved en vurdering af deres egnethed til hedeopdyrkning. De mange tyske familier, der derefter af egen drift forlod Alheden, var altså fundet egnede til opgaven, men ønskede ikke at at påtage sig den.

Grunden til, at kolonisterne forlod deres hjemland, var nok ikke alene krigene i området og de usikre forhold i forbindelse med disse kriges hærgen. For de fleste har det nok været en kombination af flere omstændigheder. Størsteparten af kolonisterne var unge, og det tyder på, at overbefolkning og deraf følgende mangel på erhvervsmuligheder har gjort sig gældende.

De religiøse forhold i fyrstendømmet Kurpfalz var ret problematiske. De fleste indbyggere var protestanter, men fyrsterne, der var indsat af den katolske franske konge, måtte love at gøre alt for at bringe befolkningen tilbage til den katolske tro. I en bog, udgivet i 1856 af L.Haüsser i Heidelberg, "Geschichte der Rheinischen Pfalz", beskrives, hvorledes protestanter var udsat for forfølgelse og forskelsbehandling i forhold til katolske borgere. Selvom denne beskrivelse bærer præg af ensidighed, har det dog været en kendsgerning, at protestantiske familier har haft mange vanskeligheder på grund af deres tro, så det var derfor tillokkende at komme til et land, hvor kongen var protestant. Ganske vist var der også katolikker blandt kolonisterne, men det bekræfter kun, at andet end religiøse forhold betød noget, da de valgte at udvandre.

Udvandringen fra Kurpfalz var i mange år så stor, at "ein Pfalzer" blev betegnelse for en udvandrer.

Den vurdering, Carstens giver af kolonisationen, afslører en lang række forhold, der med rette kan bære hans betegnelse "sørgelig usikkerhed og uvidenhed". Der burde jo have været lagt fastere planer for opdyrkningen af Alheden, inden kolonisterne blev indkaldt og ankom. Kommissærernes tilføjelse til deres indberetning af 29. oktober 1759 (side 35) bærer stærkt præg af usikkerhed, og ender da også med en opfordring til regeringen om, at Moritz ikke hverver flere folk, som ikke har midler og forstand på hedeopdyrkning. Regeringen har imidlertid tilsyneladende ikke agtet på denne opfordring. Måske var der allerede på dette tidspunkt hvervet mange nye kolonister, der ville tiltræde rejsen til Danmark i foråret 1760, for blandt de mange kolonister, der i maj måned 1760 kom til Fredericia, var en stor del uden kendskab til hedeopdyrkning. Carstens lægger en del af skylden for kolonisternes manglende kendskab til hedeopdyrkning over på Moritz, og han sætter i denne forbindelse spørgsmålstegn ved, om Moritz levede op til den tillid, den danske regering havde vist ham ved at overdrage ham opgaven som kolonisthverver. Typisk er det for Carstens, at kritik altid ledsages af forslag til, hvordan tingene kunne være grebet an. Det er dog tvivlsomt, om danske mænd, kyndige i hedeopdyrkning, havde været bedre som hververe af kolonister. De ville under alle omstændigheder have været ude af stand til at vurdere kolonisternes forhold i deres hjemland. Moritz var dog bedre udrustet hertil. Anklagen mod Moritz synes at bestyrkes af den antagelse, at han havde økonomisk fordel af at skaffe mange kolonister, men forskere har ikke kunnet finde dokumenter, der bekræfter dette. Den danske regering gav ikke Moritz nogen besked om, hvor mange kolonister han skulle hverve, og ønsket om udvandring har været stort blandt befolkningen i Kurpfalz

Det langsigtede mål for regeringen har været gennem opdyrkning af heden at skabe velstand i landet og dermed indtægter til statskassen. Det er derfor naturligt, at der i økonomisk henseende stiles imod, at den kapital, som regeringen stiller til rådighed til formålet, med tiden vil for-

rente sig godt. Den manglende forberedelse af kolonisternes modtagelse på Alheden, og den kritikløse hvervning af kolonister og antallet af disse har ganske givet medført, at udgifterne ved kolonisternes etablering på heden er blevet større, end de behøvede at blive. Der er jo bl.a. i tre år udbetalt dagpenge m.v. til 68 familier, som i 1763 blev bortvist på grund af uduelighed med hensyn til hedeopdyrkning. De mange kolonister blev bosat med to familier i hver gård. Det har naturligvis begrænset udgifterne ved opførelse af gårdene, men alene dette forhold vidner om, at regeringen må have indset, at for mange var blevet indkaldt. Efter 1765 var der kun en sjettedel af de indvandrede kolonister tilbage på heden, og rigeligt med gårde til de tilbageblevne.

Da regeringen i 1763 bad kommissærerne om at udpege de kolonister, der ikke egnede sig til hedeopdyrkere, blev listen på 112 familier, en trediedel af alle de indvandrede. Man fandt dette antal for stort, og en ny gennemgang bragte tallet ned på 68 familier. Man har vel i regeringen fundet, at en trediedel bortviste kunne tolkes som en fiasko for kolonisationssagen. Da mange flere familier af egen drift i de følgende to år forlod kolonierne, blev tanken om fiasko mere nærliggende.

Den uvilje, som flere af egnens godsejere viste over for kolonisationen, har måske nok sin begrundelse i frygt for tab af rettighederne i hederne, men at tabet af fornøjelsen ved den årlige urfuglejagt har været så tungtvejende, er vist en forhastet påstand fra Carstens' side. De gode herremænd har vel ikke haft troen på, at der kunne skaffes levemuligheder til ret mange mennesker på heden. De havde jo alle fæstebønder, og havde indgående kendskab til fæstebønders vilkår og muligheder.

4. kapitel.

Koloniernes etablering.

Den 26. februar 1760 var imidlertid af samtlige kommissionens medlemmer Trappaud, Olufsen (på Viborg amtmands vegne),Albertin, Hoffmann og Deichmann, bleven afholdt en forsamling i Klodemølle for at afgøre, hvor de alt ankomne pfalziske familier kunne anvises plads. Commercekollegiets skrivelse af 12. januar havde nemlig reguleret, at kolonisterne skulle være i og ved Silkeborg amt, hvilket Albertin så meget mere drev på, som man andetsteds dels savnede trævarer, dels ved de forskellige lodsejere forefandt mange vanskeligheder. Snarest muligt måtte de indkvarteres i de nærmeste bønderbyer på billigste måde og vilkår ved den dem anviste hede. Således var kollegiets mening og kommissærernes ønske; dog blev der intet deraf, da bønderne ej var til at formå til at modtage kolonisterne. Det var tilvisse også vel, at det ej skete; thi når man betænker, hvad en stor del af disse tyskere var for folk, og hvor meget de snart gav selve regeringen at skaffe, så må man glæde sig over, at de stakkels bønder blev fri for sligt et huskors. Af kaptajn von Kahlen var til midlertidigt brug blevet oprejst et stort hus på heden, som kunne optage 12 familier, men tyskerne vægrede sig ved at bo her, da enhver ville blive ved sin tilkommende mark. Kommissionen måtte derfor være betænkt på at oprejse jordhytter af 6 alens længde og 4 alens bredde til hver familie især, indtil ordentlige gårde kunne blive rejst.

Kommissionen kom nu til at drøfte et andet vigtigt og kostbart punkt, nemlig kolonisternes forplejning indtil den tid, at de fik opdyrket så meget af heden, som behøvedes til at brødføde dem. I denne anledning bestemtes, at

1) da tyskerne var vante i hjemmet at fortære mere brød og mindre sul end vore danske bønder, så blev til enhver voksen person regnet for et helt år 4 tønder sæd eller 2 tønder rug og lige så meget boghvede, hvilket de selv måtte sørge for at få malet og bagt. Da kolonisterne imidlertid afgav deres mening i denne sag, så blev overensstemmende hermed tilstået dem efter deres lands skik, hvor

tjenestefolk plejede at få kostpenge, månedsvis 2 skp. rug, 2 skp. byg og malt, samt 4 mark i penge. Kvindepersoner skulle modtage en fjerdepart mindre af korn og penge, og et barn over 4 år det halve af, hvad konen fik. Fra Randers amtstue skulle rugen tages, hvor de fleste af kongens bønder fandtes, der kunne bruges til transporten; anden sæd derimod betaltes kolonisterne i penge.

2) Tre bageovne skulle snarest rejses for dem.

3) Siden de ej forstod at brygge øl, så bad kolonisterne, at en iblandt dem ved navn Reue[1], som tillige var deres feltskær, måtte tappe øllet for dem og dem ugentlig gives penge til at købe øl og sul for.

4) Hvad træ til arbejdsredskaber behøvedes, var udvist fra de kongelige skove ved Fredericia.

5) Vogne, senge og det nødvendige husgeråd ville kolonisterne betale af deres tilgodehavende rejsepenge. For nøjagtigt at kunne holde orden hermed og med pengenes anvendelse, skulle koloniforvalteren efterhånden, som det brugtes, udbetale disse.

6) Af sædekorn forlangte enhver familie for det første en halv tønde boghvede, om de til brugstiden kunne få opdyrket så meget.

7) På begge sider vedtoges, at efter 4 a 5 år at have været aldeles fri skulle kolonisterne i de følgende 16 år, i hvilke var dem tilstået frihed for alle offentlige skatter og byrder, afbetale regeringen, hvad dem således var foreskudt.

Som følge af og til bekræftelse af denne kommissionsforretning udgik resolutionen af 22. marts 1760, som siger, at bøndergårdene på det allersnareste på Alheden skulle oprejses til de bønderfolk, som foruden de alt ankomne endnu kunne forventes fra Tyskland, og der i alt menes at ville udgøre 600 personer eller flere. Tømmeret til boligerne skal tages hos købmændene i Fredericia, og midlertidig oprejses 37 jordhytter.Til inspektør eller forvalter indsættes Hendes Majestæt Enkedronningens lakaj, Stiwitz,[2] som har at modtage

---

1) formentlig Johann Christopher Raue (Rau), født 1693, feltskær fra Leutershausen, Kurpfalz, bosat i Frederikshede (Hauerdal) indtil 1765, da han fik rejsepas til Rusland.

2) Henning Stiwitz

som sådan sin egen instruktion, og overensstemmende med denne påse kolonisternes tarv, have opsyn med opførelsen af bygningerne på Alheden, der efter løfte til bønderne bliver opført på pfalsisk måde, og af kommissionen modtage bistand.

Den 9. april 1760 mødte kommissionen i Knudstrup for samlet at gøre en omrejse på heden, og nærmere bestemme de pladser og steder, hvor gårdene skulle rejses. I de følgende to dage blev derfor plads til bopæl afstukket for 6 familier ved Krohullet på Alheden, og for lige så mange ved Arringsvad.

Imidlertid samledes alt flere og flere kolonister i Fredericia, hvor de blev indkvarterede hos borgerne, og den bestemmelse var taget af regeringen, at såvel de ankomne som de, man endnu ventede, skulle have daglig 12 sk. til hver mand, 8 sk.til konen og 4 sk. til hvert barn.

Da denne mængde af mennesker vist næppe har været en behagelig besætning for byen, så meget mindre, som de i mangel på anden beskæftigelse vel har drevet rundt og retfærdiggjort den gamle sætning, at lediggang er djævelens hovedpude, foreslog man regeringen at lade dem arbejde på den nye havns anlæggelse for byen, eller fortjene deres dagløn hos egnens landmænd. Dog herpå kunne regeringen naturligvis ej indlade sig, men måtte i sidstnævnte resolution end mere skynde på arbejdet ved gårdenes opbyggelse på heden.

Da det imidlertid gik stærkt imod foråret, kom også uroligheden over kolonisterne, hvoraf den bedre del sikkert ikke har syntes godt om denne forsinkelse og dette kostbare ophold i byerne. Den 16. maj 1760 mødte kommissærerne med 17 kolonister fra Viborg i Knudstrup. Aftenen i forvejen var nemlig en betydelig flok ankommen hertil fra Fredericia, og medførte koner og børn, samt alle deres effekter

At den omtalte, Olufsens, Hoffmanns og Deichmanns,,rejse omkring i heden afvigte efterår med de 8 kolonister fra Viborg og de da forefaldne samtaler ville bære frugter,stod til at vente, og det viste sig også snart, da tyskerne først alle havde fået stukket hovederne sammen. "Bemeldte 17 kolonister", siger kommissionen, "foreviste os et sted i heden, kaldet Haverdal, beliggende en mil fra Knudstrup, som ikke alene de, men endog de samtlige 37 familier, der er i Fredericia og Viborg, havde udsøgt til at ville bebo; og til den

ende bad de om, at vi dem ville anlægge en by på 40 gårde, at de samtlige der kunne bo og have 4 marker på de 4 sider af byen på samme måde, som det i Pfalz brugeligt er, samt at husene også måtte anlægges på pfalsisk måde".

Kommissionen forestillede dem, at slig sammenpakning af gårde, hvorved de ville få 3/4 mil til enden af marken, ville blive dem selv til skade og besvær i længden, især da det var et spørgsmål, om vand kunne fås på dette sted."Hvorpå", hedder det videre, "kolonisterne enstemmigt påstod, at de endelig ville bebo dette sted, som de fandt bedst tjenligt til at indrette efter deres måde; og rent ud samtlige deklarerede, at de ingenlunde ville tage imod andre steder til beboelse, end dette sted, mindre ville dyrke det, førend de så en kongelig ordre for, at det ej kunne bevilges dem; thi om hans kongelige Majestæt afslog deres forlangende, vidste de ej, at de kunne ernære sig, mindre endnu, at hans kongelige Majestæt kunne have nogen nytte for det, som på dem blev anvendt".

Kommissionen kunne hverken med det gode eller det onde få dem til at frafalde deres påstand, hvorfor den, på det at intet skulle forsømmes, straks endnu samme dag lod 19 hytter rejse i Hauerdalen, og da kolonisterne tilbød selv at sætte brønden, lod amtmand Trappaud materialerne straks hidskaffes.

Der blev nu straks fra kommissærernes side gjort en indstilling til det kongelige rentekammer om bemeldte 40 gårdes anlæggelse med følgende tilføjelse: 1) at det forlangte stykke i Hauerdalen vistnok var noget af det bedste i hele heden, men kolonisterne forlangte en strækning af en mil i længde og bredde. 2) at man sammesteds ikke var sikker på at få vand, 3) at sikre vandsteder alt var undersøgt på andre steder, hvorved en fordeling af 6 gårde på hvert sted ville fremkomme, 4) at endelig kommissærerne befrygtede, at det i fremtiden måtte blive lagt dem til last, at kolonien blev anlagt på en så usædvanlig måde.

For denne sidste så naturlige samvittighedsskrupel fritog det kongelige rentekammer dem ved skrivelse af 11.juni 1760, hvorved kommissionen bemyndiges til at lade kolonisterne få deres forlangende opfyldt, at bo i 30-40 gårde store byer. Dog måtte det påses, at ingen by blev anlagt, uden hvor vand var at finde for folk og kreaturer. Bestemmelsen heraf skulle kommissionen overlade en meget kyndig vandviser fra Horsens,

Heiler Lauritzen, og med ham skulle på det allersnareste akkord afsluttes om brøndenes gravning.

Et senere forsøg på at bringe kolonisterne fra deres påstand, at ville bo så talrige sammen, skete den 17. maj 1760, skønt med lige så lidet held. Hoffmann og Deichmann rejste nemlig med 8 kolonister ud i heden og beså strækningen ved Grønhøj, som ej endnu var opmålt, og hvor det var usikkert, at vand kunne fås, og desuden Hjortedalen, som havde en stor udstrækning, og hvor vand med lethed var at erholde. Dog, da jorden var skarp og tør, ville de ej vide af de linier, som sammesteds til boliger var afstukne.

For den første kolonibys, Hauerdals, opbyggelse stod således intet mere i vejen. Under 23. maj forlangte kommissionen til de på heden ankomne kolonister, der dels var Pfalzer dels Durlacher,[3] 37 køer og 70 stude, hvortil 1000 Rdl. blev anvist på amtstuen i Randers. Den allerede begyndte måde at bygge og anlægge byer på blev nu fremdeles fulgt for de øvrige kolonister, da disse i sommerens løb 1760 ankom.

Som allerede anmeldt udgjorde den hele skare, som indkom i årene 1759 og 1760 til bebyggelse af de jyske heder, 265 familier , bestående af 965 mennesker, som dog imidlertid snart blev adskilte; thi en del af det sammenløbne pak viste snart ved deres liderlige[4] og tøjlesløse opførsel, hvad det var for folk, Moritz havde hvervet, og at han mere havde set til sin lomme end til Danmarks fordel. Den genstridige påstående ved Knudstrup den 16. maj er kun at betragte som et forspil, og kollegiets eftergivenhed bar ikkun utaknemmelighed til frugt; thi kolonisternes opsætsighed imod regeringen steg endog til den grad, at nogle måtte vandre i tugthuset, imedens en skare af 18 familier måtte flyttes til Randbølhede, hvor jordbunden mere tilfredsstillede disse misfornøjede. Ved disse forholdsregler synes dog lidt orden og rolighed at være kommet frem; men det var kun af kort varighed; thi snart viste sig et andet onde, som tydeligere røbede, med hvilken ukyndighed det hele var drevet, og hvorledes man havde kastet pengene bort. Det viste sig nemlig, at mange af kolonisterne var så aldeles uvidende og ukyndige i agerbruget, at en ordentlig eksamen

---

3) Durlach er en forstad til Karlsruhe. Det drejer sig formentlig om kolonister fra dette område.
4) liderlig er her betegnelse for drukkenskab og svir.

måtte anstilles med alle kolonisterne under opsyn af Rosenkranz,[5] deputeret for de kongelige finanser. Resultatet blev da, at atter en del fik deres afsked og måtte drage bort. Tillige med disse, eller omtrent på samme tid, 1764, forlod den reformerte præst, Pfar,[6] Alheden, for at ansættes i det Mecklenborgske. Mange af disse kolonister nåede imidlertid ej hjemmet, som de vel heller ikke sporede synderlig lyst til under sådanne omstændigheder at gense. De blev på vejen hvervede for Rusland, til hvis sydlige stepper alt så mange af deres landsmænd var blevet kaldt, og hvor byen Sarepta under deres flid fremblomstrede.[7] En tid lang vedholdt nogle af disse brevveksling med familien på Alheden, indtil krigen gjorde en ende herpå,[8] og den lange afstand skrev slægtsbåndet i glemselens bog.

Efter disse forskellige renselser blev altså fædrene til den nu på Alheden boende slægt tilbage, hvis medbragte dåbeattester viste dem for størstedelen som agtværdige, fattige bønder fra grevskabet Erbach, sognene Grünau, Schönberg o.fl. ved Mainfloden.[9] De indvandrede er nu på nær tre uddøde.[10] Dog først i fjor - 1838 - afgik en gammel, kraftig mand i sit 86. år.[11] Han var født ved Heidelberg og kunne grant endnu erindre sit tyske land, vandringen hertil og koloniens begyndelse og fremvækst. For ti år siden fik han anden gang lyst til ægtestanden, og efterlod sig (i 1.,2.og 3. led) 81 individer.

Dog, vi må igen tilbage til koloniens første tider. Som let begribeligt var kolonisterne, der omsider fik faste bopæle her, forknytte i hjemmet. Og sandelig! Besværligheden af den lange rejse, dog endnu mere det liderlige, tøjlesløse selskab, i hvilket de måtte foretage samme, tjente ej til at oplive deres mod til fremtiden. Man forestille sig derfor, med hvilken rædsel disse stakkels folk nu endelig langt om længe så målet for deres rejse, så sig forsatte fra Mainflodens smilende bredder til Alhedens døde sletter. Her var ingen oplivende natur,

---

5) Frederik Christian Rosenkranz, Spøttrup.
6) Johannes Pfarr, reformert præst, Hauerdal 1763-1770.
7) Volgatyskerne. 8) Napoleonskrigene.
9) Lokaliteter ved byen Bensheim, ca. 50 km. syd for Mainfloden.
10) Fr.Ernst Krath, Marie Margrete Rost, Cathrine E. Breuner.
11) Johann Jacob Breuner, Frederikshede (Hauerdal)

ingen venlige boliger, ingen frænder og venner, som bød de trætte vandrende et hjerteligt velkommen. Fortvivlede stirrede de på det aldrig før anede, endeløse lynghav, og rejste deres lynghytter så nær sammen, som muligt; thi fælles trængsler og savn, fælles sprog og længsel bandt dem til hverandre og adskilte dem fra de fjernere boende danske, der med forundring betragtede dette fremmede folk, "som kunne leve af nødder (kartofler), og skulle bo der, hvor det jo var en afgjort sag, at ingen kunne bygge og leve". Snart så imidlertid de danske disse, ved sprog, sæder og klædedragt fra dem så forskellige mennesker, komme til dem, dels for at købe levnedsmidler, som de bar på hovedet ligesom vore øboere, dels for at få til deres have så megen gødning, som forklædet kunne rumme; thi et lidet stykke have måtte de endelig straks have ved deres hytter, og i denne have blomster, som kunne mildne det dybe savn af bedre egne. Hvem ynker ikke i sit hjerte dette arme folk, som krig, fattigdom og tryk tvang til at forlade fædrenes elskede arne; som ofrede venner og hjem for i fremmed land at berede børnene et roligere og bedre udkomme; og hvem vil ej forsvare dem, der sad grædende her med en længsel, lig Israels folk på Babels sletter, mod så megen hård og ukærlig yttring, der dengang blev ført om dem, og hvis genlyd desværre ej endnu har tabt sig! Tyskeren er ikke dansken lig. Han er stoltere, hidsigere, men har måske også mere følelse, er mere ærekær, nøjsom og udholdende ved sit arbejde. Har han noget, er han som oftest letsindig og ødsel; har han intet, så synger han og arbejder ufortrødent ved sin magre kartoffelkost. Han taler i almindelighed godt for sig, og er livlig i sine bevægelser. Hans blod kommer let i kog, dog sædvanligt er han snart god igen, endskønt lyst til gengældelse også kan være fastgroet i ham. Kort: Når man med velvilje møder disse mennesker, og omgås dem med lidt klogskab, da er det et vakkert folkefærd.

Jeg burde måske tidligere have anført en person, hvis navn var Eriksen,[12] som også spillede en rolle ved koloniens anlæggelse, men da manden der aldeles ikke var på sin plads, så kan han vel også gerne her nøjes med en urigtig

---

12) Joh.Gottfried Erichsen, læge, leder af salpeterværk i Frederiksværk, da han i 1760 fik kongelig ordre til at foretage jordbundsundersøgelser i hedeegnene i Jylland.

plads. Kommissærerne beretter nemlig, at den 18. maj 1760 traf dokter Eriksen fra København sammen med dem. Han var af kollegiet bestemt til at søge om ler og vand på heden, og ville anstille fysiske eksperimenter med lyngen. Det er ikke godt at vide, hvor regeringen havde fået fat på denne forløbne tyske dokter fra Halle, som skulle besidde store indsigter i at kende jordarterne og angive de til dyrkning tjenlige stykker, uagtet han ikke forstod det ringeste af agerdyrkningen, og hans kundskaber i kemien bevidner salpeterværket ved Bergen, hvor han ville frembringe salpeteret af tang og rådne fisk. Hvad hans bestilling angår, at opsøge vand på heden, da kunne sandelig enhver bonde med sund menneskeforstand have gjort det bedre; thi er Eriksen skyld i, at Alheden har fået sine dybe brønde, da skylder sandelig, som længere hen vil blive drøftet, hverken kolonisterne eller Danmarks finanser ham synderlig tak. Han forlod dog snart igen Jylland og begav sig til de slesvigske kolonier.

Alhedens opmåling optog mange år. Ved kaptajn Hartmanns død kom 1765 kaptajn Grollau i hans sted. Også de kongelige landinspektører Selmer og Kynde blev anvist arbejde her. Hedegræsningen blev af disse indelt i tre klasser, nemlig god, middelmådig og slet græsning. Til et høveds græsning blev fastsat af første klasse, nemlig: Af den gode græsning 3500 kv.alen; af anden klasse 6.562 1/2 kv.alen, og af den tredie eller slette 9.800 kv.alen. Hvor græsningen var så ussel, at den ikke engang kunne sættes i sidste klasse, gav man til et høveds græsning 11.200 kv.alen. Hvad en bondegårds fornødenhed af brændsel angår, da havde allerede 1759 kommissærerne bemærket, at "da jordens skurv er så forskelligt, så at noget efter flere, andet efter færre år fremvokser, at det igen kan benyttes, kunne vi derom intet beslutte, men må henstille det til kollegiets bestemmelse." Landinspektørerne gik nu ud fra den, vistnok liden hedekyndighed røbende, forudsætning, at hvert 20. år kunne skæres tørv på samme sted, og bestemte da en bondegårds årlige brændsel til 30 læs; hvert sådant beregnet til 120 hedetørv af 5/8 alens længde og 3/8 alens bredde. For enhver bondegård blev da udlagt til brændsel 16.875 kv.alen, og for præstegården dobbelt så meget, nemlig 33.750 kv.alen.

Kolonisterne tog nu med flittig, ufortrøden og kraftig hånd fat på hedens opdyrkelse. Den ene hjalp den anden med sine indsigter, og erfaringen var den fælles læremester. Også overbestyrelsen synes nu at have fået sikkerhed og kraft. To velbyggede byer fremstod, hver på henved 30 gårde, der blev rejst af fyrre-bindingsværk og brændte sten fra regeringens til dette øjemed opførte teglbrænderi. Gårdene blev bygget i tre snorlige gader med et mellemrum af 50 alen. Under hovedbygningen stensattes en særdeles god kælder, og parallel med denne bygning sattes laden bagved. Bønderne forsynedes med fornøden besætning og avlsredskaber, og de dem ved Moritz lovede rettigheder blev værdigt overholdt. Først siden begyndelsen af dette århundrede, ved rentekammerets skrivelse af 21. august 1802 og 2. april 1803, som også ved kancelliets skrivelse af 4. juni 1803, har Alhedens kolonister nu ikke mere særdeles rettigheder fremfor andre landets bønder, når undtages frihed for tiende og for leverancer af fourage in natura. Herlighedsrettigheden med jagten har kongen forbeholdt sig, og bortforpagter den, dog ubeskadiget anden mands ret, ved rentekammerets skrivelse af 7. maj 1814.

Kommentar.

De mange problemer, der opstod ved koloniernes etablering, vidner igen om manglende forberedelse. Ni familier var blevet indkvarteret i Viborg vinteren over, og 32 familier var i samme situation i Fredericia, men endnu i foråret 1760 var det ikke bestemt, hvor gårdene skulle opføres, og hvor familierne skulle opholde sig, indtil de kunne flytte ind i gårdene. Da kolonisterne gerne ville i gang med hedeopdyrkningen og derfor måtte bo i nærheden af deres kommende marker, blev det bestemt at rejse jordhytter til dem. Regeringen stadfæstede stort set de aftaler af økonomisk art, som kommissærerne havde indstillet, men man ansatte uden om kommissærerne Henning Stiwitz som inspektør. Det skabte et spændingsforhold mellem ham og kommissærerne, vel fordi han i kraft af sin tidligere ansættelse som lakaj ved hoffet havde tættere forbindelse til regeringen end kommissærerne. Desuden fastsatte regeringen faste dagpenge for kolonisterne i stedet for kommieeærernes indstilling om en kombination af naturalier og penge. Dette var en imødekommelse af kolonisternes ønske, ligesom man efter deres ønske placerede gårdene i byer. Netop på denne tid var gårdudflytninger og udskiftning af fællesskaber i danske landsbyer begyndt, og det ville have været naturligt, at de nye gårde blev placeret spredt i heden, ikke mindst på grund af behovet for store arealer af denne - foreløbig lidet frugtbare -jord til hver enkelt gård. Denne disposition fra regeringens side skyldtes et pres fra de alt for mange kolonister, man havde fået til landet. Udviklingen viste da også allerede inden de første 20 år var gået, at en udflytning af gårde fra kolonibyerne blev nødvendig.

Vald.Andersen skildrer i sin bog om den jyske hedekolonisation meget nøje forløbet af koloniernes etablering. Det fremgår ikke af denne skildring, at 18 familier måtte flyttes til Randbøl hede på grund af deres opsætsighed, og at nogle måtte vandre i tugthuset. På grundlag af brevveksling mellem regeringen og kommissærerne redegør Vald. Andersen for begivenhederne i maj-juni 1760, hvor nogle kolonister med midlertidigt ophold i Fredericia nægtede at bosætte sig på Alheden.

I den forbindelse blev enkelte hovedmænd arresteret og siden udvist af landet, mens 18 familier som følge heraf af egen drift forlod landet igen. Etableringen af kolonierne på Randbøl hede blev foretaget sideløbende med etableringen af kolonierne på Alheden, fordi der ikke på Alheden var levemuligheder for de mange ankomne kolonister. Desuden ønskede man at forhindre problemer med de katolske kolonister, der alle - på en enkelt nær - blev bosat på Randbøl hede, og derfor også lettere kunne betjenes af præsten ved den katolske menighed i Fredericia.

Carstens har tilsyneladende ikke haft noget kendskab til det sydtyske område, som kolonisterne kom fra. Når han omtaler deres hjemstavn som Mainflodens bredder, afslører det ukendskab til forholdene, for senere forskning har vist, at det drejer sig om et område noget sydligere.

Omtalen af doktor Eriksen synes også at have nogle mangler, og hans indsats for kolonierne på Alheden var mere værdifuld, end her skildret. Vald. Andersen oplyser om ham, at han var uddannet som læge i Tyskland, og at han efter en periode som apoteker i Bergen kom til Frederiksborg, hvor han havde etableret en salpeterfabrik, hvis råstoffer vargødningen fra de kongelige stalde og tang. Han blev kaldt til Alheden for at foretage jordbundsprøver, og det var ham, der skaffede den omtalte vandviser fra Horsens. Det var også ham, der tog initiativet til oprettelse af to teglværker ved Alheden i byggeperioden. Han påtog sig at skaffe urtefrø til Alhedens kolonister, og han har også været medvirkende til, at kolonisterne fik læggekartofler. Alt dette har Carstens enten ikke vidst - eller ikke ønsket at omtale, fordi han gav Eriksen skylden for Alhedens dybe brønde, hvilket efter Carstens mening også var medvirkende til den uheldige udvikling på Alheden, som han i det følgende skildrer.

Fritagelsen for skatter og afgifter, som i første omgang var fastsat til 20 år, blev siden forlænget og bortfaldt først ved århundredskiftet, da den havde varet i 40 år. Kolonisterne var fortsat fritaget for tiende, og det betød, at udgifterne til præst, kirke og skole forblev en statsudgift i endnu 100 år.

5. kapitel.

Kirken og præstegården, plantager m.v.

Snart fremkom nu gode sædemarker, hvor lyngen før uhindret havde hersket. Midt mellem begge byer Hauerdal og Grønhøj, som aldrig i menigmands sprog har kunnet vænne sig til deres døbenavne, Frederikshede og Frederikshøj, der er beliggende 3/4 mil fra hinanden, blev sognekirken, den tyske Frederikskirke, bygget, og indviet 1766. Ved samme blev to kolonigårde lagt. En tid lang boede i hver af byerne en teologisk kandidat, som forestod prædikeembedet, imedens den lutherske præst i nabosognet, Thorning, og den reformerte præst i Fredericia besørgede communionen.[1] Skønt denne sidste vedblev at fungere for sine reformerte trosbrødre til 1808, så fik dog allerede 1764 ungareren Oswald, som ordineret mand, det lutherske præsteembede og boede 10 1/2 år i Hauerdal. 1773 skænkede kongen de omtalte to kolonigårde ved kirken til en præstegård, som stedets anden præst, Hans Clausen, 1774 drog ind i. Tid efter anden er de reformerte bortdøde, så kun een af dem endnu er tilbage.

Man havde, så fortælles der, fra begyndelsen af haft i sinde på den jyske hede at anlægge tre menigheder, en luthersk, en reformert og en katolsk. Ja Moritz skal endog have lovet, at når 30 familier fandtes af een trosbekendelse, skulle de få deres egen særskilte kirke. På Frederikshåbs mark[2] sås endnu 1798 den reformerte kirkegård, hvor en eller to er blevet begravet. Ved de mange kolonisters bortgang igen fra landet blev kirken ikke opbygget der, og man har siden besat gårdene her som på flere andre steder med danske; thi nu, da isen var brudt, var de danske forlegne nok for at komme til at bo på heden.

Da man allerede ved hedens opmåling fandt, at denne var for stor for de få kolonister, blev et stykke frataget i den nuværende Hjortedal norden for Grønhøj til et kongeligt schæferi, hvilket dog snart igen gik over styr. Derimod begyndte man tid efter anden at henvende tankerne på anlægget af plantager, som man håbede, med træer passende for jordbunden, ville i tiden kunne lønne sig. Mærkeligt nok, at man valgte til dette øjemed

---

1) Altergang og dåb. 2) På Randbøl hede.

det strøg, om hvilket landinspektørerne bemærkede, at "dette ikke egnede sig til træplantning." Hvorfor man gjorde det så, ved jeg ikke, men at de gode mænd, som afgav hin dom, tildels tog fejl, er der nu nok som syn for. Et spørgsmål bliver det dog måske altid, om det ikke havde været bedre med træplantningen også at forene det gode, at skaffe Alhedens marker læ ved at omkranse dem i nordvest med plantagerne, i stedet for at disse nu ligger i sydøst.

Om disse plantager er der af kyndigere skrevet bedre, end jeg formår, hvor gerne jeg end ville holde dem en velfortjent lovtale. Jeg vil derfor kun kort her bemærke følgende om de tre plantager, som ligger inden for den af mig betegnede grænse af Alheden.

Den største af disse plantager, hvortil 540 tønder land geometrisk mål er blevet indtaget, fører navn af Stendalgårds. Ukyndighed, utålmodighed og bagtalelsessyge har i en lang række af år arbejdet på at sætte den i et lige så ufortjent som skammeligt vanrygte. Vel sandt, at man har i denne ældste af plantagerne måttet betale dyre lærepenge med flere træsorter, førend man til fulde af erfaringen lærte de fjendtlige elementer at kende, men hvad gør dette til sagen? Vel sandt, at man har måttet give tid, og øvet sig i tålmodighed, før man så den kraftige, ranke, høje og tætsluttede granskov, men har man da aldrig hørt, at grantræet ikke skyder op som en paddehat? Desværre har denne plantages vestlige del indeholdt og indeholder tildels en mængde vantrevne birk og fyr, som her ærligt i lang tid har budt deres mosbegroede fortørrede kroppe frem for at værne om den opvoksende stærke gran i dens barndom; - desværre, siger jeg; thi her har sikkert mangen en fået sin hele kundskab om plantagen, og med den sin ugunstige dom , når han kørte forbi på den der løbende store landevej og dømte det hele efter disse enfans perdues [3], efter hvilke landets kraftigere børn rykker frem. Nej, lad iagttageren komme til denne plantage, i hvilken hensigt han vil, og han skal sikkert finde sine forventninger fyldestgjort, medmindre han kommer for at se dens løgnagtige slette rygte bekræftet. Den sagkyndige vil her glædes over granernes, og tildels birkens og fyrrens skønne vækst; han vil med tilfredshed se den

---

3) fortabt/vanartet barn.

skønne orden og erfaringsrige kyndighed, som leder alt, såvel i plantagen som i frø- og træskolen. Og selv den ukyndige, som ejer en åben sans for naturens skønheder, vil med rette i Stendalen studse over at finde en forunderlig skøn norsk egn; han vil ved den mellem grupper af nåletræer henrindende elv, over hvilken den simple gangbro fører, ved disse med fyr og gran bekransede bakker, over hvilke den lyse kunstige vej snor sig hen mellem den brune lyng, næppe tro sig at være i Danmarks mest udskregne hedeegn, som endnu for ikke mange år siden var som det øvrige af Alheden.

Vesten for denne plantage ligger Ulvedals med et fladeindhold af henved 350 tønder land. Når undtages et skønt, tætsluttet bælte nord og øst for bakken, der findes i dens midte, går denne plantage kun langsomt, men derfor ikke mindre sikkert fremad. Om dens søndre del kan imidlertid endnu ingen dom fældes; den nordre er derimod i den senere tid kommet sig godt. Jordbunden er meget ugunstig og på sine steder endog udæmpet flyvesand.

Endnu står tilbage den nye Frederiksplantage, som 1824 blev inddiget af et stykke, der blev frakøbt kolonien Hauerdal. Hvad der her blev besået i strimler med nåletræer, synes at have tålelig fremgang, medens samme plantages hele store birkebesåning synes at være af ingen nytte, hvorfor efterplantninger med gran foretages. Stykket er henved 340 tønder land. Den her anlagte frøskole, som - uagtet beliggende i en lavning - dog led for meget af blæst og kulde, er flyttet andetsteds hen.

Dog kan jeg ikke således slippe denne korte oversigt af plantagerne uden også at tale et par ord om plantørerne og deres arbejde på heden; thi sandelig det er, og endnu mere har været, et såre utaknemligt arbejde, de har med at gøre. Man er desværre så sjælden retfærdig nok til at betænke, hvorledes disse mænd, om de ellers fyldestgør deres pligter, ganske opofrer sig for fremtiden og udsår den sæd, som ukendte mennesker først skulle få godt af.

I kamp med naturen, som idelig lægger dem den ene store hindring i vejen efter denanden, må pligtfølelse forenet med en rodfæstet lyst til at fremme sagen lære dem midlerne til år for år sejrrige at trænge videre frem. Dog dette deler de med så mange. Men sagen er, at plantørerne træder til alle

tider elendig ukyndighed i vejen, som vil give sig sin stilling med i laget; som bilder sig ind at kunne dømme, hvor den intet forstår, og snakke med, hvor den gjorde bedst i at tie. Af en sådan kilde udflyder meget ofte den løn, de kunne vente sig i verdens omdømme, idet man både skriftligt og mundtligt har søgt at nedsætte deres bestræbelser, og at lønne anerkendt dygtighed, ufortrødent arbejde og mangen hård selvfornægtelse med at udsprede mistillid til værket. Ikke engang en retfærdigere efterslægt tør hedens ivrige planter stole på; thi den af ham plantede og såede granskov vil måske nok engang i tiden hæve sin stolte krone, dog næppe før den spreder sine nåle på den alt forlængst glemtes grav, hvis fortjenstfulde ros den yngre slægt urigtigt tilegner sig.

Spørger man om, hvad disse kongelige plantager har kostet og endnu koster, da er mit svar herpå den lukkede bogs. Men er spørgsmålet derimod, om de i almindelighed kunne svare regning, da tror jeg, at dette ikke kan betvivles, men jeg anser det endog for afgjort (se Landøkonomisk tidsskrift 1. binds 1.hefte), at de årligt med renters rente tilbagebetaler de på dem anvendte udgifter. Hvad afdøde Bryel[4] regnede, at plantagerne om 80 år ville udbringe, slår næppe fejl. Man må heller ikke lade den nytte ude af agt, som plantagerne gør ved årligt at afgive mange tusinde nye graner til udplantning, som fra frøskolen udsælges for en ubetydelighed. Dog dette er mere planteskolens sag, og hans, som bestyrer den, end selve plantagens.

Plantagerne er i almindelighed godt indhegnede og til sikkerhed mod den let om sig gribende hedebrand omgivne og gennemskårne af de såkaldte fyrlinier d.e.brede, oppløjede, fra ethvert brændbart materiale befriede bælter.

Om det nylig nævnte onde må jeg tale lidt udførligere. Endskønt heden i lang tid har været friet fra den så ødelæggende hedebrand, så har denne dog raset stærkt der, og navnlig den sidste, som - fremkaldt ved kåd drenge-uforsigtighed - opkom i sommeren 1825. Ilden rasede dengang uafbrudt flere dage igennem. Den brød ud på Hauerdal hede og drog i nordvestlig retning hele Alheden over ind i nabosognet, idet den med sin ødelæggende magt truede kornmarkerne og holdt såvel gårde som byer i angstfuld belejring.Menneskelig anstren-

---

4) Georg Vilhelm Bryel (1752-1829) overførster.

gelse formåede intet mere imod den, kun himlen var i stand til at hjælpe, hvorfra også en pludselig voldsom regn gjorde ende på ødelæggelsen.

Det er vanskeligt for den, som aldrig har været øjenvidne til slig en scene, at forestille sig en sådan hedebrand, dog endnu vanskeligere ville det være med lyse farver at fremstille den. Der hører en Blichers pen og sagkyndighed til at forene i et levende billede den i flammer og røg indhyldede angstfulde travlhed. "En liden gnist, hvor stor en ild antænder den ikke".Hedens naturklædning, lyngen, gennemvævet af det grå mos, som solheden har gjort knasende tør, griber villigt den påsatte ild. Begærligt slikker den røde lue den næring, der så rigeligt frembyder sig til alle sider. Hurtigt vokser dens kraft, og inden et øjeblik er et mægtigt flammehav udbredt til alle sider, hvis grænser den studsende iagttagers øje ej mere formår at opdage. Den tykkeste røg hæver sig over ødelæggelsen og fremviser i sin bølgegang lys- og skyggepartier. Frem og tilbage springer luen og synes, drillende i sine bevægelser, at glæde sig ved at gække den tililende hjælp.

Det er et behageligt syn ved denne lejlighed at følge den raske, tililende hedeboer, som erfaringen ikke forgæves har prædiket for. Med indøvet kyndighed ordner den ene karl sig bag ved den anden med samme mellemrum, så langt rækken formår at nå, langs den brændende side, hvor vinden står på og gør tilnærmelsen mulig; thi også imod vinden slikker luen sig frem. Væbnet med forken griber nu hver karl på enden af samme en tyk hedetørv, som en anden flok af karle med hurtighed ved at afstikke, og lader den hurtigt glide hen ad ildens rand for således at berede luen døden ved at frarive samme den alt grebne næring. Dog imedens sejren synes at tilkæmpes på denne, spiller ilden så meget mere mester på den modsatte side, hvor den tykke, kvælende røg, fremdrevet af vinden, hindrer hver tilnærmelse, og tillader branden desmere uhindret at fare frem med mægtig ødelæggelse. Den frelsende skare vover sig imidlertid også her frem. I den endnu sikre og af ilden urørte afstand, men hvorhen dens ankomst snart kan ventes, afskærer med beundringsværdig færdighed mand bag mand hedetørven, og står nu ved den lange, smalle nøgne vej, på hvilken ilden ingen næring finder, ængsteligt

ventende følgerne af den hafte anstrengelse. Snart er den svedte skare indhyllet i tyk røg; med knitrende larmen nærmer fjenden sig og sender som forløber en så voldsom hede, at selvopholdelsesdriften tvinger skaren til at vige. En tid lang synes den gravede vej imidlertid at opholde luen, dog hist og her fænger alt det opvarmede lyng på mos på den hidtil uangrebne side. Modige karle vover sig ind i det fjendtlige element, og frariver det igen dets bytte. Dog luen synes at krybe skjult hen under lyngen og gøre spring, indtil den på alle kanter får fast fod og tilintetgør aldeles den hafte møje. Halvkvalt, afkræftet og ilde tilredt forlader mangen kamppladsen, for længere borte at forny striden; stundom må endogså frelsende hænder bære den kraftfulde karl besvimet bort fra farens sted.

Hvad imidlertid i fremtiden må gøre hedebrandene sjældnere på Alheden, eller i det ringeste - ved at danne gode fyrlinier - hindre dem fra at anrette så udbredte ødelæggelser som før, er indgrøftede landeveje, som tid efter anden bliver mere almindelige. Endnu i året 1832 havde man på Alheden ikke en eneste landevej. Man kørte overalt i de bugtede dybe spor og dannede sig et nyt i lyngen ved siden af, når det gamle viste sig ubrugeligt. Det er vanskeligt at afgøre, hvor mange år man på denne måde har befaret Alheden; thi en stor bred landevej af 12 til 20 dybe ved siden af hinanden løbende spor går således - nu i umindelige tider ubenyttet - fra vest til øst over Alheden. Denne vej snor sig på hedens østre side forbi en høj, som - endskønt beliggende 1 1/2 mil fra Karup - sikkert fra en betydelig ældre tid end koloniens anlæg - fører navnaf Karup Knold.

I det nysnævnte år begyndte man imidlertid at tænke på at anlægge ordentlige, indgrøftede landeveje over Alheden,hvilket den sandelig kunne trænge til; thi selv kongen vidste man ikke at føre ad bedre veje over den, end ved at danne en allé af lyngknolde, imellem hvilke de kongelige vogne måtte holde sig. Disse sorte klipper lærte siden småfolk i lang tid at fare i mag i mørke. Imidlertid bør Alheden også have gode veje; thi dels er her særdeles megen færdsel, når man betænker, at foruden hyppigt passerende rejsende får Salling og Thy de fleste af deres trævarer herover, ligesom Daugbjerg

kalkgruber ad denne vej fører deres rigdom mod sønden; dels finder vejvæsenet her så godt som ingen hindringer og overalt med lethed det bedste materiale, så at ikke engang en eneste vogn behøves til anlægget af en milelang vej, når undtages, hvad til en stenkiste hist og her udfordres. Desværre har kolonisten ingen høavl, og vejvæsenet kan derfor benytte hans raske, arbejdsvante hænder på den tid, da andre har slæt. Alt dette tilsammen gør det til et billigt foretagende, at den nordre del af Alheden i Fjends herred snart måtte ligne den søndre del i Lysgård herred deri, at by forbindes med by ved ordentlige indkastede landeveje, og disse - som gode fyrlinier - i fremtiden kunne tjene som et godt bevaringsmiddel mod hedebrande.

En følge af, at hovedvejene over Alheden er blevet indgrøftede, og om sommeren i den tørre tid særdeles gode, er, at år for år flere rejsende besøger dette, for den fra bedre egne kommende, just ikke uinteressante sted. Og Jyllands heder ville sandelig ikke tabe ved, at så mangen kyndig og formående mand her ser med egne øjne, endskønt det altid kun bliver et hurtigt og derfor mangelfuldt overblik. Hvor ofte det syn imidlertid gentages her på heden, at rejsende kommer i sommerens behagelige tid for at kradse i jorden efter ahlen, smage på okkeren, lugte til lyngen og lytte efter det 9 mil fjerne Vesterhavs brøl, så er det dog ret morende i sine forskellige variationer. Det er også et slags hedesyn. Disse gode folk udstrør sædvanligt med største samvittighedsfuldhed deres visdoms lyksaliggørende brokker i dette uvidenhedens rige, og flyver da bort igen så hurtigt, som de er kommet, idet de nu i fremtiden anser sig - og desværre! ofte også anses for - fuldkommen kompetente dommere over alt, hvad heden angår, og ej noksom kunne undre sig over, at fedmen af deres råd ikke alt forlængst har forvandlet lyngbund til marskslette. - Dog, mangen en kommer også over Alheden for at se det tyske væsen, som spøger her midt inde imellem de danske. Det vil imidlertid vel ikke vare mange år, før det aldeles har tabt sig. Man vil erindre, at det for en stor del først er børnene af de fra Tyskland indkaldte, som sidder på gårdene, for at kunne finde det rimeligt, hvad på Alheden er tilfældet, at den pfalziske dialekt af det tyske sprog endnu altid er det eneste, som kolonisterne indbyrdes taler, og at det højtyske

er det eneste, som endnu bruges i kirke og skoler. Vel kan de alle tale dansk så godt som nogen jyde, og vel taler flere af dem meget godt det højtyske, men deres eget mål hænger de dog ved, som om deres end tilbageblevne privilegier afhang heraf.

I klædedragt er kolonisterne de omkring boende danske aldeles lige, og sporene af den pfalziske dragt findes ikke engang hos de ældste mere. Også deres skikke er aldeles danske. Kun i kirken har nogle ejendommelige skikke holdt sig, såsom: at ungdommen skal sidde nærmest alteret, forat de ældre kunne have øje med den, at låget tages af kisten ved kirkeporten, for at slægtninge og venner kan tage den sidste afsked med den døde og deslige.

Dette er, hvad jeg i korthed ved at sige om Alheden og dens kolonier, Nogle andre mindre, de såkaldte søndre kolonier, er lagt ind under de danske sogne og har derfor endnu mindre bibeholdt noget ejendommeligt, og de er såvel Alhedens tyskere som mig lidet bekendte.

Snart kunne nu 80 år være forløbet, siden kolonierne først blev anlagt; men, ligesom tiden rinder, får Alheden også et mildere og venligere udseende. Herlige plantager og uoverskuelige kornmarker, hvorigennem lige og fortrinlige landveje går, pryder nu den før så øde slette. Et opmuntrende eksempel synes her at fremstå for de øvrige jyske heder, og med glæde ser den opmærksomme rejsende år for år flid og vindskibelighed sætte lyngen snævrere grænser.

Kommentar.

Alhedens tyske kirke var rammen om to menigheders gudstjenesteliv. Medvirkende til kolonisternes udvandring fra deres hjemegn i Sydtyskland var de kirkelige forhold dèr. Kurfyrsten var katolsk, og han ønskede befolkningen tilbage til den katolske tro, skønt flertallet var protestanter. Forskelsbehandling var en af metoderne i disse bestræbelser. Da Moritz hvervede udvandrerne, kunne han fortælle dem, at den danske konge var luthersk, og at han kunne love dem ret til fri religionsudøvelse i det nye land. Dette løfte har for mange af kolonisterne haft stor betydning.

Det er ejendommeligt, at også de reformerte fik ret til at benytte kirken. Statskirken var den evangelisk-lutherske. Kun i København og i Fredericia var der reformerte menigheder, men de havde begge steder deres egne kirker. Der var dengang tale om ret skarpe skillelinier. Det var jo kun godt 200 år efter reformationen. Mens Luther egentlig kun ønskede en fornyelse af den katolske kirke, brød de reformerte kirkefædre helt med den katolske kirke og oprettede en selvstændig kirke. I deres kirkebygninger måtte der ikke være billeder. Dette forhold kom også til udtryk på Alheden, hvor den lutherske menighed bad om at få en altertavle, så kirken ikke skulle opfattes som en reformert kirke. Iøvrigt har de to menigheder enedes smukt om benyttelsen af den fælles kirkebygning.

Kirken har betydet meget for kolonisterne. Det fremgår af de to kolonibyers vedtægter, at der fra hvert sted i byen skulle være nogen til stede, når der holdtes gudstjeneste. Der var bødestraf for at udeblive.

Om menigheden skriver Johan Peter Købke, der var luthersk præst i Frederiks 1796-1800: "De var gode at komme til, deres præst gode og tjenstvillige, flittige kirkegængere og agtsomme tilhørere. Deres sang var såre skjøn. Så nydelig var sangen, at rejsende ofte kom ind i gudstjenesten, og at selv familier fra Viborg om sommeren besøgte mig for at høre kirkesangen". St.Steensen Blicher skriver i 1838: "Deres kirkesang var ren og skjøn, og bedre end sangen i mangen dansk kjøbstadmenighed".

I over 100 år blev der prædiket på tysk i Frederiks kirke. I skolerne i Hauerdal og Grønhøj var undervisningen også på tysk.

I midten af 1800-tallet, da en national bevægelse gik over Danmark, fandt mange det upassende, at der midt i Jylland blev prædiket og undervist på tysk. I 1849 blev det bestemt, at børn, født efter dette år skulle gå i dansk skole. I perioden 1856-1870 blev der prædiket på dansk i kirken hveranden søndag, hvorefter også kirkesproget udelukkende var dansk.

Præstegården er tre gange hjemsøgt af brande. Ved en brand,1849, der opstod, mens beboerne var i kirke 1. påskedags eftermiddag, lykkedes det ikke at redde kirkebøgerne. Før 1814 fandtes kun kirkebøger i et eksemplar Alt det, som kirkebøgerne kunne fortælle om kolonisterne indtil 1814 er gået tabt.

Anlæg af plantager på Alheden tog sin begyndelse i 1788. Anledningen var, at koloniernes inspektør, major H.C.Moldrup, i en indberetning 1786 foreslog "at lade gøre en prøve med fyrre- og granskovs såning". Chefen for rentekammeret,C.D.F. Reventlov, der havde stor interesse for skovbrug, tog Moldrups forslag op, og han foranledigede, at en hanoveransk forstmand, G.W.Brüel, blev sat til at se nærmere på sagen. I årene 1789-1797 skabtes Stendal plantage, idet et areal på 540 tdr. land efterhånden blev tilsået med frø af gran, skovfyr og birk. Mod vest udvidedes med Ulvedal plantage på 339 tdr. land, som blev tilsået i årene 1797-1806. Allerede inden denne nye plantage var færdig, gjorde man forberedelse til at skabe endnu en plantage på dele af kolonibyen Hauerdals jorder, men på grund af statens store militærudgifter i forbindelse med Napoleonskrigene samt den efterfølgende vanskelige økonomiske situation i landet kom såningen i den nye plantage først i gang i 1823. Fire år senere var Hauerdals plantages 339 tdr. land tilsået mest med frø af rødgran med bælter af birk og lærk imellem.

Mændene bag virkeliggørelsen af dette store projekt var udover forstinspektør Brüel skovrider Johan Fridrich Heuser, der som Brüel var fra Hannover. En kolonistgård, Stendalgård, blev købt og omdannet til skovriderbolig. Efter Heusers død i 1796 blev endnu en hanoveransk forstmand, Johan Otto Michaelsen, beskikket som efterfølger. I Ulvedal blev en kolonistgård købt, og gårdens beboer, Mathias Herold, blev ansat som skovfoged. I 1804 blev Jens Andreas Dehn udnævnt til plantør og fik bolig i et nyopført skovfogedsted i Ulvedal plantage.

En ny skovrider, Jens Bang, kom til i 1815, da skovrider Michaelsen døde.

Ulvedal plantage blev i sommeren 1806 hjemsøgt af en brand, som lagde 180 tdr.land i aske.

Selvom plantagerne var hegnet af diger, skete det, at en flok geder i 1796 kom ind i plantagen og gjorde stor skade på de unge planter.

Blandt de mange, der fandt arbejde i plantagerne, var også en del af de tyske kolonister, der her fandt muligheder for at supplere deres indtægter.

Som omtalt i indledningen (side9-10) var Carstens selv meget ivrig for træplantning. I 1844 udsendte han en bog; Bemærkninger over Heden og dens Træplantning. I denne bog skriver han:

"Ved granskovens herlige vækst i de kongelige plantager er det derimod nu blevet kundbart, hvortil at vore heder, som mangle vand, høe og mergel, med fordel kan lade sig bruge. Skal en sådan hede, afbenyttet til agerland, yde nogen varig og reel fordel, da vil en grundforbedring være aldeles fornøden, og hvorfra skal den komme? Man betragte blot vore hensygnende, ved penge og kunst opretholdte, kolonier på Alheden, og man kunne snart komme til den overbevisning, at staten alt længst har haft nok af dette agerbrugsforsøg, når det skal fremmes på sådan måde".

I denne bog anbefaler han, at heden benyttes til skovbrug, da dette er langt mere rentabelt end agerbrug.

6. kapitel.

Koloniens tilbagegang.

"Wer gar zu viel bedenkt,
wird wenig leisten" (Schiller) [1]

Ved nøjere betragtning er en ting mangen gang ikke, hvad den ved første øjekast synes. Således er Alheden, og den måde samme opdyrkes på, næppe, hvad mange formener den at være. Det ydre skin bedrager så ofte, og gør det tilvisse også her, hvor ikke blot meget endnu står tilbage at ønske, men - efter hvad erfaring her på stedet i en række år har lært mig - føler jeg mig fuldkommen overbevist om, at

> det går år for år tilbage for kolonierne på Alheden, og - omend enkelte kolonister synes at arbejde sig frem, så arbejder dog kolonien i det hele taget på sin egen ødelæggelse.

Om det skal vedblive at gå, som det hidtil er gået, og det onde ej snarligen standses med lige så besindig som kraftig og kyndig hånd, mens skaden endnu er lægelig, så vil den næppe kunne svare regning, noget man vel har ret til at vente sig; eller tilbagebetale regeringen renterne af de store summer, kolonien fra dens første anlæg under Frederik den Femte 1760 har kostet landet, og desværre endnu årligt koster; hvad rigtignok på ingen måde burde være tilfældet. Alhedens kolonist er i almindelighed fattig, ja ofte meget fattig, uagtet alle de begunstigelser han nyder, al den hjælp, regeringen lader ham tilflyde. Snarere ved kvægtuskeri end ved markens frembringelser har enkelte her vel hævet sig til nogenlunde bondevelstand; dog dette fortjener næppe ros, da penge således vindes på avlsdriftens bekostning, og sædvanligt også på moralitetens. Måske fejler jeg deri; men jeg har altid tænkt mig, at Alhedens kolonisation ikke så meget var iværksat for at bebygge denne hede - så ubetydelig en del af det hele -, som snarere for ved at vælge en i så mange henseender ugunstig ørk at opløse den opgave, om og hvorledes Jyllands heder i almindelighed

---

1) Den, som overvejer alt for meget, vil udrette lidt.

lader sig opdyrke, så at bonden der ved egen kraft og kyndighed kunne - uden fremmed hjælp - have sit efter sin stand tålelige udkomme, og ordentlig svare staten sine afgifter. Ligeså overbevist som jeg er om, at den største del af Jyllands hedeland kan til velsignelse for landet komme så vidt, lige så vist tror jeg også, at Alhedens kolonister på ingen måde fyldestgørende har besvaret ovennævnte opgave, uden for så vidt de ved deres fejlgreb har antydet de for beboernes udkomme i fremtiden og statens tarv håndgribelige urigtigheder, man har at vogte sig for, hvis man ikke, som her såre let kan blive tilfældet, vil komme tilbage igen til, hvad man gik ud fra, at lønne og brødføde ethvert menneske på heden, hvor, som her på Alheden, menneskelig flid og sletberegnet kløgt ret egentlig har arbejdet på at gøre hedelandet udueligt og uopdyrkeligt for et helt århundrede. En sag af så stor vigtighed tillader man mig efter evne nøjere at drøfte, idet jeg atter og atter beder den sagkyndige med overbærenhed at bedømme mit ringe forsøg, hvor den gode vilje må bøde på mangel af evne til kraftigt og tydeligt at løse min opgave.

Når undtages et ikke just ubetydeligt stykke i nordvest, som tilhører danske beboere af nabosognene, så er hele Alhedens areal udskiftet til samtlige kolonister i de to hovedbyer, Hauerdal og Grønhøj, samt til præstegården. Imidlertid er senere betydelige forandringer foregået med disse to byer, idet nemlig fra Hauerdal er udflyttet byen Aarestrup[x)] - 5 gårde, Trehusene - 3 gårde, Ulvedal - 2 gårde, foruden en enligt liggende gård; og af Grønhøj er ligeledes udflyttet byen Resenfelde - 4 gårde, Tohusene - 2 gårde, Sandkjærgårde - 2 gårde, Firehusene - 4 gårde, Benslehøj - 3 gårde. En fjerde er nedlagt. Desuden er i de senere år blevet opbygget 13 huse under Hauerdal og 12 huse under Grønhøj med mere eller mindre jord til. Med hensyn til hartkornet, da er kolonierne på Alheden således ansatte:

---

x) Ved koloniens anlæg var her allerede en by, bestående af 7 pladser. Disse købtes for kongelig regning; bygningerne blev nedbrudt, og jorden lagt under Hauerdal. Snart fandt man, at disse jorder lå for langt borte, hvorfor man byggede Aarestrup op igen, og flyttede 5 gårde fra Hauerdal derhen.

	Uprivileg.hartkorn ager og eng				Privileg.hartkorn ager og eng			
	td.	skp.	fk.	alb.	td.	skp.	fk.	alb.
Hauerdal	31	5	0	$3\frac{1}{6}$	1	4	1	$2\frac{3}{4}$
Grønhøj	32	3	2	$1\frac{1}{24}$	0	0	0	0
Hele kolonien	67	0	3	$0\frac{5}{24}$	1	4	1	$2\frac{3}{4}$

Det prvilegerede hartkorn [2] tilfalder præstegården, som er tillagt et areal for det meste god hede, af Alhedens jordbund at være, der har en omkreds af omtrent 2 1/2 mil.

Der er ingen skov- og mølleskyld på Alheden.

De 67 tønder uprivilegeret hartkorn er fordelt på sognets samtlige 58 gårde, som af kongen er givet kolonisterne i arvefæste. På hver gård ejer kongen 2 stude, 1 vogn, 1 plov, 1 harve samt en jerngreb, alt til en taksation af 60 til 80 Rdl. Uden derfor indfæstning gives, modtager kolonisten sit fæstebrev af koloniforvalteren

1) for sig og hustru på livstid
2) imod at vedligeholde gården og dens avl, bestræbe sig for at forøge besætningen, og være ansvarlig for, hvad kongen på gården ejer
3) holde brønden i stand
4) betale kongen skatter ifølge resolution af 16. marts 1796 og rentekammer-skrivelse af 23. oktober 1802
5) underkaste sig alle de bestemmelser, som ved førstnævnte resolution allerede er, eller som en følge deraf måtte blive fastsat ved Alhedens koloniststeders overdragelse til fuld ejendom i sin tid
6) betale brandassurancen
7) efter indhentet opprobation af kollegiet, og efter fornyet fæste, afstå - når han ønsker det - med fri rådighed sin gård til hvilkensomhelst, han måtte anse for duelig og bekvem
8) vise sine foresatte samt Hans Majestæts love hørighed og lydighed.

At koloniens anlæggelse fra begyndelsen af og senere i de følgende år til den dag i dag må have kostet og endnu koster regeringen meget, er iøjnefaldende; men lettere vil det vise, at den kunne have svaret regning, end at den allerede har gjort det, eller at den in statu quo vil i tiden

---

2) Fritaget for skatter.

gøre det. Ønsker man nemlig at vide, hvorledes det går denne kostbare koloni, enten den går frem eller tilbage, da tillader jeg mig til oplysning herom at fremlægge efterfølgende liste, som indeholder en fortegnelse over koloniens kvæghold udsæd og høavl i dens kuluminationstid fra året 1815 til 1818, sammenlignet med året 1837.

(Første linie for hver gård angiver tallene fra 1815-1818, formentlig et gennemsnit for disse år, anden linie angiver tallene fra 1837).

Byer og gårde		Gårdfæstere	Kvæghold				Udsæd					
			He-ste	Stu-de	Kø-er	Får	Rug	Byg	Hav-re	Kar-tof-ler	Bog-hve-de	Eng-hø
							tdr	skp	tdr	tdr	skp	læs
Hauerdal	1)	Johan Wendel Winkler	o	4	3	16	3	4	5	6	4	o
			o	4	2	8	3	4	3	6	4	¼
24 tdr. 4 skp. 1 fk. 1/16 alb.	2)	Johan Georg Bräuner	o	4	2	16	3	4	6	7	4	o
			o	2	1	1o	3	2	1	6	1	o
	3)	Johannes Bräuner	o	4	2	2o	4½	4	1o	1o	o	o
			o	2	1	15	3	2	1½	5	o	1/8
	4)	Johannes Winkler (den yngre)	2	o	3	2o	4	4	1o	7	o	o
			o	2	1	8	3½	2	2½	6	o	½
	5)	Phillip Bitsch	o	4	2	2o	5	4	6	1o	1	o
			o	3	2	2o	4	4	5½	9	1	½
	6)	Phillip Würz	2	2	2	2o	5	4	6	8	o	o
			o	2	1	5	3½	2	2½	5	o	¼
	7)	Phillip Hool	o	4	2	1o	4	2	8	8	o	o
			o	2	2	1o	3	2	3	6	o	o
	8)	Johannes Winkler (den ældre)	2	2	2	2o	5	5	6	8	o	o
			o	1	1	1o	3	2	2½	4	o	½
	9)	Johannes Morast	o	4	2	25	6	4	1o	8	o	o
			o	2	1	12	3½	2	3	7	o	1/8
	1o)	Joh.Georg Jung	o	4	2	2o	3½	2	6	6	o	o
			o	2	1	8	3½	o	2	6	o	1/8
	11)	Peder Almind	2	o	2	15	4½	2	4	6	o	o
			o	2	1	12	4½	2	2	5	o	½
	12)	Heinrich Würz	2	o	1	14	3½	3	4	6	o	o
			o	2	1	9	3½	1	1	6	o	3
	13)	Peter Bitsch	2	2	3	24	4	3	8	7	o	o
			o	1	2	12	4	2	4	6	o	¼
	14)	Joh.Georg Lajer	2	2	2	2o	4½	2	9	8	o	o
			o	3	2	18	4½	2	5	8	o	¼
	15)	Michael Würz	o	4	2	16	5	3	7	8	4	o
			o	3	2	11	5	3	6	8	3	o
	16)	Daniel Bitsch	3	3	3	24	4	8	12	6	1	o
			o	2	2	14	4	5	6	6	1	½
	17)	Phillip Dürr	2	2	2	2o	4½	2	12	6	1	o
			o	2	2	13	4½	2	5	6	1	½
	18)	Georg Frank	2	2	2	2o	4	2	12	8	1	o
			o	3	1	16	3	2	5	6	1	½
	19)	Adam Würz	2	o	1	15	4	o	3	6	o	o
			o	1	o	8	2½	o	½	6	o	½
	2o)	Phillip Morast	o	4	2	2o	5	2	9	8	2	o
			o	2	1	6	3½	o	1	5	o	o

Byer og gårde		Gårdfæstere	Kvæghold				Udsæd					
			He-ste	Stu-de	Kø-er	Får	Rug	Byg	Hav-re	Kar-tof-ler	Bog-hve-de	Eng-hø
							tdr	skp	tdr	tdr	skp	læs
Årestrup	21)	Andreas Svendsen	o o	4 3	2 2	2o 2o	4 4	3 3	2 2	4 3	o o	o o
5 tdr. 3 skpr. 1 fdkr. 3/4 alb.	22)	Johannes Betzer	o o	6 2	3 2	25 12	6 4	4 4	3 2	9 6	1 1	o o
	23)	Niels Nielsen	o o	4 2	2 1	2o 16	5 5	5 5	4 4	8 8	1 1	o o
	24)	Peder Davidsen	o o	4 4	2 1	25 23	4½ 4½	5 5	1½ 1½	5 5	1½ 1½	o 4
	25)	Jens Vallerbek	o o	4 3	2 1	2o 2o	4 4	2 2	1½ 1½	5 5	o o	o 3
Ulvedal 4 skpr. 2 fdkr. 2 13/16 alb.	26)	Conrad Bräuner	o o	4 4	2 2	23 23	6 4	5 5	2½ 2½	8 8	3 3	3 11
	27)	En gård, henlagt til plantørboligen hører ej mere herhen.										
Tre-husene 4 tdr. 2 skpr. 5/8 alb.	28)	Peter Bräuner	2 1	4 1	4 1	26 14	6 7	12 7	1o 5	1o 7	o o	1½ 1½
	29)	Johan Georg Bräuner	o o	6 4	5 2	33 23	6 6	12 12	1o 5	1o 1o	2 2	1½ 1½
	3o)	Michael Würz	o o	4 3	4 3	26 26	7 7	12 9	1o 8	12 13	o o	1½ 1½
Grønhøj 16 tdr. 5 skpr. 2 fdkr. 2 7/12 alb.	31)	Christopher Dürr	o o	4 3	3 1	2o 12	5 3½	4 3	2 1	8 6	2 1	o o
	32)	Johannes Hörmann	o o	4 4	3 2	1o 2o	5 5	4 4	1 o	6 9	o 1½	o o
	33)	Joh.Georg Philbert	o o	6 3	3 1	2o 1o	5 5	6 6	2 2	8 8	2 2	o o
	34)	Phillip Krath	o o	4 2	3 2	24 15	6 6	4 4	1 1	8 8	2 2	o o
	35)	Jacob Lauth (2 gårdes jord)	2 o	4 4	4 2	2o 14	1o 8	12 8	8 o	9 9	2 2	o o
	36)	Johan Bräuner	o o	6 3	3 1	12 1o	5 5	4 4	1½ 1½	6 6	2 2	o o
	37)	Peter Philbert	o o	4 3	3 1	16 1o	5 5	4 4	2 o	8 8	2 2	o o
	38)	Christian Cramer	o o	5 3	3 1	2o 8	7 4	8 4	3 1	9 5	3 1	o o
	39)	Peter Betzer	o o	4 3	3 1	16 14	5 5	4 4	2 o	8 8	2 1	o o
	4o)	Peter Cramer	o o	6 3	3 1	2o 8	5 4	6 4	5 1	1o 4	2 1	o o

Byer og gårde		Gårdfæstere	Kvæghold				Udsæd					
			He-ste	Stude	Køer	Får	Rug	Byg	Havre	Kartofler	Bogehvede	Engehø
							tdr	skp	tdr	tdr	skp	læs
Grønhøj	41)	Jacob Dürr	o	5	3	2o	5	4	2	8	2	o
			o	3	1	6	4½	4	o	7	½	o
	42)	Georg Herold	o	6	3	18	5	6	2	8	2	o
			o	3	1	14	5	8	1½	8	2	o
	43)	Phillip Philbert	2	2	3	14	5	4	3	8	1	o
			o	3	1	13	5	6	o	8	1	o
Firehusene 4 tdr. 7 skpr. 3 fdkr. ¾ alb.	44)	Andreas Hørmann	o	6	3	3o	5	4	2	8	o	o
			o	4	1	12	5	4	2	8	o	o
	45)	Jacob Lauth	2	4	4	4o	1o	12	6	14	o	o
			o	3	2	17	5	12	2	6	o	o
	46)	Jacob Kradt	2	4	4	38	1o	2	3	1o	1	o
			o	4	3	2o	5	6	2	8	1	o
	47)	Daniel Jung	2	4	3	3o	6	6	3	8	o	o
			o	4	2	16	6	6	3	8	o	o
Bensleshøj 3 tdr. 3 skpr. o fdkr. 2 7/8 alb.	48)	Conrad Bitsch	o	6	3	4o	1o	8	8	1o	o	o
			o	3	2	18	1o	8	8	1o	o	o
	49)	Conrad Rost	o	6	3	4o	1o	8	8	1o	o	o
			o	3	1	15	1o	8	8	1o	o	o
	5o)	Jacob Cramer	o	6	3	4o	1o	8	8	1o	o	o
			o	3	1	12	1o	8	8	1o	o	o
Sandkærgærd. 2 tdr. 2 skpr. o fdkr. 1/12 alb.	51)	Daniel Berdel	o	6	5	25	5	5	7	8	o	o
			o	4	2	16	5	5	3	8	o	o
	52)	Andreas Berdel	o	5	3	25	5	5	1o	1o	o	o
			o	4	1	16	5	5	3	1o	o	o
Tohusene 2 tdr. 1 skp. 2 fdkr. 1/12 alb.	53)	Andreas Maul (den ældre)	o	4	3	27	5	3	6	7	1	o
			o	4	2	18	8	6	1½	7	2	o
	54)	Andreas Maul (den yngre)	o	4	3	27	5	3	6	7	1	o
			o	4	2	18	8	6	1½	7	2	o
Resenfælde 2 tdr. 7 skpr. 1 fdkr. 1 1/12 alb.	55)	Jacob Krichbaum	o	4	3	2o	5	2	o	5	o	o
			o	4	2	14	4	2	o	5	1	2
	56)	Christopher Krichbaum	o	4	3	2o	5	2	o	5	o	o
			o	4	2	14	4	2	o	5	1	2
	57)	Jacob Harris	o	4	3	2o	5	2	o	5	o	o
			o	4	2	14	4	2	o	5	1	2
	58)	Johan Harris	o	4	3	2o	5½	2	o	5	o	o
			o	4	3	2o	5½	2	o	5	o	6

30 gårde, hvoraf en er indlagt under forstvæsenet til plantørbolig i Ulvedals plantage, findes i Hauerdals eller Alhedens søndre distrikt i Lysgård herred, og 28 gårde, da een er underlagt en af gårdene i Grønhøj, og en anden fordelt på 3 gårde i Benslehøj, findes på Grønhøjs eller Alhedens nordre distrikt i Fjends herred. Lægges hertil endnu præstegården, som består af to sammenlagte gårde, så har kolonien altså fra begyndelsen af udgjort 62 gårde, hvoraf 57 endnu er fæstede til kolonister.

Hvis vi nu tager foranstående oversigt for os, såvel over den besætning, som hver af gårdene kan overvintre, som over hver enkelt gårdfæsters udsæd, både i koloniens mest blomstrende periode, der unægtelig indtræffer i årene 1815 til 1818, og i dens nuværende stærkt dalende tilstand; og sammenligner vi denne oversigt med den beretning fra 1768, altså fra koloniens barndomstid, som er forfattet af sammes daværende forvalter, Hans Kirkegaard, [3] idet han i en sum angiver alt, da synes resultatet rigtignok at blive, at kolonien tilsyneladende, - men også kun tilsyneladende, som jeg i det følgende håber at vise, - er gået fremad til det bedre indtil 1815, men også fra året 1818 mere og mere er gået tilbage, og det - hvad jeg tror snart at godtgøre - ikke ifølge tilfældige omstændigheder eller uforudsete uheld, der med tiden igen under heldigere forhold kunne forvindes, men fordi kolonien bærer spiren til sin snarlige og uundgåelige ruin i sig selv, når ikke hurtig, kyndig og kraftig lægehjælp anvendes. I forbindelse med en oversigt over årene 1818 og 1837 ville nemlig nu, forenet med angivelsen af folkemængden, bemeldte Hans Kirkegårds beretning blive følgende:

År	Folketal	Besætning				Udsæd eller høst			
		Heste	Stude	Køer	Får	Rug td.	Byg td.	Havre td.	Kartofler td.
1768	233	15	124	151	576	828	81	192	614
1818	409	35	222	157	1095	311	32	299	444
1837	518	1	165	86	696	285	30	113	393

Tallene for 1768 angiver høst, tallene for 1818 og 1837 udsæd.

---

3) Forvalter Hans Kjærgaard. Kom til Alheden i 1763. Han boede på Nørlund i Bording sogn, hvor han døde 1784.

Det vil af denne sammenstilling være iøjnefaldende, at - medens menneskemassen stærkt vokser, hvilket må gøre en stigende udsæd og en rigere høst ligesom en forøget besætning fornøden på enhver gård - vedbliver sæden årligt at være omtrent den samme, ja formindskes endogså. Det altid mere forringede udbytte af høsten gør en mere og mere formindsket besætning til en påtvungen lov, og gør den deraf følgende altid mere om sig gribende mangel og elendighed uundgåelig. Dog det er ikke blot kvantiteten af besætningen, som på hele kolonien er aftaget, men også høvedernes kvalitet har sørgeligt forringet sig. På den samme gård, hvor før holdtes fire store og stærke stude, ser man nu to elendige kalve puste for ploven; og imedens studehandlerne før vidste, hvor de til bestemte tider kunne hos kolonisterne på Alheden finde og købe staldstude, trækker Alhedens bonde nu omkring fra et marked til et andet, for ved en smålig tuskhandel at vinde på sine småstude en ubetydelig skilling. Enhver landmand ved også, hvor nødvendige i flere henseender svin er; men skønt enhver gård i forrige tider havde sine levesvin, og årligt desuden kunne slagte sit svin om vinteren, så er det nu også i denne henseende gået således tilbage, at i hele Hauerdals distrikt er nok ikke 10 svin blevet slagtet 1838 til vinterforråd.

Unægtelig er dette et sørgeligt resultat, og jeg håber derfor, at det ikke af nogen vil tages mig det fortrydeligt op, at jeg i det efterfølgende søger - hvad jo har været hensigten, da jeg tog pennen - ikke blot at fremstille grundene, hvorfor det således går tilbage for kolonisterne, men tillige at vise, hvorfor det vil blive uundgåeligt, at kolonierne på Alheden inden føje tid vil i den grad være sat tilbage, at fattigdommens følgesvende, mangel og elendighed, vil stå for hver mands dør, hvis ikke i tide kraftigere arbejdes med den altid mere om sig ædende kræftskade. Vel føler jeg, hvor svag min kraft og ringe min indsigt er; men dog mener jeg det for min pligt at gøre i denne henseende, hvad jeg kan, så meget mere, som der snart må gøres noget til gavn for kolonien. Få, ja måske ingen, kender både det lokale her og kolonistens hele stilling så godt som jeg. Kan jeg imidlertid ej andet, så kan jeg dog bestræbe mig for at fremstille sagen

i dens rene, nøgne sandhed, og kunne jeg derved til mine kolonisters velfærd vække høje vedkommendes opmærksomhed og interesse for samme, da ville det tilvisse være mig den bedste løn for den hafte umage.

Efter disse, som jeg har ment, fornødne forudbemærkninger, går jeg altså til selve sagen, og tror, at den første grund, hvorfor det går - og må gå - årligt mere og mere tilbage for kolonisterne, er den dårlige udskiftning på Alheden.

Kommentar.

Med sammenstillingen af de enkelte fæstegårdes situation i 1815/1818 og 1837 fører Carstens bevis for tilbagegangen i kolonien. Derefter fremsætter han dystre forudsigelser med hensyn til fremtiden. Han tager derfor i det følgende fat på de enkelte årsager til tilbagegangen og fremsætter forslag til forbedringer. De "høje vedkommende", som han appellerer til om opmærksomhed og interesse, er utvivlsomt regeringen, men han har sikkert også haft de nyvalgte rådgivende stænderforsamlinger i tankerne. Forsamlingen for Jylland bestod af 55 medlemmer og havde sæde i Viborg.

7. kapitel.

Alhedens dårlige udskiftning.

Denne angår fornemmelig begge hovedbyer. Desværre er nemlig af koloniens 57 gårde ej halvdelen udflyttede, hvilket måske i bedre egne kan være i sin orden, men næppe på et areal som Alhedens. De udflyttede gårdes langt bekvemmere beliggenhed for deres lodder har sat alle deres fæstere, så godt som uden undtagelse, i økonomisk henseende i en forholdsvis langt bedre tilstand, der noksom synes at tale for den påstand, at hvor enhver bonde har - som her på Alheden er tilfældet - en så stor part af det hele, må gårdens bekvemme beliggenhed for lodden være en så meget mere nødvendig betingelse for dens gode og fordelagtige drift; ej at tale om, hvor gavnligt det ville være for at hindre den tidsspilde, som forekommer af bysladder, hvortil den livfulde og snakkesalige tysker er alt for tilbøjelig, og finder alt for megen lejlighed i så store byer, som de to kolonier endnu frembyder. Forordning af 23. april 1781 taler om ved udskiftning at få de i fællig liggende lodder på et sted, eller, hvor sådant ikke er muligt, på 2 eller højst 3 steder samlede. Dog kun lidt af dette har man haft for øje på Alheden, hvor man vel har udskiftet, men hvor udflytningen hverken er hensigtsmæssig eller tilstrækkelig foretaget. Som alt før bemærket havde regeringen fra først af rigtignok den plan, at sprede kolonigårdene på heden, men desværre blev der givet efter for tyskerne, da de genstridigt satte sig herimod og enstemmigt forlangte at bo sammen i store byer på pfalzisk vis. Fejlen af denne sammenpakning sporedes imidlertid snart. Fra 1763 til 1771 blev derfor efterhånden flere gårde udflyttede; dog skete dette ikke med tilstrækkelig sag- og lokalkyndighed, og heller ikke var udflytningen så omfattende, som den burde have været; thi desværre havde endnu mange gårde deres jorder - aldeles ufornødent - på to eller tre fjernt fra hinanden liggende steder, i stedet for ved en rigtig udflytning hver gård kunne have sin jord liggende bekvemt omkring sig i en samlet god figur. Forordningen af 15. juni 1792 byder, at ingen hovedlod må være mere end fire gange så lang til yderste mål, som den er bred, samt at besidderen ej må have 1500 alen fra sin gårds bygning til ho-

vedloddens længst fraliggende agerjord. Men, hvad markerne ved hovedbyerne på Alheden angår, da ligner de så omtrent alle hinanden. De er udskiftede i den såkaldte stjernefigur, så at de nemlig løber kileformet ud fra gården og tiltager i bredde, jo længere de kommer ud. Sædvanligt strækker de sig over en kvart mil fra gården. De fleste af kolonisterne har så langt til det yderste opdyrkede stykke, at man vel har grund til at bede med studene, når man kommer derud. Ja der gives den bonde, som bor i den ene ende af byen, og har sin lod, uden fra gården at kunne have ringeste tilsyn med den, langt ude bag den modsatte ende af byen. - Sålænge sligt uvæsen finder sted, der ligefrem må hindre al fremgang til det bedre, må kolonisten arbejde sig træt uden frugt, og vedblive at være en byrde for landet. Skal hans stilling forbedres, må sandelig dog først forbedring gøres ham mulig. Som det er, bortødsles tid og kraft, og den flinke mand taber modet, fordi han føler sig bundet med lænker, han ej er i stand til at løse, - Skal således Alheden engang svare regning for de betydelige summer, den har kostet og end vil koste landet ved kostbare brøndes årlige vedligeholdelse, kirkens reparation, præstens og skolelærernes lønning m.m., da må der så meget muligt snart flyttes ud af byerne, og, om det kunne lade sig gøre, i det højeste kun 4 gårde ligge samlet på et sted.

Vel kendt med en om Alheden, desværre også hos højere autoriteter, kun alt for rodfæstet fordom, er jeg forvisset om, at den indvending alle vegne fra vil møde mig, at denne udskiftningsidè aldrig lader sig iværksætte på grund af Alhedens noksom bekendte mangel på vand. Man tilgive mig imidlertid, at jeg vover den påstand, at dette kun kan være deres mening, som enten kun har en overfladisk lokalkundskab, eller som bygger på andres urigtige beretninger. Ser man hen til de to først anlagte byers dybe brønde og til de senere udflyttede gårde, som har lignende brønde, da fristes man vist også let til at anse disse dybe brønde for en på Alheden uundgåelig nødvendighed, og således formener man da at have for sig en fuldkommen vægtig og iøjnefaldende grund for umuligheden af en hensigtssvarende udflytning. Disse dybe brønde, sædvanligt fra 25 til 45 alen, som bliver opbollede [1] af

---

1) forede.

fyrreplanker, kræver, såvel til deres første anlæg og udgravning, som til deres årlige vedligeholdelse og senere fornyelse, uafladelig store summer, der måske mere end noget andet gør kolonierne på Alheden til et så kostbart anlæg. Bonden vil næppe nogensinde formå uden højere understøttelse at lade sin brønd udgrave og vedligeholde, og denne synes derfor at være en stadig udgiftskilde for staten, hvorfor man næppe med kolonianlæget i det nuværende form kan forbinde begrabet om at svare regning. Uforståeligt har det imidlertid altid været for mig, hvorfor man efter så mange kostbare erfaringer, som man i denne henseende har gjort lige fra koloniens første anlæggelse og endnu mere har forøget ved gårdes senere udflytning, ikke har bestræbt sig for aldeles at undgå disse kostbare brøndanlæg, hvilket sandelig dog med større eller mindre lethed næsten altid har kunnet lade sig gøre. Man lade blot den - med stedet så nøje bekendte - kolonist selv opsøge sig pladsen til sin gård, hvor han ved, han med lethed kan finde vand, og koloniens høje bestyrere vil snart få at se, hvor få vanskeligheder denne sag, som alt har kostet tusinder og måske fremdeles vil det, i grunden fører med sig. Dette ved beboerne godt, når ikke den almindelige bondeængstelse hindrer dem i at komme frem med sproget. På deres lodder findes derfor også, strøede over hele Alheden, huse, hvoraf 12 har vippebrønde med godt og overflødigt vand i en såre ubetydelig dybde. Sagen er, at Alheden overalt er gennemskåret af dybe dale, hvorigennem vandårerne ofte ligger så nær overfladen, at de, når dalen umærkelig sænker sig noget mere, altid fremviser så righoldige kildevæld af det skønneste vand, at disse snart danner ej ubetydelige bække. Og uagtet dette forholder sig således, så har man ikke blot fra begyndelsen af lagt hovedbyerne, men også senere 14 udflyttergårde foruden præstegården netop der, hvor dybe og kostbare brønde har været en uundgåelig nødvendighed. - Måske er Benslehøj og Trehusene de eneste gårde på hele kolonien, hvor bemeldte onde ej har været at undgå, skønt jeg ikke engang tør vove at påstå dette, men Hauerdal, Grønhøj, Firehusene, Sandkjærgårde og Tohusene kunne sikkerligen have været lagt således, at brønden kunne have været af det allersimpleste slags uden ringeste bekostning hverken ved anlæget eller vedligeholdelsen.

Bøndergårdene måtte da til bondens opkomst og landets bedste være lagt lidt mere hensigtsmæssigt, end for nærværende tid er tilfældet. Man betænke blot, at Alhedens brønde ved udgravningen , hvor man - formedelst dybden og den løse jordbund - straks må begynde at bolle brønden fra ovenaf, efterhånden som man graver ned, alt har ved sammenstyrtning kostet to menneskeliv, samt at slig en ny brønds udgravning og plankebeklædning m.m. koster over 100 Species[2], og når 20 år er forløbet, må en sådan brønd beklædes på ny; ja når atter 20 til 30 år er forbi, kan den ikke beklædes igen formedelst den svæverhed, men en aldeles ny brønd må graves på et andet sted. Ved det engang fornødne låns årlige renter og afdrag koster præstegårdens vand daglig 4 sk., som så sandelig ikke er en ringe udgift for denne ene artikel. Og af sådanne kostbare brønde har Alheden 12, som altså, beregnede efter præstegårdens, i en rund sum i hvert århundrede ville koste 18.000 Rdl., foruden hvad den årlige vedligeholdelse koster, en udgift, som staten aldeles kunne have sparet sig, og endnu i fremtiden efterhånden kan spare; thi af ovennævnte grunde anser jeg disse kostbare brøndanlæg for undgåelige , og hvor nødvendigt det er, at denne bestandige udgiftskilde for staten stoppes, hvis kolonien skulle svare regning, er let at indse. Alt, hvad jeg således her har fremført, er den rene sandhed; men er fordom i almindelighed vanskelig at udrydde, da synes den kostbare mening om nødvendigheden af disse dybe brønde på Alheden det ikke mindre, så at måske endogså det anførte vil blive draget i tvivl af personer, som ifølge deres stilling bedre burde kende Alhedens lokale. End ydermere er det her fremsatte ikke engang noget nyt; thi allerede for 40 år siden skrev den i sin tid til Alhedens opmåling ansatte kaptajn Selmer[3] med hensyn hertil følgende: "Flere bække findes i disse heder, såsom på Ulvedals mark i en dal straks sønden for gården. Her kommer den ud fra nogle små moser og forsvinder på een gang fra overfladen. Den falder ned i jorden igennem et hul, bliver ved at løbe således skjult til henimod Aarestrups marker, hvor den igen lader sig til syne, danner en mose, og går derpå atter under jorden et kort stykke, da den kommer frem igen, og bliver således over jorden så langt

---

2) Rigsdaler specie havde ved møntreformen 1813 dobbelt sølvværdi.
3) Landmålerne Selmer og Cynde blev 1797 af rentekammeret opfordret til at taksere kolonierne til hartkorn.

Aarestrups marker strækker sig. Hvor den på Ulvedals mark flyder under jorden, er somme steder over dens løb små åbninger på dens dække, gennem hvilke man kan se vandet rinde. Fra bækkens underjordiske bund til overfladen af den over samme liggende jordskorpe er omtrent 1 1/2 alen, og bækkens bredde under jorden er omtrent 1 1/2 alen. Ved stærkt tilløb af vand går vandløbet efter beboernes angivelse såvel over som under jorden; men når vandet aftager, forstikker den sig igen i sit underjordiske løb, og overdækket, som består af fint sand, bliver tørt. Også på Aarestrups marker findes sådanne bække, både i Østerdalen og Vesterdalen, hvor der på jordens overflade ikke findes mindste tegn til vand uden ved stærke tilløb. Nederst i disse dale ser man bækkene komme frem. At vi således fandt vandbække, flydende under jorden, var en omstændighed, der førte os på den formodning, at der i flere af Alhedens dybe dale kunne være vand, skønt intet spor deraf var synligt. Beboerne påstod vel, at man først ville træffe vand i en dybde af 7-8 alen; men ved vores undersøgelser fandt vi det stedse 1-1 1/4 alen under overfladen i en sådan mængde, at det strømmede ud fra alle sider, og fyldte det gravede hul i et øjeblik. Heraf ses tydeligt, at vandet i disse dybe dale har bestandigt træk igennem sandet under overfladen. Formodentlig har her tilforn været åbne bække, som flyvesandet således har tilstoppet. Vi fandt ingensteds nogen underjordisk hulhed for vandet undtagen den omtalte ved Ulvedal."

Således skrev en sagkyndig mand for 40 år siden. Endskønt jeg nu rigtignok ingenlunde er tilbøjelig til at tro på denne så særdeles nemme måde at finde vand på, nemlig at Alhedens dybe dale "stedse skulle frembyde rigeligt vand i en dybde af 1- 1 1/4 alen", så føler jeg mig dog forvisset om, at vippebrønde med lethed overalt i dalen lod sig anbringe, og ved rigtig udflytning gøre de kostbare, dybe brønde unødvendige.

Jeg nægter derfor på ingen måde, at der såvel på Alheden som på andre fritliggende heder kunne findes og findes strækninger, hvor dybe brønde ville være en absolut nødvendighed, hvis gårde skulle lægges her, for at opdyrke heden; men jeg formener, at sålænge store og mangfoldige lyngsletter findes,

hvor med hensyn til vand bekvemt kan bygges, skal man lade hine ligge, om ej ubenyttede så dog uødelagte. En velsignelse for Alheden som for mange andre hedeegne ville anlæggelsen af artesiske brønde [4] bringe, hvis man ville gøre forsøg hermed, og sandsynligvis ville vandårernes overlag ikke frembyde mange hindringer for udboringen. - Ved at betragte den vandmasse, som med en overordentlig kraft vælder frem under Alheden mod øst ud i den søndre arm af Hald sø, eller ved at se det stride løb af Karup å, er det ofte faldet mig ind, om ikke en - mere hjemme i hydrostatiken [5] end jeg - kunne finde på at hæve dette vand op på Alhedens sletter og derved forvandle disses klædebon fra lyng til frodigt græs.

Har en Lemarchand[6] kunnet trodse alle hindringer og ved sit geni hæve floden Galets vande op på Bourbons[7] fortørrede savanner, for at skabe en idel frugtbarhed, hvorfor skulle da ikke de mindre hindringer her kunne vige for menneskelig åndskraft og vilje ? - dog tilbage igen !

Mangel på vand antager jeg således ikke at være nogen betydelig hindring for kolonistedernes mere hensigtsmæssige udflytning og en dermed forbunden fordelagtigere og bekvemmere fordeling af lodderne; men en langt vægtigere hindring og større vanskeligheder frembyder i denne anledning den uforsvarlige måde, hvorpå kolonisterne har holdt hus hver med sin hede uden undtagelse, et uvæsen, som den dag i dag vedbliver i den grad, at næppe nogen kolonist tør modsige den påstand, at hver gård arbejder stærkt på sin egen ødelæggelse, og at, længe førend man venter det, vil den hele hede, som skulle og kunne ernære så mangen nøjsom og stræbsom familie, i den grad være ødelagt, at der måske vil gå et århundrede hen, førend den igen vil være brugelig. Den ukyndige holder sig blot til, hvad han ser for øjne, og glæder sig således, når han finder snart dette snart hint stykke opdyrket; men får han lidt nøjere kendskab til sagen, da vil han med fortrydelse indse, at det ikke er kolonisten om at gøre

---

4) Boring efter vand til et vandførende lag, hvor vandet står under så stærkt tryk, at det af sig selv stiger op til jordoverfladen.
5) Læren om væskers ligevægt og tryk.
6) Fransk ingeniør. 7) Landskab i Midtfrankrig.

med indsigt og flid at opdyrke heden til gavn for sig og efterkommerne, men at han slider for at udplyndre et stykke efter andet, indtil alt er ødelagt. Heri vil udskiftningen sikkert finde de største - dog, som jeg håber og tror - ikke endnu uoverstigelige hindringer. Kolonisterne har alt længe hårdt følt deres markers ubekvemme beliggenhed, og lysten til at flytte ud rører sig stærkt hos dem; men de frygter, som let lader sig tænke, for de dermed forbundne omkostninger. Sammenlignede man nytten, som deraf ville flyde, kunne disse imidlertid ej blive så betydelige. Forordningen af 15. juni 1792 lover jo desuden bonden hjælp til udflytning af gården, havens indhegning, samt brøndens og de fornødne vandsteders oprensning. Bekostningerne anslås til 7 rdl. for hvert fag stuehus, en hjælp, som bonden her på Alheden sikkert burde, ville og kunne være tilfreds med, når denne forordnings bydende også kom ham til gode med hensyn til, at de kongelige skatter m.m. for et eller flere år blev ham eftergivet. Dog hvad angår den på grund heraf i forordningen omtalte forbedringskapital, da kan jorddrotten her på kolonien ej med billighed fordre samme tilbagebetalt af fæstebønderne, men dem må derimod lovens ord komme til gode, at når jorddrotten, efter at kolonien alt længere har været dårligt udskiftet, vil foretage en ny udskiftning, kunne dog renterne af bekostningen herpå ej pålægges fæstebonden, medmindre denne forud har samtykket heri, et samtykke, som nok her af sig selv falder bort. Udflytning af de ubekvemt liggende gårde, som kolonisten eller det offentlige på koloniens vegne med billighed kan fordre, bør ske, da den tidligere udskiftnings slethed og utilstrækkelighed dagligt bereder Alhedens bonde hans undergang mere og mere.. Dog må endelig ingen gård udflyttes her alene efter bondens eget valg, som ofte er meget ensidigt, men et nøje og kyndigt tilsyn er ganske nødvendigt såvel af hensyn til bestemmelsen af byggeplads som af selve bygningens opførelse.

Med hensyn til sidstnævnte tror jeg også, at man her i hedeegnene begår en fejl, idet man ikke nok tager hensyn til vinden, nordvestenvinden, denne hedebeboernes værste fjende.

Husene bygges nemlig altid her således, at stuehuset og fæhuset ligger lige over for hinanden, eller også - skønt ikke så almindeligt - i lige linie. Man siger, at den først omtalte byggemåde er, for at, i tilfælde af ildsvåde, ikke begge huse skulle brænde. Dog ildebrand er, Gud ske tak! noget, som sjældnere finder sted, og når ikke lynild eller ondskab forårsager den, kan den med tilbørlig forsigtighed aldeles undgås; men hvad der ej kan undgås, og som bestandig ødelægger, er nordvestenvinden, hvis magt just tiltager ved den træk, som begge disse lige over for hinanden liggende huse forårsager. Bygningerne lider betydeligt derved, og næppe har kreaturerne godt af, når de om vinteren må ud af den lune stald i denne kolde trækvind for at vandes. For mennesker er denne trækvind en altid ubehagelig, ofte farlig gæst, og i høstens tid stjæler den mangt et strå ved indagningen. Derfor formener jeg det at være hensigtsmæssigt, at hedeboeren bygger sit stuehus med vinduer og døre mod syd, i tag og fag sammenbygget i en ret vinkel med fæhuset, så at dettes forside med døre og åbninger kommer til at vende mod øst. Herved vil vinden kløves af husets skarpe hjørne, uden at dog dette, som erfaring har lært mig og flere, lider noget derved. Vel sandt, at man således måske mere vil ulejliges af forårets kolde østlige vinde, der er så følelige for mennesker; dog for al vind kan man ikke befries uden ved mange års flid og plantning; hellere må man dog om foråret være lidt mere udsat for de østlige vinde, end det meste af året lide i sin gård af de vestlige. Er huset vendt imod syd og øst, da vil man, formedelst vindens tilbagestød heller ikke synderlig ulejliges af snedriver, som sydøstvinden plejer at føre med sig; og hvad de flere åbninger mod vindsiden i dette tilfælde angår, da ved enhver, at snefog ind ad ridser og revner ikke let aldeles kan undgås, men heller ikke hos den agtpågivende anretter synderlig skade i huset, da den indføgne sne let kan skaffes bort. - Vil man ikke have den skarpe vinkel, står det jo enhver frit for at afrunde sit hjørne. Bonden får ved denne byggemåde en lun gårdsplads, som han med lethed kan indhegne, noget han ved den gamle byggemåde aldeles må savne, hvorfor også både til skade og tidsspilde hans kreaturer, især om foråret, løber bort.

Kommentar.

På den tid, da nybyggeriet på Alheden skulle finde sted, var der tanker fremme om en strukturændring i dansk landbrug, bl.a. omfattende udflytning af gårde fra landsbyerne. Det var derfor nærliggende at tænke, at man i forbindelse med nybyggeri lod disse tanker realisere, men det modsatte tyskerne sig. De ville bo i byer, som de kendte det fra deres hjemland. Det har nok været medvirkende til denne indstilling, at de følte det utrygt at skulle sprædes ud over heden, mens samlet bebyggelse i landsbyer gav dem tryghed i de fremmede omgivelser. På Alheden blev oprettet to byer, hver med 30 gårde, den ene i Haverdalen, der fik det officielle navn "Frederikshede", og den anden ca. 6 km. mod nordvest ved Grønhøj med navnet "Frederikshøj". Det areal, der blev tildelt hver enkelt gård, lå så i stjerneform ud fra landsbyen, smalt ved landsbyen og bredere udad samt meget langt ud til de yderste marker.
I 1779 flyttedes 10 gårde ud fra hver landsby til mindre kolonier på 2-4 gårde. Fra Frederikshøj flyttedes 4 gårde mod vest til Resenfelde, 4 gårde mod syd til Firehuse og to gårde mod nord til Tohuse. Fra Frederikshede flyttedes mod syd 5 gårde til Årestrup og 2 gårde til Ulvedal og mod nord 3 gårde til Trehuse. I 1793 flyttedes yderligere 5 gårde ud fra Frederikshøj, nemlig 3 til Benslehøj og 2 til Sandkærgårde.. Senere blev der bygget nye gårde ude på markerne i nogle tilfælde. De tilhørte den pågældende ejendom i henholdsvis Frederikshede og Frederikshøj, og de blev som regel beboet af voksne børn fra "modergården". De blev senere udskilt til selvstændige gårde.
I perioden 1763-1765 forlod så mange kolonister Alhedens kolonier, at der i Frederikshøj kun var beboere i halvdelen af gårdene. De ledige gårde blev forbeholdt kolonisternes børn og bygningerne udlejet. Ved folketællingen i 1787 var endnu 2 gårdes bygninger udlejet til danske familier.
Ved folketællingerne i 1840 og 1845 var der stadig 13 gårde i Frederikshøj by.
Heller ikke fra Frederikshede(Haverdal) skete der udflytninger frem til 1845.

8. kapitel.

Mangel på læ.

Efter således at have fremsat mine tanker om udskiftningen og udflytningen på Alheden, kommer jeg til at tale om den anden grund, hvorfor det går tilbage med kolonierne, nemlig det onde, som her på denne flade findes i sin højeste grad, manglen på læ.

Den næsten uafladelig vågne vind er helt sikkert såvel for avlsbruget som for plantevækst et væsentligt onde her på den flade Alhede, og så meget mere som dette vanskeligt lader sig afhjælpe. Uhindrede - som på havet - stryger de evigt pibende vinde hen over mark og hede, og det lave strå, den korte vippe, den fattige græsgang tyder noksom på deres forkuende magt. Hvilken jammerlig, vantreven vækst afgiver ikke under slige forhold den stærke eg, mens den ellers ikke let forknytte bævreasp ængstelig skjuler sig i lyngen; hvor naturligt da, at vinden kuer sæd og græs der, hvor den næsten uafladelig svinger sin hærgende svøbe!

Denne stående vind var for de første hertil kommende kolonister, som ved Mainflodens bredder havde smagt bedre egne, hvad den må være for enhver, som ej er født og opdraget her, langt mere nedslående end den uoverseelige lyngslette, som man jo vil påstå, at øjet dog omsider kan vænne sig til. I vinden så de derfor deres værste fjende, som de med utrættelig flid arbejdede imod. De indhegnede deres haver og omgærdede deres tofter. Inden for diget, i læ for vinden, blev lagt hvidtorns bær og hist og her agern. Aldrig kan jeg uden vemod se disse arme menneskers altid mere og mere forfaldende hegn og plantninger, som var beregnede på en skønsom efterslægt, og ikke på de nulevende tyske, der, sløvede for naturskønhed på dette sted, kun lidet ved at påskønne fædrenes flid og bedre indsigt i denne henseende. I begge kolonibyer findes endnu enkelte store ege og røn, ja, hvad mere er, tætte strækninger af høje, uigennemtrængelige hvidtorn. I Grønhøj haves endog en hasselhæk, hvoraf ejeren for ikke mange år siden påstår at have høstet 1/2 skp. nødder. Et næsten ubebribeligt, sørgeligt tegn på sløvned - denne fattigdommens sædvanlige ledsager! - er, at kolonisterne selv må tilstå, at hegnet om haven og toften er dem af særdeles nytte, og

at disse, fordi de har læ for vinden, forholdsvis indbringer dem langt mere, end deres øvrige ejendom, og - til samme tid lader de digerne aldeles forfalde, ja bryder sig endog slet ikke om at lægge hånd på en ærværdig tjørn, en hellig fra forfædrene nedarvet skat, når de tilfældigvis i hast trænger til en tøjrepæl. Men, er dette helt ærgerligt at tænke på, at alle tofterne ved gårdene med hensyn til gærde og hegn ved slig overlast i så kort tid er aldeles forfaldne, at kun en lav forhøjning og enlig busk hist og her endnu viser stedet, hvor fædres flid og omhu stræbte at skaffe læ på et sted, der så højligen kan trænge hertil, da fristes man dog ikke så meget til at vredes på den nærmeste årsag dertil, på selve bonden, som i en trist natur ved sit daglige trællearbejde, under sorger og møje, er blevet så sløv, som man, når man nøjere får eftertænkt tingen, ledes til at spørge, hvorfor opsynet over kolonien har tilladt og endnu tillader det ? Hvorfor er forordningen af 29. oktober 1794[1)] aldeles ubekendt her? Har man måske anset de første tyskeres, skønt ringe, dog her på stedet højst vigtige og følgeværdige, begyndelse uværdig til derfor at påbyde de lovbefalede gærde- og hegnsynsmænd. Skønt tyskerne er ved slægtskabsbånd næsten alle knyttede til hverandre, og forordningen byder, at hegnsynsmænd ej må syne hos forældre, børn,søskende eller andre nærbeslægtede, så kunne der dog vel nok findes andre udveje for en sag, som loven har fundet sin særlige omhu værdig, end ganske - til stor skade for kolonien - at forbigå lovens bud.

Dog, denne kolonisternes ligegyldighed for det skønne, ja selv for det nyttige, når det ligger uden for livets almindelige slendrian, strækker sig som til toften, så til haven. De fleste jyske hedebønder ved jo næppe, hvad en have er, men gården - ja desværre! og til skam være det sagt, ej blot bondegården, men på mange steder også præstegården - ligger nøgen på heden uden et eneste træs plantning. På andre steder finder man på gårdens ene side et lavt, elendigt, af kreaturer halvt nedtrådt tørvedige, eller man ser på et lavtliggende sted noget fjernet fra gården en tærteformet

---

1) angående hegn og fred for jorder i Danmark.

runddel, indvendig fyldt med grønkål. næsten mere bestemt til brug for fæ end for folk, og føjes dertil endnu en vantreven forvildet busk, da er dette alt, hvad der findes af have. Fuldt så slemt er det dog endnu ikke hos mange af tyskerne, endskønt hos en stor del af dem, og navnlig hos udflytterne - enkelte undtagne - vil den nævnte beskrivelse holde stik, og hvert spor af fædrenes sans være svunden. Dog vistnok ligger de gamle tyskeres livligere sans for en bedre natur -noget, som har så gavnlig en indflydelse på den moralske karakter - på sit yderste her på Alheden, hvis ej kyndig og kraftig lægehjælp endnu kommer til rette tid. Håb er der imidlertid dog endnu; thi alle gårde har dog haver, skønt nogles rigtignok er derefter. Hos nogle få, hvor måske et bedre udkomme hæver sansen for det behagelige noget, vil man endog finde ret smukke træbeplantede haver, og blomstersansen lever endnu hos den kvindelige del. Kun tilsyn, opmuntring og velvillig hjælp behøves, da ville haver på Alheden snart komme frem. Da kolonisterne kom til Alheden, var humlens dyrkning dem ingenlunde ukendt, og flere af de ældre har ikke blot vidst at skaffe sig rødder, som de for læes skyld lagde ved foden af digerne, langs ad hvilke de lod humlen løbe på indslagne pinde, og har haft god nytte heraf. Den yngre slægt synes imidlertid ikke at bryde sig meget om denne sag. (I kolonibyen Resenfelde vedbliver man endnu stedse til husbehov at dyrke tobak). Bag et godt hegn har jeg i en række år, endog uden at jorden er kulegravet, set så stor og rig humle, at selv de ofte forbikørende fynske humlehandlere med forundring har betragtet den.Den kan altså trives godt her.

Dog, jeg kommer igen tilbage til at tale om læ for vinden. Hvis erfaring, som alt meldt, bekræfter, at de gamle kolonister havde ret, da de så ufortrødent sørgede for at få læ for vinden, og med sådan kyndighed søgte at opelske hegn, der kunne blive efterkommerne til velsignelse, idet ikke blot de almindelige sædarter og græs frodigt kommer frem i sådanne mod vinden beskyttede tofter, men endogså god lang hør og kløver lønner rigeligt umagen; så har disse prøvede fædre jo noksom givet til kende, hvad der kan gøres og bør gøres for at få læ for vinden. Kunne dette indhegne- og plante-

væsen på ovenmeldte måde år for år altid blive mere udvidet, da skulle man snart glemme, at her nogensinde har været hede. At dette her kan lade sig udføre, er indlysende; desværre har kolonisten, formedelst mangel på hø-bjergning, mange ledige timer. Hvad ville ikke i denne henseende alt kunne have været virket, hvis forfædrenes gerning var blevet skånet, og med samme kyndighed og ufortrødne flid blevet fortsat! Kolonisten er stærk, ufortrøden og hårdfør til arbejde. Spaden forstår han netop med lethed og hurtighed at bruge, og, når han vil, sætter han med hurtighed og nøjagtighed et varigt dige. Er derfor hans sæd om foråret i jorden, så har han vel i sommerens løb kartoflens hypning at passe, og må sørge for, at den behørige jord bliver fældet; dog da dette på tyskernes vis sker ved solens opgang og i eftermiddagssvalen for at lempe sig efter studene, så har kolonisten, uagtet hans tørveskæring, møgblanding og lidt vejarbejde endnu megen tid til overs, førend høsten atter kalder ham frem til stadigt arbejde. Lad være, at denne tid ej er den bedste til at sætte diger, den er dog altid ret god. Til at så og plante ville også nok findes tid, når der var fornødent tilsyn dermed, som heri kunne lede ham. Dog lysten må her som altid drive værket, og hvorledes denne skal tilvejebringes, vil jo ej være vanskeligt at indse for den, der har tilbørlig kendskab til bondens karakter.

Dog for denne sags vigtighed, såvel i almindelighed som i ovennævnte tilfælde i særdeleshed, være det mig tilladt her at gøre en liden afstikker og fremsætte mine anskuelser af, hvorledes almennyttige foretagender kunne fremmes blandt almuen. Der er ofte blevet talt og skrevet om bonden af mennesker, som kun kender lidt til ham, så at man ej tør undre sig over hos tredie mand ej sjældent at træffe på vrange begreber om denne stand. Som følge heraf er mangt et gavnligt foretagende til bondens vel aldeles strandet, mange penge blevet henkastede til ingen nytte, og mangen tilsyneladende god begyndelse har snart tabt sig i et intet. Vil man virke noget til gavns hos bonden, da må man kende ham, lempe sig efter hans særheder, og benytte det ejendommelige, ofte fejlfulde, i hans karakter. Bonden er sig måske mere selv lig overalt, end man i almindelighed er tilbøjelig til at tro. Og lige så lidt, som man må bedømme en egns frugtbarhed

efter de marker, som ligger nærmest omkring købstæderne, lige så lidt må man bedømme bonden i almindelighed efter dem, som daglig har lejlighed til at omgås byens borgere. Iøvrigt ligner bønderne sig måske overalt ved en mere eller mindre fremstikkende nærighed og klodset ærlighed. Bærer end en og anden en ræv bag øret, så gennemskuer man ham dog som oftest let, og forstillelse er sjældent hans sag. Han karakter ligger så temmelig åbenlyst, og den rå skal røber let, hvad kærne den gemmer. Ved daglig omgang med bønder ser man snart, at nærighed og egennytte har megen magt over ham, og som oftest er disse drivfjedrene til hans handlemåde. Imidlertid må man dog ikke dømme ham for strengt herfor; thi kun den, som dagligt lever omkring bonden, kan til fulde gøre sig begreb om det slid og slæb, han har, for at fortjene den daglige skilling, imedens den formuende købstadmand, der i verden er blevet afslebet til at kunne skjule en ofte forhåndenværende langt større og foragteligere egennytte, mangen gang ser bonden over hovedet for. Vil man nu virke på bonden, så er jeg overbevist om, at man gør bedst i netop at benytte sig af hans omtalte almindelige grundfejl; thi hvor ønskeligt det endogså altid måtte være, om ædlere bevæggrunde kunne drive værket, så kan det dog ej hjælpe, - hvad så mangen dyrekøbt erfaring alt til fulde burde have lært, - at bygge på en grund, som kun ligger i ønskernes og ej i virkelighedens rige. Lig dråben, der langsomt, dog sikkert huler stenen, er den vej, man således slår ind på. Lad os kun tage den gamle bonde, som han er, og have hans egennytte for øje, når almennyttige foretagender skulle fremmes. På denne måde kan man vække ham af hans slendriansøvn, og er han først vakt af denne, kommer først vindskibelighed og bedre omstændigheder i hans hus, da vil sikkert således lidt efter lidt den jordbund tilberedes, som lader ædlere bevæggrunde fremspire. Dog dette "at vække ham" er sandelig lettere sagt end gjort. En naturlig følge af bondens stilling og anskuelser er måske indgroet mistænkelighed. Han ser i sig det for samfundet dagligt trællende arbejdsdyr, og sammenligner sin stilling med andres, - en sammenligning, der just ikke falder ud til hans fordel, fordi han ensidigt kun fæster øjet på sit uafladelige arbejde og den lettere måde, hvorpå andre tilsyneladende erhverver sig et bedre udkomme. Måske er han endogså blevet bedraget, og hans ærlige

enfoldighed beleet på byens torve og deslige. Alt dette spøger i bondens hoved; derom samtaler han med sine ligemænd, og, i det daglige liv sædvanligt skilt fra folk af andre stænder, der er ham fremmede i beskæftigelser, levemåde,klædedragt, ja selv i sprog, rodfæster sig tidlig i bonden en vis ængstelig mistænkelighed mod folk uden for hans stand, hvilket til dels bliver så indgroet i hans væsen, at han med mistroiske blikke måler alt, hvad slige måtte anbefale ham. Han må enten være kommen til en grad af oplysning, som vore bønder sjældent har, eller han må kunne tage på fordelen af det anbefalede med hænderne, om han med iver skal tage sig af det. Naturligvis findes herfra hist og her undtagelser, dog i almindelighed gælder vist det her fremsatte især hvad den fattigere og langt talrigere del af bønderne angår. Stiger derimod bondens velstand, så fremkommer sædvanligt en uafhængighedsfølelse, der igen avler et mindre skadeligt end ubehageligt hovmod. Nu bedømmer han alt efter penge; thi nærighed er og bliver endnu altid hovedtrækket hos ham. Hvad ham tilhører, og hvad hans er, er det bedste af alt. Han hæver sig nu ofte over sin stand, nærmer sig mere de såkaldte "Storpå`s folk", og lader ved mange lejligheder en smålig forfængelighed og ærgerrighed fremskinne. Ros kildrer ham stærkt, og for at roses påtager han sig vel endog med iver og lidt opofrelse almennyttige foretagender, især når de er iøjnefaldende, kunne hæve ham lidt over hans ligemænd, give ham vægt i deres øjne, og tillade ham at brovte af sine fortjenester. Således viser sig den såkaldte "kalkunske bonde", og denne retning hos ham kan være såre ubehagelig, når man skal omgås ham, men den er måske ikke just meget skadelig for hans karakter; thi det er sædvanligt kun lidt overfladisk ildelugtende ukrudt. Han er således sædvanlig let at lede med lidt skæmtende ros, og virker helt sikkert til gavn for det offentlige, sålænge han ikke af en dårlig ærgerrighed tror at hæve sig ved at træde ud af sin stand og befatte sig med ting denne uvedkommende, som at være vinkelskriver, hellighedsprædikant, såkaldt klog mand og deslige. Nej, har en af de nylig beskrevne bønder hist og her nydt offentlig understøttelse til et almennyttigt foretagende, det være sig til forbedret agerbrug, planteanlæg og deslige, da er pengene vist sjældent spildte. Men dette kan ikke siges om den fattigere og af slette omstændigheder fortrykte del af bønderne.

Smålig forfængelighed har ej synderlig magt over ham, og til at lade sig lede af ros er han for sløv. For ham er penge og timelig vinding med tilsidesættelse af alt andet det højeste; det er desværre som oftest den afgud, hans venale sjæl tilbeder, imedens alle livets øvrige goder mere eller mindre bliver ligegyldige for ham. Med slige må nødvendigt forud sluttes akkord, og det en meget nøjagtig akkord, samt et årvågent øje holdes med dem, om ellers den tildelte understøttelse skal nå sin hensigt, og patriotisk hjælp ej skændigt skal blive misbrugt.

Disse er i korthed mine anskuelser af de veje, som jeg holder for, at man skal slå ind på, de midler, man har at bruge, om noget til gavns skal udrettes hos bonden. Men skulle vedkommende værdige mine ord at følge dem, så formener jeg også tilvisse, at meget vil kunne udrettes.

Overfører vi nu denne fremgangsmåde, som man må anvende for at bevirke lyst til at skaffe det så ønskelige læ ved at indhegne, plante og så, fra bonden i almindelighed til Alhedens kolonist i særdeleshed, da tvivler jeg ikke på, at samme jo vil blive vakt, når tingen tages på den rette måde. Kolonisten er jo desuden, som alt er bemærket, ikke selvejer, men fæstebonde, hvem altså jorddrotten ved fæstet kan pålægge billige forpligtelser. Ligesom på sine steder fæsteren således forbinder sig til at plante og vedligeholde et vist antal gode frugttræer,så kunne man jo hos kolonisten i stedet for den overflødige fordring, at han skal forøge gårdens besætning, forpligte ham til at sætte årligt visse stykker forordningsmæssigt hegn (forordningen 23. april 1781), så at han på denne måde indhegnede en liden lod efter den anden, holdt det indhegnede vedlige, samt besåede og beplantede dette, - ikke på selve diget, hvilket vinden og jordsmonnets tørhed næppe tilråder, men langs med digets indvendige side, - med gran, røn, hvidtorn, hyben, eg og deslige. Ønskeligt var det jo, om hans mark på denne måde tid efter anden kunne komme til at bestå af velindhegnede og velindgærdede lodder. En husmand på Hauerdals hede, en duelig og flittig mand, som fortjener al mulig opmuntring, tør næsten fremstilles som et eksempel på, hvad der i så henseende kan og bør gøres. Hans hus ligger ene for sig selv midt ude på heden, hvor han selv i den hosliggende dal har gravet sig en brønd med vippe, og til dels med sine egne køer har opdyrket sin jord. Langs

med havegærdet, hvor han har taget tørv og jord til diget, har han i det usle rødsand sået rødgraner, og enhver, som ser disse nu rage frem over gærdet, vil beundre deres tæthed og kraft. Disse har i de spæde år læ bag diget, og vil i kraftige år betale det rigeligt tilbage ved herligt at værne for have og hus mod vindens magt. Digerne er hos ham, hvad de altid bør være, soldiger, hvilke kolonisterne som bekendt forstår at opsætte varige og skønne i 2 1/2 alens højde, og ikke må det være tørvediger, som plyndres fra den altid mere ødelagte hede, synker stærkt sammen og anvendes endelig til blandingsjord, uden at noget godt sættes i stedet for. Kunne dette nu, som hos ovenmeldte flittige husmand, lade sig udføre i almindelighed her i det store, - og hvorfor skulle det ikke ved stadigt tilsyn, forpligtelser og opmuntringer kunne lade sig gøre? - hvilken uberegnelig gavnlig indflydelse ville det ikke have på koloniens forfatning, der snart i den grad ville forbedre sig, at han ej mere behøvede i nød og trang at være til byrde for landet, men med tiden nøjagtigt kunne betale sine udgifter, komme i velstand, ja vel endog - som andre bønder - selv lønne præst og skolelærer samt vedligeholde kirken? Den, som ej til fulde kender Alheden, vil vel heri se overspændte sangviniske forhåbninger; men flere års ophold blandt bønderne her, nøje kendskab til disse og det lokale, lader mig fæste sikker tillid til grundigheden af min påstand. Måske kunne der også ved fremtidige anlæg af kongelige plantager ikke blot tages hensyn til den eventuelle nytte af selve træerne, men også til det uigennemtrængelige hegn mod vinden, som slige anlæg kunne berede det sydøst for samme nærmest liggende land, når plantagerne anlagdes i skikkelse af en halvmåne eller vinkel, som Stendals plantagen i forbindelse med Ulvedals danner, og ikke lægge dem på de ældre plantagers nordre side, hvilket - til liden gavn for den - finder sted ved Frederiks- og Hauerdalsplantagen.

I forbigående beder jeg at turde bemærke, at når læ, især om haven, først ret fandtes, da kunne man også vente, at den så nyttige biavl mere ville fremmes. Også heri har de gamle tyskere stået over den nærværende slægt; thi kolonisterne har forhen haft mange bistader, som hedeblomsterne har givet næring og kraft, og havernes og tofternes hegn den fornødne beskyttelse. Det er ej mere så. Man kan vel hist og her finde

et enkelt bistade, usselt skjult bag et tørvedige, men ellers er biavlen forbi med lysten til at plante. Kun den omtalte flittige husmand på heden har bier, og har dem med held. Sit uheld med bier tilskriver kolonisten de senere hårde og sildige forår. Meget rimeligt, at han har grund hertil; men hans uskånsomhed mod det begyndende læ af fædrenes plantning har vist også gjort meget. Bierne har altså derved i sværmetiden været vanskeligere at stille, og de kongelige plantagers skønne fremvækst har lokket mangen en sværm ind i sit ugennemtrængelige hegn. Men hvor meget har kolonisten ej tabt ved således aldeles at opgive fædrenes begyndte biavl! Hvor stor en indtægt kunne ej denne lidet kostbare men indbringende og behagelige vindskibeligheds gren have ført med sig! dog jeg vil håbe, at sansen herfor ej endnu er uddød, men uden tilsyn og opmuntring kan lidet ventes!

9. kapitel.

Mangel på hø.

Jeg kommer nu til nok en hindring for koloniens opkomst, nemlig mangel på hø eller engbjærgning, i hvis sted kartoflerne må træde. Hvor herligt et foder disse nu også er, eller rettere skulle være, (thi muligt, at deres gode rygte er gået lidt for vidt) så gør de dog ingenlunde høet unødvendigt, især på et sted, hvor halmen høstes i så ringe mængde, som på Alheden. Dog ikke blot dette, men erfaring har og stadfæstet den mening hos mig, at ikke blot halmen, men også kernen, kartofler, roer og deslige, kort alt, hvad bonden fodrer med her, smager af den kraftløse marks kraftløse gødning. Hvad jorden ikke har, kan den jo heller ikke give. Hvorfra skal da det kraftige strå og det kraftige foder komme? Med forundring mærker bonden, at hans kreaturer har et langt bedre huld efter et lige kvantum foder, købt i de bedre egne. Lad foderet på Alheden se nok så godt ud, ret nærende er det dog ikke; det mangler, hvad der giver marv i benene og kød på kroppen. Sandt er det, at jordbunden her er mager; men sandt er det også, at den kan blive til noget; dog, sålænge man vedbliver at pine den ud, uden at tænke på at forbedre den, vil den med sikkerhed ikke yde rigtig godt foder, men kun gøre stedets mangel på engbjærgning endnu mere føleligt. Kolonisten smerter dette savn meget, og han ser i sin hømangel år for år grunden, hvorfor det går tilbage for ham i stedet for fremad. Men at gøre noget til at afhjælpe denne mangel, derpå tænker han ikke, fordi han i sløvt slendrian anser det for umuligt. Og dog tror jeg ikke, han bør tænke således. Ligesom Resenfeldes 4 gårde har alle Hauerdals, Trehusenes, Årestrups gårde hver sit stykke engbund, hvor såre ubetydeligt for mangen gård, ja næsten for alle, dette endog er. En nylig afdød bonde i Karup sogn, Peder Stauning, - med hæder hans navn nævnet! - har først fundet på her i egnen at lede vandet, som i herværende bække og åer har et meget stærkt fald, i en gravet rende med sagte løb så højt op på heden, som dette ifølge naturlovene kan lade sig gøre, da lade denne rende gå parallel med bækkens leje og i mangfoldige sideløb risle ned på den lavere-

liggende hede. Efter 8-10 år vil nu dette vand have dræbt lyngen, fremkalde en yppig vegetation af det fineste græs, og lønne arbejdernes møje med en god, høj eng imellem vandrenden og bækkens leje. At dette med stor fordel på et sted, hvor vistnok enhver visk hø er en raritet, lod sig anvende på hine småstykker, som flere gårde her har, lader sig vel ikke betvivle. Men i dets sted ser man kun der noget dårligt græs blandt tuer og lyng, og et ringe udbytte af skudtørv, som til engbundens skade (Dansk lov 3,13. 1,21) skæres, fordi disse stykker ligger beboerne nærmere end den fælles tørvemose.

Med lidt tilsyn måtte enhver ufornærmet kunne benytte bækkens vand på sit stykke, uden at frygte for (Ussings lære om servituter side 255-66), hvad der nu formedelst naboens skinsyge og misundelse hindrer den enkelte fra at gøre noget for sit stykke, at vandmassen, der hidtil er udløbet af ejendommen, i nogen væsentlig grad skal formindskes.

Som noget tilsvarende bemærkes her, hvad en af nutidens tyske rejsende siger om vandingen af egnen ved Tubulba i Tunis: "Det forekom mig i denne egn, hvor civilisationen endnu er i sin barndom, mærkværdigt at se en indretning til at vande landet med, som i sindrighed og simpelhed langt overgår, havd der er brugeligt hos os. Hvor det nemlig på nogen måde lader sig gøre, er besidderens marker og haver meget regelmæssigt planerede omkring vandbassinet, der er anbragt så højt, som muligt, så at de løber skrå ned og er inddelt ved gange, der er meget dybe, i mange små firkanter, ligesom et dambrædt, således at den jord, der er opkastet af gangene, tillige omgiver hver firkant med en ophøjet rand. I disse konkave gange ledes vandet nu fra bassinet, og hvor en firkant i haven behøver vand, bliver ved et eneste stik med en spade, der gennembryder den beskyttende rand, så meget vand indladt, som der behøves. Kvartererne i markerne er naturligvis større, men begge arter opfylder fuldkommen deres hensigt, og synes derfor at fortjene at efterlignes."

Enghø må dog altid blive ubetydeligt på Alheden; men heller ikke kan jeg anse det for en afgjort sag, at boerhø ikke skulle kunne avles på selve marken og nogenlunde erstat-

te hint. Dog som sagt, at ville forlange hø af marken i dens nuværende udpinte tilstand, eller fordre dette af den i sig selv magre agerjord, efter at den med en kraftløs jordblandet gødning har måttet afgive 4 til 5 halme, og endnu ligger åben og pisket for alle vinde, ville være at fordre for meget. På dårligere jorder end Alhedens, men med kyndighed og flid behandlede, har jeg set en tætsluttet græsgang; Jeg har set den Fjelstrupske[1] græsblanding [x] tåleligt komme frem i mindre udpiskede jorder, end Alheden i almindelighed frembyder; ja til et forsøg har jeg sået græsfrø i afgravet, og derpå omgravet hede og fået, skønt sparsomme, dog gode stærke vækster. Lægger man nu hertil, at det ingenlunde er usædvanligt, at Alheden fremviser i sine indhegnede tofter tæt og yppigtvoksende kløver, da tror jeg nok at turde påstå, at marken her under andre omstændigheder, hvorved jeg nærmest forstår læ for vinden og bedre driftsmåde, kan frembringe godt, kraftfuldt hø til husbehov.

x) Til dennes tilvejebringelse og frie uddeling gav regeringen 100 Rdl sølv. Den bestod af holcus lanatus, phleum pratense og lolium perenne, og ledsagedes af en af landhusholdningsselskabet besørget beskrivelse af brugen. [2])

1) Søren August Fjelstrup (1773-1839), Sindinggård v.Herning.

2) Holcus lanatus = fløjelsgræs, phleum pratense = engrottehale og lolium perenne = alm. rajgræs.

10. kapitel.

Mager gødning.

Som det imidlertid nu går, kommer bonden med sin gamle slendrian ikke videre, hvortil fremdeles en hovedgrund forekommer mig at være, at han stedse har mager gødning. Kan kolonisten kun have en stor dynge, da ænser han næsten ikke, hvoraf den består, og spørger ikke om kvaliteten, når kun kvantiteten til fulde er der. Holder imidlertid den gamle sætning skik, at magert foder giver mager gødning, da er det jo indlysende, at klægmøget her må være af det mest kraftesløse. Dette bliver imidlertid endnu blandet med kraftløs jord, og det i en sådan mængde, at den produktive kraft, fordelt på hele bunken, og med den igen på lodden, bliver så godt som ingen, eller har i det højeste ej megen værd. Den bekendte Alb. Bloch[1] gør opmærksom på, at når møget er kraftigt, meddeles også blandingen nogen gødende kraft; men at det er bedre, at blandingsmaterialet først anvendes under kvæget i stalden, og derfra udkastes efter forløb af 4 a 6 uger. Er der nemlig noget, som alle landmænd er enige i, da er det i deres mening om den dyriske gødnings gode virkning, og at den rene indtægt af et stykke jord for størstedelen er afhængig af gødningstilstanden, således at en liden gård i kraftig gødningsstand indbringer mere, end den ulige større af lige jordbonitet, men i ringere gødningstilstand. På grund heraf synes det indlysende, at jord som strøelse, hvortil vel især gamle tørvediger eller tørveskorper i heden, som flere gange pløjning tilbørligt har pulveriseret og udsat for luftens indvirkning, er bedre til afbenyttelse end den almindelige askeforbrænding, og vel fortrinsvis måtte afbenyttes på denne egn, der er så fattig på gødning og lige så stærkt trænger dertil, så den kan opfange så meget af det flydende gødningsmiddel, som nu ofte spildes til ingen nytte. Dog dertil kender kolonisten kun lidt, og hvem skulle have lært ham det eller opmuntret ham dertil?

I valget af sit blandingsmateriale er han ej synderlig omhyggelig. Om han også en gang imellem har et stykke

---

1) Ikke så kendt, at han findes i Dansk Biografisk Leksikon.

gammelt dige, så benytter han dog sædvanligt hertil en mager, oppløjet hedejord, hvoraf kun en liden del lægges i gården for af kreaturerne at sammenæltes til et nogenlunde brugeligt blandingsmateriale. Størstedelen køres i sin hele usselhed lige fra heden i møddingen, hvor til visse den ubetydelige kvantitet gødning eller klægmøg nok skal lade være at gennemtrænge hele massen og fremkalde den til forrådningen fornødne varme. På bedre egne ryger klægmøget ved møddingens udgravning af varme, når det tidligt om foråret køres ud. Kolonisten må imidlertid lade alt gødningsarbejde på denne tid af året bero, til solen får tøet hans mødding op, eller han må - i sandhed et besynderligt syn! - kløve møddingen ud med brækjern. - Med hensyn til den store mængde lyng, som findes i kolonistens mødding, dels fordi han ligefrem bruger dette som strøelse, dels fordi det stort og stærkt med tykke rødder sidder på de mange hele tørv, der fejlagtigt bruges som blandingsmateriale, da kan det sikkert ikke være af vejen at lægge mærke til, hvad blandt andre Fjelstrup gør opmærksom på, nemlig at lyngen indeholder et for plantevæksten skadeligt garvestof, og at følgelig et blandingsmateriale som det nysnævnte næppe vil være at anbefale. Lyngen går desuden heller ikke let i forrådnelse, ja selv ved forbrændingen, et middel, som iøvrigt er bekvemt til at tilintetgøre garvestoffet, vil man finde, at just de stærkeste lyngviske sædvanligt undgår ildens magt, og at de dybere lyngrødder, som luen ej kan nå, og der i jorden efterlader slemme fjender for planterne, og spiren til et nyt og frodigt lyngtæppe, vel bestandigt gør dette.

Til et forsøg har jeg prøvet her på Alheden at gøde et stykke bygland med ublandet klægmøg for at se, hvad virkning det ville have. Følgen var, at kornet blev mørkere i farve, stærkere i stængler, og skønt to gange afslået til staldfoder, dog blev endnu altid lige så godt ved høstens tid, som det jævnsides stående, der var gødt med den her på stedet almindelige blandingsgødning. Og skønt et par år senere er forløbet, kan øjet endnu bestandig se en langt kraftigere vækst på dette sted, hvilket dog i sandhed synes mig at tyde på, at jordbunden på Alheden i sig selv ikke er så ilde, når blot gødningsmaterialet var bedre. Hvad virkning ville da ikke i tiden gødningen efter kraftigere foderurter kunne

gøre her! At stræbe efter at sætte gårdene på kolonien i en dygtig gødningsstand havde sikkert været et værdigt og hensigtssvarende middel til koloniens opkomst, men tanken herom er vist aldrig faldet bestyrelsen ind. Desværre må kolonien på sig sande Lunos[2] ord, at blandt de kundskaber, som udfordres for det praktiske i livet, står færdighed i at kunne beregne følgerne af vore foretagender temmelig højt; og i agerbruget i særdeleshed drager fejlagtige beregninger- eller ofte mangel på beregning - de fordærveligste følger efter sig!

Med hin omtalte dårlige gødning gødes endda kun indmarken eller den gården nærmest liggende del af lodden; thi udmarken må lade sig nøje med aske, som giver et kort, tyndt strå med ret tålelige vipper. Gødningen på kolonigårdene forringes desuden meget derved, at næsten enhver bonde nødes til, da han ikke har evne til at købe det ej fjernt herfra ellers billige og i rigelig mængde forhånden værende hø, formedelst fodertrang flere måneder af vinteren at sende sine stude bort på foder til bedre egne, og således på en måde sende klægmøget bort. Efter askegødning, om hvis for kolonien højst skadelige produktion jeg længere hen kommer til at tale, tages tre halme, hvorpå marken hviler, til den atter springer i lyng, som meget snart sker. Jeg har nemlig lagt mærke til, at agrene her på Alheden er uden undtagelse tilbøjelige hertil. Dog forekommer det mig, at tilbøjelighed til lyngspring i almindelighed tiltager, jo nærmere ageren er ved heden, som om en frøkastning af lyngen kunne bidrage hertil. Til gammel slendrian hører også, dog især i udmarken, at lade lyngen stå som skel mellem agrene. Kolonien har fra først af troet ved dette en halv alen høje gærde at lune for sæden; dog denne tro synes at tabe sig hos dem ved den erfaring, at nærmest lyngryggen vokser sæden altid dårligst, formodentlig fordi lyngen tager kraften fra den. Disse lyngrygge synes just at bidrage til et hurtigere lyngspring. Måske forøges dette også ved askegødningen; - thi udmarken springer lettere i lyng end indmarken, - eller ved en for tynd pløjning, hvoraf følger, at meget af lyngroden overskæres og bliver siddende.Dog dette må kyndige bedømme.

---

2) Bianco Luno (1795-1852) bogtrykker i København.

Hvad imidlertid askegødningen angår, da synes så meget at være vist, at den avler en usigelig mængde kvikrødder, så at efter få år den opdyrkede del af jordfladen er som et tæt net aldeles gennemvævet deraf. Og just denne kendsgerning gør det begribeligt, hvorfor agerlandet er det dårligste, man på Alheden kan indtage til træplantning, når man dertil benytter et større areal, end man med omhu kan hakke eller luge rent. Jeg har forsøgt at rense slig jord med kartofler og senere med omhyggelig gravning, men efter føje tid har igen en så meget frodigere vækst af kvikrødder indfundet sig, snoet sig om trærødderne, og beredt disse en langsom men sikker død.

At der ved således at gøde med et dårligt materiale ikke kan gøres synderlig meget, er åbenbart. Men selv det lidet, som jorden således kan producere, er kolonisten jo nødt til at slide og slæbe for, hvis han vil se sine første fornødenheder afhjulpet, ikke vil kastes fra gården og se sig med kone og børn i den højeste elendighed.

Det bedste var jo rigtignok, hvis hans møddinq kunne forbedres ved tilkøb af hø og halm nogle år efter hinanden, men hvorfra skal evnen dertil komme? Nej havde han evne, da burde han vistnok lade sin møddinq aftage i kvantitet og tiltage i kvalitet, hvilket måske i nogle år ville sætte ham tilbage, men dog snart lade ham tilflyde en lettere erhvervet, større fordel end den, han nu får. Dog, da han ikke ser, hvorledes dette i hans nærværende forfatning kan lade sig gøre, og han ikke har skov, som han med almindelig bondevandalisme kan ødelægge, for på efterkommernes bekostning at skaffe sig en øjeblikkelig fordel, men han nødvendigvis alligevel skal have penge til livets første fornødenheder, som hans avl på marken så lidt som fordelen ved hans kvægtuskeri kan strække til at afgive; - hvad er da naturligere, end at han, beregnende alt for øjeblikket, søger at udpine af heden, hvad den straks kan give ham. Dette er vel ikke så iøjnefaldende, som når skoven falder for øksens hug, dog er det måske endnu mere skadeligt for landet. Jeg kommer senere til at udvikle mig vidtløftigere herom, og forbigår det derfor her. Kun så meget være sagt, som resultat af det anførte: Lad bonden få en bedre udskiftning, lad ham lære enten med det gode eller det onde at skaffe sig læ, da vil

nok hans høst tillade ham inden kort tid at beholde sine kreaturer hjemme om vinteren, og fodre dem på sin egen stald, hvorved gødningen vil forbedres og formeres, indmarken blive ham kærere og vigtigere, og heden enten spares, eller bebygget give brød til mangen forsulten familie, som nu må jage de nøgne børn ud for at tigge.

Ja, når Alheden kun havde mergel, vil man vel sige, da var den snart hjulpen. At denne ville ved sin bindende og opvarmende kraft have en ypperlig virkning på Alhedens løse og kolde jorder, synes iøjnefaldende. Vel har jeg i indledningen anført, at Alheden hører blandt dem af Jyllands heder, som med en dybere muld forener mangel på mergel og høavl; dog er dette mere sagt om Alhedens store flade end om de mange underlige dale, der - lig grenene på et træ - gennemfurer den. Om nu også denne jordart end ikke findes her i mængde, - noget, som hine i tryg fred hvilende dale endnu ej tilstrækkeligt har godtgjort, om end mergelboret hist og her har søgt, - så viser dog flere steder, at den findes her, endog lige ved jordens overflade, nemlig i byen Årestrup og langs med den der flydende bæk. Her hviler den imidlertid i fred, og lad den det, sålænge bonden ej forstår at bruge den rigtigere. Thi ville også en, forledt af rygtet om dens undergørende kraft, begynde at bruge den, så er bonden her dog så ubekendt med alt, hvad der går uden for dagens almindelige slendrian, og så aldeles uden opsyn overladt til sig selv, hvad avlsbruget angår, at brugen af mergel enten slet ikke ville gavne ham, men kun udmarve hans noksom svækkede kreaturer, eller han ville vel endogså, som jeg har hørt er hans mening - bruge den aldeles i stedet for gødning, som han mener, den gør så godt som overflødig. Om lermergelen for at binde den løse jord, eller kalkmergelen for at opløse dens syre, her er gavnligst, må kyndigere landmænd afgøre. Den mergel, som findes her, anser jeg for en fed, blå lermergel. Efter sigende har en bonde i Hauerdal før forsøgt det med mergel, men uden frugt. Dog dette beviser aldeles intet; thi formodentlig har han straks pløjet den ned, eller måske det - nøjere undersøgt - slet ikke har været mergel, som han købte i nabosognet og møjsommelig kørte på sin lod. Hans søn kørte i det ringeste ahl på sin i den tro, at det var mergel. I ethvert tilfælde vil mergelen,

om Alhedens dybe dale også hist og her ville give det attråede udbytte, dog for mange gårde være så godt som uoverkommeligt og næsten for alle højst besværligt at hente. Det var måske derfor vel et forsøg værd, at brænde mergelen på den bratsonske måde, hvorved dens transport, og således dens større anvendelighed, særdeles ville vinde. Dog jeg forstår mig ej på sligt, men må overlade til kyndige at bestemme. såvel om det således fremkomne inciterende kunstprodukt kunne for Alheden være et surrogat for den rå mergel, som også, om ikke den fornødne brænding kunne foretages ved selve stedets lyng; thi ellers ville det hele kun lidet kunne svare regning. Andre har hentet melkalk, strøet den på ageren og nedpløjet den, men heller ikke sporet nogen virkning. Derimod har jeg efter mange års forløb endnu sporet betydelige kendetegn til det bedre på en ager, hvor tilfældigvis en mængde lyng, tuer, affald og deslige var blevet brændt. Asken blev siden spredt, men selve brandstedet har altid synligt været det bedste. Dette ville således vist være til gavn for marken, når asketørven blev brændt på den i stedet for at brændes i heden, og senere som aske føres ud på ageren. Dog dette fordrer arbejde og kraft, som kolonisten bruger andetsteds. Huller, hvori ved en langsom ild er brændt tørv til smedekul, og som senere er tilkastede, har vist en mærkelig produktionskraft, skønt det kun har været rødsand. Hvorom alting er, så er gødningen en for vigtig sag for landmanden til, at man ikke skulle kunne forudse, at det ikke kan andet end gå tilbage for kolonisten, som omstændighederne er i denne henseende, og der er da også syn for sagen, at dette sker.

Det bliver aldeles fornødent, at kolonisten hjælpes lidt på benene igen, og da enhver let skønner, hvor uundværlig gødning er til at fremme dette øjemed, så bliver det vel nødvendigt at skaffe kolonisten ej blot i et år, men hvert år, både bedre og mere gødske til marken. Dette lod sig gøre ved at sætte ham i en sådan stand, at han ikke skulle være nødsaget til at ødelægge sin gård ved at sælge sine kartofler og med dem sin gødning. Man anser det jo ved ethvert fæstebrev for nødvendigt udtrykkeligt at bestemme,

at "hø og halm ej må komme fra gården" på grund af den skade, gården lider i henseende til gødning derved. Men lige så nødvendigt måtte det da blive her på Alheden, hvor kartoflerne - med hensyn til gødning - så godt som i alle måder må træde i høs og stråfoders sted, at træffe forholdsregler lige så retfærdige mod kolonisterne som koloniværsenet gavnlige. Jeg kommer senere til at udvikle nøjere om dette kartoffelsalg og indskrænker mig derfor til den bemærkning, at kartofler vistnok næsten er bondens hovedindtægtskilde, det eneste, han har at sælge for at skaffe det nødvendige til skatter og husbehov. Men således bør det på ingen måde være; det hjælper ikke at sige: således har det været fra begyndelsen af; thi dette viser os kun på den ene side, at selv Jyllands mest udskregne hede er ikke er så ringe endda, når den kan behandles således i 80 år, og dog endnu til nød kan brødføde sine beboere; men på den anden side må vi skamme os ved at handle, eller i dorsk ligegyldighed tillade, at der handles således med en jordbund, der, når den var blevet anderledes behandlet, nu ville give et andet resultat. Nej, kolonisten tør, lige så lidt som nogen dansk bonde, ødelægge sin gård for at kunne tilvejebringe sine skatter; men da man meget urigtigt har således overladt ham til sig selv, uden kyndigt opsyn, forbundet med kraftigt forbud imod det onde, og passende opmuntring til det sande gavnlige, - så forekommer det mig at være billigt, at kolonisten sættes i stand til at kunne, hvad der er nødvendig betingelse for gårdens opkomst, og i det hele for hedeegnenes mere virkelig end blot tilsyneladende heldige opdyrkning, afse den fattige skilling, de har af deres kartoflers salg, for at kunne anvende disse til større gavn for gården ved at opfodre dem hjemme.

Det ved jeg, at kartoflen nok kan give kød på kroppen, men ikke marv i benene; men just derfor råder jeg til, at kolonisten lægger sig mere efter at købe svin, som nu desværre ikke engang findes på alle gårde, og hvoraf dog enhver bonde for gødningens skyld burde holde flere. Naturligvis måtte der påses, at han ej - som nu sker - lod dem løbe frit omkring, overladende til dem selv at søge føden. Jeg tror i det hele ikke, at tyskerne ret forstår at behandle svin. Man finder ofte disse liggende i usle huller,

udsatte for vind og kulde, så de stive og forknytte næppe kunne gå af stedet. Tyk skorpe sætter sig på dyret, og nu må det oven i købet døje alle de følger, som flyder af en halv times striglen og vasken i varmt vand, og af, at det derpå - i stedet for at få et tæt og lunt leje - jages ud i hård frost for at tørres. Vi har overflod af lav (mos og fin lyng) til strøelse, og med lidt omhu ville bonden således snart under sine svin kunne samle en god gødske. Vel sandt, at den kolde svinegødning ej er den bedste for disse kolde jorder; men har gården ikke anden gødning, hvormed hin kan blandes? Den hele masse vil dog nok afgive noget ganske andet, end det, han nu kører på lodden. Lad kolonisten altså kun sættes i stand til at holde svin, men lad ham holde dem dels i et indelukke ved gården, hvor de om sommeren kan få kartoffeltoppe, affald og deslige, dels på sti, for at gødningen ret kan samles under dem. Enhver gård burde holde 4 svin, så at årligt 2 toårs blev fedede med 6-8 tdr. kartofler og 2 tdr. rug, af hvilke svin det ene slagtedes til husbehov, det andet bestemtes til salg. To åringer sattes da igen i hines sted, og to ved fastetid fødte grise tilkøbtes; thi at tillægge grise her i denne på mælk fattige egn, kan vel næppe tilrådes. Jeg tror, at lodden og bondens omstændigheder snart skulle vinde ved således at anvende kartoflerne.

Desværre befinder sig også koloniens fåreavl, såvel hvad kvalitet som hvad kvantitet angår, i en såre mådelig tilstand; og dog synes den vidtstrakte hede med sit lyngtæppe, besprængt med mos, græs, bær og svampe, af naturen skikket til at føde en talrig fåreflok, indtil menneskeflid ved ploven tvinger den til at frembringe ædlere vækster. Sandt nok, at voldsomt er heden ødelagt; men den er dog altid en betydelig hjælp endnu, og hver gård burde derfor også i det mindste holde 30 stkr. vinterfår, hvilket for hele kolonien ville afgive et fårehold af 1700 stkr., der måtte kunne afgive uld, såvel til husbehov, som til at betale kongelige skatter og afgifter, måtte give enhver gård fornødent vintersul og en ubetalelig mængde gødning. Men i dets sted holder kolonien 700 stkr. får, og mangen gård har ikke mere end 5 til 8 stkr. Man gør sig intet begreb om fåreavlens usselhed her; det ene forfald på gården drager det andet

efter sig. Trang nøder kolonisten til hvert år at sælge sin første afgrøde bort fra gården; med kartoflerne sælger han sin gårds kraft, sin gødning; den ugødede mark giver intet af sig; fårene bliver sultefødede om vinteren; ulden er slet og falder af; de usle lam, de kaster, dør i stort tal, og ofte følger moderen efter; fåreflokken smelter altid mere sammen, og armoden kan ej indlade sig på at købe nye. Således går det hele altid mere ødelæggelsen imøde! Og hvad er det så for får, kolonisten har? På ingen måde råder jeg til forædling her med spanske får eller deslige finere racer. De kunne, som erfaring nok har lært, ikke trives her med fordel, således som tilstanden nu er. Nej lad os blot få og ublandet beholde de små spidshalede Haidschnuppen, og lad os fodre det godt, vi har. Det er sikkert urigtigt, at bonden jager sine får ud hele vinteren igennem, når blot jorden er nogenlunde blottet for sne. Hvad skulle de arme dyr, der ofte løber vidt omkring af kulde og sult, søge og hente på heden om vinteren, hvor intet beskærmer dem for det barske og fugtige vejr? Den føde, de der kunne finde, bør bonden i tide i fuldeste mål forsyne sig med, og da holde sin flok inde hele vinteren igennem. Når fårene har gået meget ude i snefrie vintre, er de sædvanligvis usle om foråret, og lammene dør flokkevis; har derimod et vedvarende snefog tvunget bonden til at holde dem inde, er de sundere og stærkere, og føder langt kraftigere lam, hvilket synes at stadfæste rigtigheden af min nylig fremsatte mening. Derfor bedre lidt godt end meget dårligt fodret; hint betaler sig bedst, og udelukker derfor ingenlunde bestræbelsen efter at kunne overfodre en stor flok, som sig hør og bør. Den magre mark giver magert og kort strå, det forsultne får liden og dårlig uld. Gid høje vedkommendes øjne måtte vende sig hertil som til så meget andet på kolonien, der højligen trænger til hjælp, opmuntring og tilsyn.

Siden jeg imidlertid nu engang er kommet til at tale om dyreriget her på kolonien, så må jeg dog endnu tilføje, at når kolonisten , foruden de til gårdens avlsbrug fornødne driftskreaturer, ser sig i stand til at holde 2-3 velnærede køer, da ville det vist næppe være rigtigt, hvad så end fæstebrevet siger, at gå videre i sit kvæghold; men fra nu

af bør hans bestræbelser gå ud på at forøge fåreflokken, når han ser, hans vinterfoder tillader ham det. Køer vil vanskeligt komme til at malke så vedholdende stærkt her, at det kan betale sig at holde dem uden netop til husbehov, og til opdræt kan in statu quo næppe rådes. Dog om alt sligt har den med daglig nød kæmpende kolonist intet begreb; han kan i sin jammerlige forfatning ej have tanker derom, og desværre er han sig selv overladet. Kyndigt og ufortrødent stadigt tilsyn, forbundet med opmuntring fra vedkommendes side, måtte, kunne og burde nødvendigvis gøre en forandring her. Dog, så vigtig for koloniens fremgang dette er, så nødvendigt forekommer det mig også at være, at opmærksomheden vækkes for en bedre driftsmåde.

11. kapitel.

Bedre driftsmåde.

Har nemlig hedebonden i almindelighed og navnlig kolonisten vinterlagt sin jord, kørt sin usle såkaldte gødning derpå, og i første år avlet kartofler, da tager han sine 4-5 halme, og lader derefter den således udpinte jord hvile eller ligge sig selv overladt i 6-12 år som en planteskole for kvikgræs, rødknæ og deslige, indtil disse underkues af lyngen, og alt omsider ligger i hede. Det ville være for voveligt af mig aldeles at fordømme denne driftsmåde, som har lang erfaring for sig, og iblandt andre anbefales af fader Høegh[1]. Men i stedet for som nu sker, efter ussel, mager gødning at udpine jorden til det yderste, vil jeg tro, især hvis gødningen kunne forbedres, og især, hvis mergelen tilvejebragtes og med klogskab blev brugt, at vekseldriften (der ikke anstrenger den svage jord, og ikke fordrer af jorden, uden i forvejen at have givet den, hvad der berettiger til at fordre), her var på sit sted. Dette er imidlertid ikke blot formodning; men jeg har i så henseende også nogen erfaring for mig. Jeg har nemlig taget 3 tdr. land af præstegårdens jord ud af den almindelige drift. Tilfældigvis var det noget af markens dårligste jord, men det lå bekvemt og nærmest. Dette stykke er aldeles udsat for vinden, da det ej er omgivet af mere end et 5/4 alen højt gærde. Uden i henseende til gødning i ringeste måde at fornærme den øvrige del af marken, har jeg afdelt dette stykke i otte dele eller agre og drevet det på følgende måde: (se skema næste side).
Den kyndige landmand tilgive mig den dristighed, hvormed jeg her fremsætter det svage forsøg, som vist i hans øjne vil frembyde mange fejl. Min nærmeste hensigt var at gøre mig det muligt at kunne fodre et par heste, og dernæst at gøre begyndelsen til at vise, om ej en for stedet og jordbunden passende vekseldrift kunne for denne egn være tilrådelig. Jeg er således kun gået foran, overladende det til den kyndigere hedeboer at fuldkommengøre forsøget. Imidlertid står jeg i den formening, at når kolonisten, som omtalt, fik sin

---

1) Christian Høegh (1738-1805) præst, landøkonom.

mark indhegnet i lodder, da ville ensuccessiv indført vel-
seldrift være ham til megen nytte, men også blot i dette
tilfælde; thi hvorledes kan der tænkes herpå, sålænge man
formedelst en dårlig udskiftning og mangel på hegn lader
kreaturerne i evretiden[2] gå, hvor de ville, selv på rugen.
Ved den ovennævnte drift har jeg år for år sporet betydelig
fremgang. 2 1/2 tdr. kartofler gav mig 35 tdr. Vikkehavren
har været tæt og 1 1/2 kvarter høj. Jeg slog den flere gange.
Havren har været den sværeste, som Alheden måske har båret,

	8	7	6	5	4	3	2	1
1.år	Græs	Græs	Græs	Græs	Bog-hvede (ned-pløjes)	Bog-hvede	Byg x	Rug x
2.år	Græs	Græs	Bog-hvede (opfod-res)	Bog-hvede (ned-pløjes)	Byg x	Rug (op-fodres) x	Kar-tof-ler	Kar-tof-ler
3.år	Bog-hvede (op-fod-res)	Bog-hvede (ned-pløjes)	Rug x	Byg x	Kar-tof-ler	Kar-tof-ler	Havre og Sper-gel	Vikker Byg Sper-gel
4.år	Rug x	Byg x	Kar-tof-ler	Kar-tof-ler	Vikke-havre	og Byg	Sper-gel	Rug med kløver x
5.år	Kar-tof-ler	Kar-tof-ler	Byg	Vikke-havre	Bog-hvede	Sper-gel	Rug med kløver x	Klø-ver
6.år	Byg	Vikke-havre	Bog-hvede	Sper-gel	Rug x Kløver	Rug x Kløver	Klø-ver	Kløver Hø
7.år	Vikke-havre	Bog-hvede	Rug med kløver x	Rug Kløver x	Kløver stald-fodret	Kløver stald-fodret	Kløver Hø	Græs
8.år	Sper-gel	Rug x	Kløver Stald-foder	Kløver Stald-foder	Kløver Hø	Kløver Hø	Græs	Græs

de med x mærkede betyder gødet

2) Udtrykket findes ikke i gamle ordbøger. Måske er det tiden efter
såning af vinterrug.

byggen og rugen dog kun nogenledes. Desværre kan jeg ikke melde, hvad udfald kløveren ville få; thi omstændighederne tvang mig til at afskaffe mine heste, og overdrage det hele til min forpagter. Til et forsøg såede jeg engang raps i et lidet stykke af min toft, ikke for at lade den komme til modenhed, noget som vel næppe var at tænke på den vindige egn, men for at benytte det som grønfoder. Mangel på markfred tilintetgjorde imidlertid for mig, hvad der i flere år er lykkedes for en af kolonisterne i en toft ved gården.

For imidlertid igen at komme til bondens drift her på Alheden, må jeg anføre, at kolonisten med alt sit slid bringer det ikke videre end til en ret tåleleig kartoffelavl, og 4 eller 5 fold rug i et godt år, mens havre giver omtrent udsæden i forringet kvalitet tilbage, og kun sås, dels for at få en smule mere af den kraftløse halm, dels for at pine jorden til det yderste. Græsningen herefter er naturligvis kun af mådeligste slags. At så græsfrø bruges ikke, og ville på slig måde heller ikke hjælpe noget. Vel plejer hver gård årligt at have et stykke spergel i marken, for i påkommende tilfælde at have lidt grønfoder; dog det giver kun et såre ringe udbytte, uagtet det lidet, som avles, er godt. I Holland skal der, som jeg har læst, dyrkes en større, på blad og stængel kraftigere, afart af spergelen. Unægtelig ville det være hedeboerne til stor nytte, om denne her kunne lykkas. Hvorvidt det er sandt, at den skal være indført på Ulstrup, ved jeg ikke.- Gav Vorherre ikke den smule græs, som vokser på Alheden, så meget mere kraft, så måtte man undre sig over, at køerne med deres 6 til 7 favne lange tøjr kunne nære sig, og afgive den sparsomme malkning, de yder uden for den lange tid, de årligt står golde. Det er vistnok en god skik, at kolonisten ikke blot om natten, men også om middagen tager sine kreaturer hjem; dog desværre har han formedelst markens usle forfatning ikke andet at give dem, end hvad børn og kvinder til dette brug dagligt luger op mellem kartoflerne, - en vissen og sandet kost, som dog i den trængende mave er bedre end intet. Ved den omtalte behandling af jorden kan det ej være andet end at kolonisternes forfatning må stå på svage fødder, og at de rent kommer i betryk, når uheld eller hårde åringer indtræffer.

Ifølge kongelig resolution af 1. marts og 1. december 1820 har det kongelige landhusholdningsselskab iblandt sine mange patriotiske foretagender også dette, at danne duelige avlskarle og bønder ved praktisk undervisning hos kyndige landmænd, hvorved hine befries for militærtjeneste. Også her til Alheden har hin fortræffelige forening udstrakt sin virksomhed i så henseende. Dog hededyrkning er noget ganske eget, og det, en sådan karl lærer i gode egne, selvom disse er opdrevne hedegene, er kun lidt anvendelig her. Desuden bliver disse dygtige avlskarle søgt i de bedre egne mod en så høj løn, at jeg må beundre dem, når de siden kunne blive nøjsomme og tarvelige hedebønder, uden hvilket deres dueligHed kun båder lidet i disse egne. Erfaring viser også, at alt, hvad de har lært, senere synes dem at være noget fremmed og for heden uanvendeligt, så at man snart i dem ligeså lidt kender den med omhu oplærte landmand, som i den koftekl ædte, slingrende bonde den indøvede soldat. Vor unægtelig dygtigste hedebonde her på stedet har tjent hos den fortjente Koch på Frysenborg[3], da denne udførte sin store hedeomvæltning. Han er der blevet en dygtig karl; men han har også slidt i den mest passende og dygtigste skole under en duelig og stræbsom husbonde. Når sådanne oplærte karle stod under opsigt her på den dem tilfæstede ejendom og blev drevet både ved opmuntring og for den dem liggende fordel, da ville helt sikkert hensigten opnås, og driftsmådens gamle slendrian hos dem og andre - især den yngre slægt - snart tabe sig.

3) Frijsenborg.

12. kapitel.

For stort areal

er fremdeles et onde for hver bonde på kolonien, hvor besynderligt dette også må forekomme mange. Den sandhed gælder imidlertid også her, at "lidet godt er bedre end meget snavs", skønt kolonisten ikke synes at ville anerkende det; thi jo mere han med ploven kan overfare, des bedre tror han det at være, så at flere bønder har ager ved ager til en udstrækning af henved en halv mil under ploven. Har han også tid at bortødsle - skam få den bonde, der har dette! - så har han sandelig dog ikke råd til at spilde så megen kraft, som nødvendigt ved dyrkningen af et så stort, ubekvemt liggende areal må medgå. Man betænke blot, hvor mange unyttige frem- og tilbagekørsler herved udkræves, og hvor megen kraft de arme, forsultne kreaturer år ud og år ind spilder til ingen nytte, da vil man helt sikkert sande min påstand, at for stort et areal er til væsentlig skade for bonden. Jeg tilstår gerne, at det ikke er selve arealets store udstrækning, som er til skade i og for sig selv betragtet; thi for den driftige landmand må det jo altid blive et gode; men jeg påstår, at det alt for store areal er til skade for koloniens opkomst, for så vidt som dettes vilkårlige brug er overladt til bonden, og han således har i samme en så stor fristelse til, over den øjeblikkelige fordel, han af dette og ved dette kan vinde, til stor skade for sig og efterkommerne, at forsømme sin indmarks omhyggelige drift. Det kongelige rentekammer er ved allerhøjeste resolution af 14. december 1791, med hensyn til bøndergårdes nedlæggelse i almindelighed, når beboerne ikke vel kunne ernære sig, bemyndiget til at tillade nedlæggelsen på vilkår, som resolution af 5. juli 1815 nøjere bestemmer, f.eks. at i gårdens sted indrettes og bestandigt vedligeholdes i det mindste eet hus. Hvorfor man i Grønhøj har nedlagt en gård, og af to gårdes areal, som hver for sig alt havde for stort et stykke for sin part, gjort een gårds ejendom -; og ligeså, hvorfor man i Benslehøj har fordelt en nedlagt gårds ejendom på de tre end forhånden værende, kan jeg ikke forstå.

Kolonisterne synes også selv faktisk at vedgå, at de har fået langt mere, end de kunne overkomme, ved,som så mange har gjort, at afstå store stykker af heden til børn og slægtninge, der her har nedsat sig som husmænd, og uden i ringeste måde at skade gården, men tvært imod til gavn for denne har opdyrket store strækninger. Har klogskab været med i lag ved denne uddeling; og har flid tillige med kyndighed her opdyrket heden, da har disse husmænd det ofte i udkomme bedre end gårdfæsteren. De har lige så store familier at ernære, svarer forholdsvis lige så store afgifter til gården, som denne til det offentlige, og står sig dog sædvanligt bedre, fordi de er nødsagede til at anvende ulige mere flid på den mindre del, som er falden i deres lod. Måske vil man tro, at husmændene erhverver det bedre udkomme ved daglejerarbejde, f.eks. ved tørveskær i Daubjerg, ved arbejde i de kongelige plantager og deslige. Dog om slige husmænd kan talen jo slet ikke være her, da de jo egentlig ikke er andet end daglejere, som vel har bolig på Alheden, men hvor de kun som bifag driver lidt jord. Lad anlægget af de kongelige plantager længe nok brødføde disse og mange flere af egnen; for disse kan det være til nytte; men for selve kolonien er det næppe gavnligt, at manden kan lade sin jord sørge for sig selv, sin gård forfalde, og dog finde brød, ja måske finde det lettere og rigeligere, end ved at drive sin gård således, som den nu drives. Dog om slige folk kan som sagt talen ikke være her. Men her tales om hine plovdrivende agerdyrkere, der selv driver den jord, de har fået til deres huse. Disse har ikke tid til overs fra deres markarbejde, der vel koster dem ansigts sved, men også igen lønner med brød til hele familien, således som det bør sig for bonden. Som koen i det lange tøjr vrager og nedtramper mere, end den fortærer, således vrager gårdmændene overalt på deres lod, fordi et for stort areal er givet dem; i stedet for, - hvorom de ikke har noget begreb, og som de sikkert med megen vantro og misbilligelse vil høre på, - ret at bringe een plet i drift, førend de begynder at indtage mere til agerland. Deres mark ligger derfor til dels strøet i pletter rundt om imellem hede, afgravet og ødelagt jord. Med de omtalte husmænd er det en ganske anden sag. Når disse har fået

et tilstrækkeligt stykke land - thi for lidt nøder jo ligefrem til daglejerarbejde - da er her på stedet syn for sagen, at disse med flid og indsigt (forstår sig efter egnens brug) har vidst at opdyrke deres lille stykke, og anvendt deres hele opmærksomhed, indsigt og ufortrødne omhu på samme i den grad, at endogså afgravede stykker igen er blevet frarevet ødelæggelsen, og efter års forløb indlemmede i den øvrige marks sædskifte. At flere af egnens husmænd, ja de fleste, ikke kunne komme frem på den måde, de driver det, gør intet til sagen. Mange af gårdmændene er jo også på knæene, og dog vover jeg at påstå, at de burde være velhavende. De fleste husmænd kommer jo under tag, fordi karlen har besvangret pigen, og ser sig nødsaget til at gifte sig med hende. De har straks en flok børn, gæld og deslige at brydes med, som vel kan gøre manden forknyt, og er modet borte, da er næsten alt borte. Andre husmænd har derimod under andre omstændigheder vist, hvad flid og duelighed kan bringe ud af et mindre areal. Navnlig befinder to af disse sig i et slags velstand, skønt de har lagt deres huse langt ude på den vilde hede. Den ene holder 2 køer og 2 stude, imedens den anden med sine 3 køer driver sin lod. Og herved har gårdene, hvorfra disse huslodder er taget, ingenlunde tabt; thi de har kun afstået de langt fjernere stykker, som de hverken kunne eller burde benytte, og endda fået i husmændene, dels ved arbejde i påkommende tilfælde, dels ved afgifternes betaling, en ikke ringe nytte. Hvor mange slige huse kunne nu ikke, når sligt skete under kyndig opsigt, blive anlagt på gårdenes fjerne hedelodder, for så vidt ikke hedeødelæggelsens stærkt om sig gribende vederstyggelighed er nået did! Mangen familie, som nu sulter, ville der finde sit anstændige udkomme, og hvilken velsignelse ville dette ej være på Jyllands vidtstrakte hedeland! Mangen gårdmand ville derved ej se sig befriet for den tanke, som bestandig spøger i hans hoved, "hvorledes skal jeg bedst pine skillingen ud af alt for meget land, jeg har fået?" - og til sin egen lykke se sit areal formindsket, og derved sin virkelyst til sand velsignelse henvendt udelt på sin indmark, som til visse kan give ham nok at bestille, og - som jeg håber - også nok at fortjene.

Da imidlertid sligt et urimeligt stort areal i høj grad også er blevet tillagt præstegården, og det således også gælder om denne, hvad der er sagt om bøndergårdene, så har jeg gjort, hvad jeg formåede, for at sætte i værk, hvad jeg har nævnt som gavnligt for disse. Vest for præstegården, 1/4 mil fra denne, deles nemlig den ellers flade hede ved en stor dal, så at på hin side mange tønder hedeland udbreder sig. Denne dal ligger til i dag endnu aldeles urørt i sin urtilstand, og indeholder en strækning særdeles god hedejord til agerland. I dalens sydlige del, hvor den gør en bøjning og træder ind på bøndernes ejendom, haves ypperligt rindende vand, og vippebrønde ville med lethed overalt lade sig anlægge. På denne dal har min tanke ofte været henvendt, og en plan til 6 mensalhuse[1)] langs med samme blev underdanigst forelagt de kongelige kollegier. Da jeg imidlertid nærer den formening, efter den ringe erfaring og indsigt, jeg har kunnet erhverve mig i så henseende, at denne min plan muligvis kunne, indtil en kyndigere kommer med noget bedre, være en norm for slige huses anlæggelse på heden, så vil jeg her fremsætte betingelserne for samme: 1) 30 tdr. land geometrisk mål tillægges ethvert hus til agerland, ligesom en sjettedel af den øvrige hede vesten for bemeldte dal, som dog alene må benyttes til tørveskær til husbehov, blandingsjord, fåredrift, og i de 3 første år til årligt at skære 200 læs tørv til askegødning, 2) Til ethvert hus afsættes 1/2 td.land, som fæsteren er pligtig straks at indhegne med 2 1/2 alen højt jorddige - ikke tørvedige. Et 6 alen bredt bælte inden for samme besås og beplantes med nåletræer. 3) Efter 3 år, fra fæstebrevets dato at regne, er fæsteren pligtig at have opdyrket så meget af sin lod, at 12 skp. rugsæd og 2 tdr. kartofler kan være nedlagt; og så snart lodden er bragt så vidt i stand - men hverken før eller senere - er han pligtig til på det anviste sted at bygge af forsvarligt godt hustømmer og af brændte sten foruden fornøden beboelseslejlighed, staldrum til 4 høveder, fåresti og tærskelo, som han straks må sætte i brandkassen. 4) Ingen halm, hø eller deslige må føres bort fra lodden, men skal opfodres sammesteds, og al gødningen må forblive ved lodden, samme til nytte. Det, som høstes på lodden i de første 3 år, må enten oprøgtes på samme

---

1) Fæstegårde/huse under et præsteembede.

i en fold, eller, hvis det sker andetsteds, da med fyldestgørende sikkerhed for, at klægmøget føres ud og blandes på lodden. 5) Huset bortfæstes fra præstegården, og er mensalhus af samme, dog således, at det er fæsterens arve-fæste--ejendom for ham og efterkommere, sålænge han opfylder sine forpligtelser. Han må årligt holde alt vedlige, samt i forening med sin hosliggende nabo anlægge og vedligeholde brønden. 6) Fjerdeårsdagen efter fæstebrevets udstedelse begynder han på egen kost at gøre præsten en ugedag, og efter 6 års forløb svarer han årligt 1 td. rug, men er derhos fritaget for alle kongelige skatter.

Naturligvis skønner enhver let, at ingen kan indlade sig på at fæste slige huslodder uden den, hvis fader og slægt bor i nærheden og kan række en hjælpende hånd ved hedens første opdyrkning; men når en gårdmand på den måde kan få sin søn godt anbragt, hvor god en lejlighed tilbyder da ikke netop denne plan! For kolonisten er min plan således nærmest lagt. Kolonisten har indset dette, og skulle hindringer fra hans side møde mig, da er jeg tilvisse overbevist om, at de ikke ligger deri, at han jo nok indser, at disse huse med 2 køer, 2 stude og en fåreflok ville - da afgiften først skal svares, når begynderen er kommet til kræfter, og ikke svares i penge, som dog altid, når de skal udredes, er vanskelige at få fat på - måske være nok så gode, som mange af gårdene i deres nærværende tilstand; men jeg er ikke uden frygt for, at hans fattigdom og forknythed og den deraf flydende angst for at foretage sig noget som helst, der går ud over det daglige, muligt vil lægge min plan hindringer i vejen. Med en meget billig forsigtighed har kancelliet tilladt, at begyndelsen til et forsøg kun må ske med to huse.

Jeg har i Sjælland kendt en husmand, som med megen møje bearbejdede sin lille lod med spaden, og der findes jo den i Jylland, som har brugt og bruger samme metode med hensyn til heden, idet han med sin spade årligt indtager et stykke. Arbejdet er strengt, men foretagendet er helt sikkert godt og lønner sig snart. Spaden er det, som tyskeren er vant til med raskhed og lethed at bruge; hvis altså slig en husmand hver dag gravede lidt, da ville man snart se de gode følger deraf. Det ville her på Alheden være en ubetydelighed for enhver arbejder at grave blot 4 kvadratalen om dagen,

og dog ville han i årets løb således vinde et for en huslod smukt lille stykke. Hvad, om han da dagligt gravede mere! Blot tilsyn og opmuntring!

Dog dette er kun lidt af det hele, når ej bøndergårdene efterligner det givne eksempel under nøje og behørigt tilsyn. Dette tør imidlertid på ingen måde heller savnes; thi hvor let kan ellers ej et sandt jammerrrige af armod og elendighed fremkomme! Desværre har Alheden også eksempler nok herpå at fremvise, uden at folk dog lader til at være blevet klogere ved andres skade, eller uden at tilbørlig indsigelse mod sligt gøres af nærmeste vedkommende. Hvad kan det vel hjælpe at sætte en fattig mand med kone og børn i en ussel hytte midt på en uopdyrket hede! Det er jo ligefrem at give dem for øjeblikket tag over hovedet, for siden at berede dem et liv fuldt af fortvivlelse, for hvilket manden tidligt eller sent bukker under, og indsætter fattigvæsenet til arving af sin børneflok! Nej, så meget jeg end råder til huses anlæggelse på heden, og så sikkert jeg end er overbevist om disses hensigtssvarende gavnlighed, så skal dog min varme bøn for mine sognebørns vel være, at det høje kollegium, til hvilket overopsynet over kolonien er betroet, aldrig vil tillade, at et hus bygges på heden, uden hvor vand findes, og aldrig før et så stort areal er opdyrket af slægt og venner, at 1 td. rug og 2 tdr. kartofler i gødet jord er nedlagt for unge folk, der vil gifte sig. Og dette kan og bør lade sig gøre på Alheden, hvilket jeg tror enhver lokal- og sagkyndig vil give mig ret i. Lad bonden kun spare noget af den kraft, som han øder ved at opdrive heden på en så forkert og skadelig måde, og lad ham drive sin indmark med så meget større omhyggelighed, og man vil få at se, hvorledes fædre og slægtninge vil både finde kraft og tid til at hjælpe søn og frænde til at opdyrke den plads, hvor i fremtiden hans bolig skal stå. Dette er såvel for sønnen som for landet den bedste sparekasse, en bonde kan sætte sin søns arvepart i.

Første års høst giver allerede den unge begynder en egen klægmødding og en liden kapital. Når begge ret anvendes, da vil de, frugtbargjort på lodden, snart bære renter. Efter 3 års forløb vil han kunne bygge sit hus på sin lod, og med Guds hjælp ved fortsat flid og vindskibelighed anstændigt

ernære en familie uden at sväve i frygt for at komme på knæerne, om også et magert år har et andet i følge, eller et lidet uheld indtræffer. Ligesom bierne flittigt arbejder, afsætter sværme, og vinder derved i kraft til bedste for ejeren; - så lad også den driftige gårdmand afsætte sin arbejdsomme yngel således, som sted og lejlighed råder til, og regeringen vil sandelig nok se gode frugter deraf.

Det har vist glædet mange foruden mig at læse, med hvilken sagkyndighed og forsigtighed, som så meget andet, således også udparcelleringssagen blev drøftet i den jydske ständerforsamling. Med hensyn til Alheden, der som bemærket står under det kongelige rentekammers specielle opsyn, være det mig i denne henseende tilladt at bemærke, at skønt præmisserne til forordning af 3. december 1819 siger:"at ejendommenes deling i meget små parceller forringer deres kraft til at ernære deres beboere", så tillader den samme forordning dog nysnævnte kollegium at bevilge undtagelser fra bestemmelsen. Den ånd, forordningen er skrevet i, synes derfor på den ene side at billige den af mig nylig fremsatte formening, ligesom på den anden side at indeholde en opfordring til kollegiet med hensyn til Alheden. "Der gives" - hedder det i komitêens beretning over denne genstand - "mange ejendomme i hede- og kæregnene, som vel ikke har 20 tdr. land boniteret jord, men dog så stort et areal tjenligt til opdyrkning, at det ville være gavnligt for staten og den tiltagende folkemængdes etablissement, at slige jorder toges under den kultur, som forlegenhed og uformuenhed hidtil har hindret. Dog måtte der i særdeleshed sørges for, at der ikke blev givet anledning til med alt for små parceller at bebyrde kommunerne med fattige husmandsfamilier, til hvis fattigbidrag savnedes større ejendomsbesiddere". Det har således været mig meget kært at se min mening, (nemlig om nødvendigheden af Alhedens udparcellering med fornøden forsigtighed under sagkyndigt opsyn), finde medhold hos kyndige mænd.

Kommentar.

I sommeren 1798 foretog landinspektørerne Selmer og Kynde en opmåling af ejendommene under kolonierne med henblik på en fastsættelse af de enkelte ejendommes værdi i hartkorn som grundlag for beskatning. Fritagelsen for skatter og afgifter var efter de lovede 20 år blevet yderligere forlænget, men nu var myndighederne ikke indstillet på yderligere forlængelse. Det fremgår af denne opmåling, at der på Alheden i gennemsnit kun var opdyrket 11 % af arealerne, mens resten stort set var hede. Når Carstens nu skriver om gårdmændene, at "deres mark ligger i pletter, strøet rundt om imellem hede", tyder det på, at det reelt dyrkede areal fortsat kun udgør en lille del af ejendommens samlede areal, og at en del, der har været dyrket, igen er blevet til hede eller "afgravet og ødelagt jord".
Ifølge St.St.Blichers "Viborg amts beskrivelse 1839" er fæstegårde på egnen med et areal på ca. 30 tdr. land vurderet til 1 hartkorn. For Alhedens vedkommende er arealet af ejendommene på gennemsnitlig henved 200 tdr.land, og de blev vurderet til under 1 hartkorn pr. ejendom. Uanset jordens dårlige beskaffenhed, må der også være taget hensyn til den ringe udnyttelse ved hartkornsansættelsen.
Carstens slår til lyd for en mere intensiv udnyttelse af de opdyrkede arealer, og han henviser til, at husmænd, der er blevet bosat på en fæstegårds yderste arealer, ofte klarer sig bedre, end fæstegårdens bonde.
Hans forslag om oprettelse af 6 mensalhuse under præstegården har tilsyneladende ikke vakt den store interesse hos myndighederne, vel bl.a. fordi det havde skær af en forbedring af præstens indtægter. Alligevel giver man tilladelse til oprettelse af to huse, men planerne er ikke blevet realiseret.

13. kapitel.

Slette arbejdsredskaber.

Således har jeg da fremsat mine tanker om det store areal, som på Alheden er tillagt hver kolonigård, og søgt at vise, hvorledes det er kolonisten til skade, men kunne blive ham til gavn. Jeg kommer derfra til at tale om de hindringer for hans opkomst, som ligger i hans slette arbejdsredskaber, der endydermere til dels såre slet benyttes. Først og fremmest må jeg her nævne ploven. Denne er hos alle kolonister ens, og yderst svær; dog bruges den samme, hvad enten det er heden, som skal brydes, og hvortil kræves svært redskab, kraftige arme, og 4 dygtige stude, eller der med to småstude skal pløjes til rug i den lette kartoffeljord. Flere af kolonisterne har jo nok - til dels ved at tjene imellem fremmede - lært, at dette ej er, som det bør være, men dels har de ikke råd til at anskaffe sig mere hensigtsmæssige redskaber (unægtelig burde de til det sædvanlige arbejde have en let og til sværere arbejde en stærkere plov), dels synes det dem ordentlig aldeles nødvendigt, når de fra fremmede steder kommer til hjemmet igen, snarest muligt at komme ind i den gamle slendrian for at erhverve sig popularitet, og således tænker de kun sjældent på at anvende det gode her, som de andetsteds har lært. Jeg anskaffede mig engang en let engelsk plov, som øjensynlig i denne jævne, lette og stenfrie jord ville have været meget at anbefale til sit brug; men jeg måtte lægge den aldeles til side, fordi jeg ikke kunne få mine folk til at bruge den ordentlig. I mange tilfælde må nemlig præsten lade sin myndighed som husbonde fare, fordi han aldrig tør tabe højere hensyn af øjne og glemme, at han er præst. En anden ville måske let kunne besejre slige ubetydelige vanskeligheder. Hvad imidlertid selve pløjningen angår, da må kyndige bedømme, om det er rigtigt, hvad overalt her i jylland bruges, at den pløjende går halvt ved siden af ploven, hvorpå er anbragt et mod venstre hånd udstående plovgreb, og ikke som andetsteds i furen bag ploven. Mageligere er det vistnok, men om han har ploven så aldeles i sin magt, som fornødent er, bliver et spørgsmål, og da han desuden af det nærmere eller til-

håndsgående dyr berøves den nødvendige udsigt ligefrem, som han i andre tilfælde har imellem dyrene: så indser jeg ikke, hvorledes han med sikkerhed skal kunne pløje lige. Vel har jeg hørt dygtige landmænd rose denne metode og bestride min her ytrede tvivl; dog disse mænd kunne af gammel vane have fået sagen kær, og en enkelt praktisk prøve har måske vist, at man ved lang øvelse også kan pløje lige og sikkert, når man går ved siden af ploven; men derfor er det nu ikke bevist, at denne metode er så god, som den anden. I ethvert tilfælde frembyder den i den pløjendes vane nok en ikke ubetydelig hindring for indførelsen af lette svingplove. Kolonisterne følger ganske egnens skik i denne henseende; desværre også deri, at deres muldfjæl - en så vigtig del af ploven! - næsten altid er et elendigt lige bræt, hvorpå en udstående pind skal erstatte muldfjælens nødvendige bøjning. Dog mere dårlig end selve ploven er brugen af den. Jeg tror tilfulde, at der kun er såre få af kolonisterne, som ret forstår at stille ploven og bruge den. Ja de anser endogså pløjningen for en så ubetydelig sag, at man ikke sjældent finder kvinder og børn bag ploven, ynkeligen gennemrodende jorden. At skrælle den overlig af er som oftest alt, hvad der fordres, og mangen gang har den dårlige avl måske især sin grund deri, at sæden - formedelst den overfladiske pløjning - finder så lidt udluftet, gødet og opdyrket muld for sin rod. Vistnok kan det skade at pløje for dybt, især på een gang; men 4 til 5 tommer dybt bør ploven dog i det ringeste gå for at skaffe planternes rødder fornøden næring og jordsmon at udbrede sig i, samt for at konservere jordens fugtighed. Det bliver så meget mere fornødent ikke at pløje for overligt her på Alheden, der som bekendt er mere eller mindre sandblandet muldjord, da jordsmonnet med årene svinder så betydeligt, at det ved kunstige midler, som ved jordpåkørsel imellem gødningen og deslige, igen må forøges. Lad også jordsmonnet fra begyndelsen af have været 8 tommer, de tre er sikkert i årenes løb alt forsvundet. Kolonisten derimod anser det for en stor fejl at oppløje noget ahl - hans sædvanlige benævnelse for den stenede okkerjord og rødsandet - og for at undgå dette pløjer han hellere kun 2 til 3 tommer dybt, hvilket desværre også hans små oksers kraftløshed alt for meget råder ham til. Dog her, som i alt,hvad jeg

har vovet at fremsætte, ser man let den ukyndige landmand, og min stemme må jo i denne henseende ikke have nogen vægt; men jeg har blot fremsat, hvad jeg ved daglig at se kolonisternes færd har iagttaget; og glæde mig ville det, om det kunne lede den kyndige til gavnrige bemærkninger, og høje vedkommende til heldbringende indretninger på kolonien, førend det er for sildigt.

For imidlertid at komme til avlsredskaberne igen må jeg bemærke, at ploven ikke er det eneste, som er mådeligt hos kolonisterne. Den eneste harve, der endnu findes på flere af gårdene, er den svære, stive brakharve, som har lyrens form, og som endnu er fra koloniens første tid. Dog at harve jorden rigtigt igennem er ej kolonistens sag. Hans stude savner desuden den dertil fornødne kraft. Meget ofte bruger han derfor kun en let træharve; thi han synes blot at betragte harven som et jævningsredskab uden at tænke på at bruge den til at gennemarbejde og rense jorden. Hos nogle vil man vistnok finde den bøjede jernharve, dog tror jeg ikke, at deres stude har kraft til at trække den.

Af tromler findes kun tre på hele kolonien; ellers bruges almindeligt en vognfjæl, som slæbes hen ad ageren. Sandt nok, at man med megen varlighed må bruge tromlen på disse sandede jorder, da den let bidrager til at forøge jordfoget i den grad, at sæden derved endog aldeles fordærves. Uagtet byg, spergel og boghvede synes at være det eneste, der bør tromles, medmindre snegle også skulle gøre det samme fornødent om efteråret på vintersæden, så er det dog vist, at kolonisten ofte finder, at et stykke land kunne have godt af tromlen, men fordi han ingen sådan har ved hånden, lader han det enten ganske være eller anvender et halvt middel, den omtalte vognfjæl. At jorden imidlertid endda bærer så god sæd, som den i nogenlunde heldige år gør, synes tilvisse ikke at tyde på dens udskregne dårlighed, men viser, hvad man ved bedre behandling turde vente sig af den.

14. kapitel.

Mangel på brændsel.

Denne mangel er fremdeles et hovedonde for koloniens opkomst. Vel står det ikke i dets hele ødelæggende virkning endnu for døren, men alt vidner om, at dets tilnærmelse sker med hurtige skridt. Ved at omtale den måde, hvorpå bønderne her gøder deres hedelodder, har jeg i forbigående kort berørt årsagen, hvorfor brændselsmaterialet så hurtigt aftager på Alheden. Jeg kommer her til at drøfte det nøjere og således omtale en af de allervigtigste årsager til, at kolonien årligt stærkt arbejder på sin ødelæggelse. Den nyeste og hurtigste måde at opbryde heden på er nemlig følgende, som jeg har hørt anprist af dygtige og kyndige folk, hvilke dog næppe ret har overvejet tingen; thi er der noget, jeg på Alheden ret må fordømme, så er det denne nemme måde, hvorpå faderen finder sit udkomme på sine børns bekostning. Heden pløjes nemlig om foråret der, hvor den bedste tørv findes, og jordsmonnet viser sig tjenligt til agerdyrkning. Lyng og mos hindrer fugen i at lægge sig, og tvinger den til at stå på kant. Er vejrliget gunstigt, da bliver det pløjede således snart en tør, let brændelig masse, og den påsatte ild bedækker og gøder jorden med et godt askelag. Maj måned er unægtelig den bedste tid, man kan bruge til dette arbejde; thi før lader det sig ikke gøre, og sildigere må man heller ikke gøre det, da forårstørringen er af vigtighed at benytte, for at tørven om muligt otte dage efter pløjningen kan furevendes, og 8 dage efter igen forbrændes. Asken pløjes nu straks ned, at ikke vinden skal føre den bort, og den således tilberedte jord besås samme efterår med rug, og hvor for få måneder siden det yppigt voksende lyng kun fremviste den rå natur, ses nu ved menneskekløgt og arbejdernes flid skabt en god rugmark. Dette synes nu vel ved første øjekast at være helt fortræffeligt, og den, som blot overfladisk betragter og bedømmer denne dyrkningsmåde, ødsler ofte derpå en i sandhed meget ilde anvendt ros. Ikke alt, hvad der synes godt, er det derfor, hvilket især gælder om den her omhandlede sag. Vejrliget er meget sjældent så gunstigt, at hele den pløjede masse bliver brændt til aske. Mange store styk-

ker tørv bliver derfor liggende spredt rundt omkring og hindrer sæden i dens vækst, og endnu mere er til skade ved det i sig selv korte strås afmejning. Ofte må, når året ikke har været gunstigt, disse tørvestykker særskilt tørres, sættes i skruer, forbrændes og derpå, efter at være brændt til aske, spredes omkring, hvorved tiden går hen, og første års udsæd må opsættes til det kommende år. Dog sæt også, at alt lykkes vel, så er dog enden ikke endda. Andet år sås nemlig igen rug, og , efter som opbrændingen har været mere eller mindre gunstig, bliver denne ofte bedre end første års afgrøde; sædvanligt er den dog kun mådelig. Men nu får man heller ikke det ringeste udbytte mere af det hele stykke land, før man med tørvespaden har overfaret og aldeles ødelagt et stort stykke hede til askegødning, som føres hen derpå, og hvorefter man tager nok en kjærv. Er da denne høstet, da giver dette stykke land herefter ikke andet end noget sparsomt bukkeskæg, rødknæ og deslige i de tre herpå følgende år, hvorpå det hele springer i lyng og kan da næppe før efter 50 års forløb af efterkommerne igen benyttes til pløjeland. Asketørvegravningen og den omtalte dyrkningsmåde ødelægger således årligt mange tønder land for de kommende slægter, uden at nutiden dog har anden nytte deraf end to fattige kærve. Vel er skaden - skønt stor nok - ikke så betydelig her på Alheden som andetsteds; thi her er jordsmonnet sædvanligt dog 8 til 10 tommer dybt; men på andre steder som i Vrads herred og mange steder i Hammerum herred, hvor kun få tommer muld findes, vil et sådant afskrællet og afbrændt stykke i 4 til 5 menneskealdre ikke være tjenligt til agerland igen; det affald, som lyngen årligt afgiver til muld, er naturligvis så højst ubetydeligt, at der skal mangfoldige år til, inden deraf dannes en ny tørveskorpe. Man betænke blot, at løvfald af træer er langt rigere end lyngens affald, og hvor lidt muld er der desuagtet ikke fremkommet på slette jorder derved, at de i mere end 200 år har været skovjorder! Eller hvor langt rigere muld afgiver ikke gødningen end lyngens affald, og hvor magre kunne ikke uagtet alt dette sandede jorder, om de endog gødes godt, alligevel være! Man undersøge blot, som et talende eksempel på sandheden af det anførte, de i så lang række af år dyrkede skovjorder til herregården Hald ved Viborg.

Dog vi går igen tilbage til hedetørvenes afgravning og den deraf fremkommende store ødelæggelse, såvel for selve heden som også indirekte for selve indmarken; thi denne forsømmes naturligvis, imedens ovennævnte dyrkningsmåde iværksættes; og på heden arbejdes for en ringe kortvarig fordels skyld i den grad, at brændselsforrådet således årligt aftager, at kun lidet er tilbage af kolonisternes hede, som ej er opskåret og dertil var nogenlunde brugelig; thi bonden, overladt til sig selv, skalter og valter, som han vil. Det vil således være højst påfaldende for enhver, som i juli måned befarer Alheden, at se denne aldeles indhyllet i røg. Har det nemlig på den tid af året en tid lang været tørt vejr, og nu truer med regn, da er øjeblikket, som alle har ventet på, for at tænde ild på deres opstablede tørv, der nu har fået fuldkommen tørhed, og, ved indtrædende regn sikkerhed for, at asken ej skal flyve bort. Det er utroligt, hvad der i heden således bliver brændt og ødelagt. Næsten hver gård har på hvert sted 30-40 store stabler tørv, som brændes til gødningsaske, og de fleste kolonister ødelægger årligt på denne måde i bund og grund et areal af 2500 til 3000 kv.alen. Det er let at indse, hvad ende det vil tage med kolonisterne på Alheden, når denne således årligt mister, til liden nytte for nutiden og til ubodelig skade for eftertiden, omtrent 150.000 kv.alen land!

Jeg kan heller ikke lade denne lejlighed gå forbi uden at anføre som bidrag til hedeødelæggelsens historie, at i koloniens første tid skal næsten hver mand to gange ugentlig have været i Viborg med hedetørv. Vil man endnu hertil lægge, at på hvert af sognets omtrent 100 arnesteder slukkes ilden bogstavelig talt aldrig år ud og år ind, og der forbrændes på denne måde hver nat 200 tørv i det ringeste, eller årligt over 1000 læs. Hvor stort et areal af heden er nu ikke i en række af 80 år blevet ødelagt ved denne, på hver enkelt arne tilsyneladende ubetydelige, ødselhed! Svovlstikker kender man på Alheden næppe af navn, men hvad man bedre kender er kakkelovnsvarme i hundedagene.

Det må sandelig dog gøre enhver fædrelandets ven ondt, at tænke sig, at så meget land af vort lille Danmark alt letsindigt er ødelagt, og skændigen endnu årligt ødelægges. Gid vi dog havde et kongebud for, at under behørigt og sam-

vittighedsfuldt tilsyn hver en jordplet i heden, som man berøvede tørven, skulle oppløjes og besås med, gratis af regeringen leveret, nåletræsfrø, og derpå harves. Det ville dog sandelig være et gavnligt bud, som - i det ringeste blandt Alhedens fæstere - let lod sig overholde; og jeg kan efter min erfaring her på Alheden ikke tro andet, end at det ville drage uberegnelig herlige følger efter sig, så at Alheden - for at blive ved denne - i stedet for at byde øjet sin nøgne flade, engang i tiden efter ville fremvise et yndigt med skovgrupper bevokset terræn. Lad kreaturerne også nedtræde noget, lad meget af frøet blive fortæret af lærker eller på anden måde gå tabt, jeg er dog forvisset om, at så meget alligevel ville komme frem og lykkes, at vor gamle lige så kyndige som brave, Hornemann[1], skulle, hvis fra begyndelsen af et kongebud i dette øjemed havde været givet for kolonierne, endnu i sit hæderlige livs aften selv opleve et skue, hvad han i ånden forudser, Jyllands heder prydede overalt med store nåletræsskove. Gid dog de i hedetørven så forgabede folk, som altid frygter, at agerlandet omsider skal berøve Jylland alt brændselsmaterialet, som heden leverer, ville ret tage det her fremsatte under grundig overvejelse. Jeg kan ikke andet end tro, at overholdelsen af det nævnte bud ville være et ubetydeligt arbejde for enhver bonde, og måske det mest velsignede bud til at fremkalde skov og agerland, vindskibelighed og velstand på Jyllands nu så øde og fattige heder.

I forbigående være det bemærket, at det er en almindelig tro her, at den stærke tørvebrænden på heden bortdriver regnen, og det på en tid, da man har stærk grund til at sukke efter den. Om dette forholder sig således, tør jeg ikke afgøre; imidlertid synes dog Humbolt at tage denne mening i forsvar, når han udtaler sig således om ørkenen Harrutsch: "Kein, Thau, kein Regen benetzt diese öden Flächen, und entwickelt im glühenden Schoss der Erde den Keim des Pfalzenlebens. Denn heisse Luftsäulen steigen überall aufwärtz, lösen die Dünste und verscheuchen das verübereilende Gewölk"[2].

---

1) Jens W. Hornemann (1770-1841), botaniker, professor.
2) Ingen dug, ingen regn væder disse øde flader, udvikler i jordens glødende skød plantelivets spire. Thi varme luftsøjler stiger opad overalt, opløser dampene og jager de skymasser bort, der iler forbi.

Man ser nu på Alheden store strækninger af sådanne med ploven eller spaden medtagne stykker, der enten kun bærer jævnt, kort og tætsluttet lyng, nemlig der, hvor man har haft rugmark efter foranførte behandlingsmåde, eller er beklædt hist og her med lidt skægget mos, hvor tørven er blevet afgravet til askegødning. Den vilde fælder træet for desto bekvemmere at afpille frugten, og kolonisten ødelægger heden for at nyde en øjeblikkelig fordel. Uden at tænke derpå berøver han bestandigt efterkommerne , hvad Gud synes at have bestemt dem, og sætter - som det lader til - blår i øjnene på den mindre kyndige. Vi ser desværre, hvorledes skovene bestandig ødelægges, og efterverdenen må begræde fortidens vandalisme. Men er den anførte måde at behandle heden på ikke endogså værre, om end ikke så iøjnefaldende? Vel sandt, at efterkommerne derved tvinges til, hvad nu så højst urigtigt forsømmes, at anvende al deres kløgt og flid på selve indmarken; dog dette kan jo aldeles ikke gælde som nogen undskyldning for nutidens ødselhed. Den nærmeste følge heraf er iøjnefaldende, ja har alt i de senere år begyndt stærkt at ytre sig, især da mindre hedebrande medvirker til at forøge ødelæggelsen. Tørven er snart forsvunden, men kommer sandelig sent igen; og i stedet for i heden at finde mos, græs og lyng, hvor fårene hele sommeren fandt tilstrækkelig føde, har mange af gårdene ikke synderlig mere tilbage end den afskrællede jord, og må glæde sig over, at præstegårdens areal endnu er skånet og allemands nabo. Aldrig, nej aldrig burde slig dyrkningsmåde tillades eller tåles uden måske, hvor et isoleret stykke indtages for i fremtiden bestandigt at bruges og drives som agerland; thi her er denne opdyrkningsmåde kanske mindre fordømmelig, når man nemlig hurtigt vil have agerland af heden (som ved dens første kolonisation), og jordsmonnet er så muldrigt og har en sådan dybde, at det uden synderlig skade kan tåle, at den hele tørvemasse forbrændes til askegødning. I andet tilfælde er sikkert tørverådning skønt senere, langt mere at anbefale. Afbrændingen af tørveskorpen tror jeg vil være tilrådelig, hvor man ved plantageanlæg vil berede jorden til træfrø.

I sin store omhu for kolonien har Hans Majestæt tilkøbt denne en stor mose i nabosognet, Kongemosen kaldet. Denne

ligger nogen sønden for Lysgaard Kirke og skal indeholde omtrent 34 tdr. land. Den øverste tørv er rødlig, løs og svampet; men dybere nede er den særdeles god og fast. Man påstår, at der kan skæres 16 tørv dybt, forinden vandet hindrer arbejdet, og dog går tørven endnu meget dybere. Efter kollegiets bestemmelse må hver kolonist årligt skære et læs pr. skp. hartkorn, og vil han have mere, betales hvert læs med 24 sk. Denne mose kan imidlertid næppe forstrække bønderne med al deres brændselsbehov, og vanskeligt kan hele kolonien, men egentlig kun sammes søndre del, formedelst mosens fraliggenhed, benytte den, og det endda næsten kun til at skære de tørv i, som de behøver ved bagning og smedekul. Overensstemmende med forordningen 18. april 1781 pgr.77, som byder, at enhver ved skæring i de kongen forbeholdte moser skal rette sig efter skovriderens eller førsterens anvisning, er også Kongemosen henlagt under opsyn af den kongelige skovrider ved plantagerne. Dog denne kan, formedelst hans bopæls lange frastand, ikke forhindre, at mange læs skæres der, som finder vejen til Viborg torv, i stedet for til ejermændene på kolonien. Nysnævnte forordning byder også, at "hvor det behøves, skal vandet skaffes afløb ved grøfter; - med skæringen begyndes ved den laveste kant, og graves ordentlig frem uden at efterlade bænke eller revler; efter skæringen skal grunden årligt jævnes, afløbsrenderne noget tilstoppes og deslige". Med rette viser loven så stor omhyggelighed for så vigtig en genstand, som tørvemosens sparsomme og rigtige behandling i almindelighed er. Dog i Kongemosen skæres langtfra ikke med den orden og sparsomhed, hvormed dette kunne ske, og enhver ved, hvor snart selv den bedste tørvemose kan være opskåren, når uorden ved skæringen får lov at herske. Et stykke af denne Kongemose, som ved koloniens anlæg måtte levere tørv til brændingen af sten ved en for kongelig regning drevet teglovn, blev rigtig behandlet og afgav snart en del mosefoder. Men alt ved begyndelsen af dette århundrede klagedes over mosens slette behandling. Dens beliggenhed er meget fordelagtig, for så vidt afløbet af det overflødige vand angår, og der var, som landinspektørerne Selmer og Kynde beretter "ikke langt at grave for at bortlede vandet, når tørveskæringen sker, samt for at sætte vandet derpå igen til dens konser-

vation." Vel sandt, at kolonisterne af den anførte grund endnu kun sparsomt benytter Kongemosen, men dette vil næppe stedse blive tilfældet, og derfor burde der omgås sparsomt med den, og skovrideren næppe have tilladelse til sammesteds at skære måske flere tørv til sit forbrug, end hele kolonien skærer. Meget skulle jeg fejle, når heden snart aldeles er ødelagt, og nøden tvinger bonden her til end mere at søge Kongemosen, denne da kun i få år vil kunne give et rigt udbytte. Man vil da måske vel - som på flere steder er tilfældet - gribe til at brænde kogødning eller deslige, og den såre mådelige mødding vil blive endnu dårligere. Elendigheden står da for døren, og åbenbart arbejder enhver kolonist på sin egen og sin gårds ødelæggelse, så at sandsynligvis enden på kolonien vil blive værre end begyndelsen, i stedet for at selvstændighed og velstand ved flid og klogskab kunne og burde altid mere tiltage.

15. kapitel.

Meget bidrager også hertil hos kolonisterne et stort onde, nemlig:

Slet økonomi.

Alhedens tyskere anser jeg i almindelighed at være slette husholdere, dog er dette ingenlunde uden hæderlige undtagelser. Kolonisten ved ej at holde til råde med sine viktualier. Har han noget i huset, så stræber han som en grønlænder at forbruge det, lever i begyndelsen af vinteren med den rige mand, sålænge hans slagtekød varer, men siden ved han skønt at tage til takke med kartofler tre gange om dagen, stundom med tilsætning af lidt meldyppelse, (tyttebær udtværede i mælk) eller med salt eller desl., men stundom med aldeles intet til. Ovenpå kan der vanke en lille snit brød med en drik godt vand til. Med denne kost er han i sin nøjsomhed tilfreds, og forretter sit arbejde lige så godt og ufortrødent, som når han til middag kan få, hvad tysk velstand kun formår at yde, en ret surkål (hvidkål, som er hakket, om efteråret, med de bare fødder nedtrampet i en tønde, og derpå gået i forrådnelse eller gæring, - og hertil et stykke flæsk og en drik øl. Så nødvendig denne tarvelighed og nøjsomhed også er for kolonisten her, så meget dette lette sind, hvormed han tilfreds synger sit: "Es ist mir einerley"[1] endog hæver hans mod i den evige kamp mod en ugunstig naturs mangfoldige hindringer; (thi munter er han, og et godt indfald bringer straks hele hans gemytlighed til live); så meget skader det ham igen på den anden side, når det i det daglige husvæsen kommer an på at holde på skillingen. Indtræffer et uventet uheld, så har han sædvanligvis intet; den evige lånen gør ham afhængig og mismodig, og forskaffer ham kun, sletgjort arbejde, fordi han ej har råd til at betale det, som er godt. De klogere, mere erfarne og sindigere af kolonisterne har tænkt på en indbyrdes fælles nødskilling. Dog så længe der ej på selve Alheden findes en klog og agtet bestyrelse af koloniens sager - hvorom senere -, vil dette lige så lidt kunne lade sig realisere, som så meget andet godt, der uden byrde for landet, men tværtimod til dets sande gavn, kunne og burde ske for koloniens opkomst.

1) Det er mig det samme.

Det har i den senere tid også været til stor skade for kolonien, at man har givet den henstand med flere års skatter, vistnok i den gode hensigt at skaffe bonden lindring i en trang tid, men også i dette usikre, - og som erfaring har lært aldeles fejlslagne, - håb, at en bedre tid og bedre omstændigheder skulle gøre det muligt for ham senere med større lethed at kunne betale. Det er ukendskab med kolonistens sande stilling, som har holdt det for bedst således. Senere har han i en kort tid måttet erlægge det hele beløb af skatter, foruden at tilbagebetale et meget stort lån til repartitionsfondet; og hvorledes kolonien ved denne fremgangsmåde er sat tilbage, kan man forestille sig. Lidet båder det at løfte barnet halvt op af brønden, for siden at lade det falde des dybere. Bedre dog, at bonden, hvor hårdt det end kniber, ser til bestemte tider at gøre udveje for, hvad han ved, han skal betale. Ved han en gang for alle, at ingen henstand gives, så ved han også, hvad han har at rette sig efter.

Jeg kommer ved denne lejlighed til at omtale et onde for kolonien, som i forening med den i forrige stykke nævnte tørvebrænding fuldkommen er i stand til at lede den en vis undergang i møde. Skal nemlig et avlsbrug, som koloniens, kunne bestå, da må sandelig ikke år ud og år ind den første afgrøde bortsælges, hvilket kolonisten nu gør ved at føre sine kartofler til torvs uden at tilbageføre gødning, den Viborg by nok selv ved at bruge, om også kolonistens usle stude havde kraft til at tage gødning med på retur. Armoden er en hård herre, og desværre byder denne ofte kolonisten at benytte sig af enhver lejlighed til at tjene sig en skilling, og at lukke øjnene for fremtiden. Kartofler og lidt rug er vel omtrent alt, hvad han formår at føre til det så lunefulde købstadtorv. Ikke tro man, at han kan gøre denne rejse med et ordentligt læs, som kan betale sig. Nej med hans ved meget arbejde og mager kost udmarvede stude, som han ej sjældent kører trætte, tager han fra hjemmet natten imellem fredag og lørdag kl. 1-2, og har da i det højeste 3 tdr. kartofter på. Ved siden af vognen slentrer han nu hen ad vejen, og når kl. 7 om morgenen den 2 mil fjerne købstads torveplads. Ved porten har han betalt 12 sk., for stadeplads på torvet 4 sk., og et par snapse til hans med-

tagne kost tager vel atter 4 sk. Når han nu sælger sine kartofler til 12 sk. skæppen - de samme, som han derhjemme kunne sælge til 4 mark, ja måske 5 mark tønden, og, hvis han overgemmer dem i sin særdeles gode kartoffelkælder til foråret! vel endogså 8 mark til 2 rbd.for tønden, - og han da når hjemmet igen om aftenen kl. 6-7, da har han for næsten et helt spildt døgn, for sine trætte stude og sit vognslid sandelig ikke meget. Og her har jeg endda anført det sjældne store læs af 3 tdr., den ualmindelig høje pris af 1 rbd. pr. td. og en ringe tilsætning. Det er sikkert en såre forkert regning således for en ubetydelighed at spilde sin tid, sin kraft og køre sin gødning til torvs. Thi var kartoflerne blevet opfodrede på hans gård, i stedet for han nu om vinteren må sætte sine stude for betaling på foder andetsteds, da havde han fået bedre kreaturer, beholdt det kostbare klægmøg ved gården, og haft tid og kræfter til at anvende mere på den mangelfulde drift. Ved tilsætning af lidt rug havde han kunnet fede og sælge et svin til sand velsignelse for sin mødding og pung og med langt større fordel, end alle hans møjsommelige Viborgture tilsammen indbragte. Også må man erindre, at, når vejene er opblødte, eller sneen falder i stor mængde, kan der ej køres med stude; en følge deraf bliver, at kolonisten nødes til at køre til torvs netop på den tid, da endnu meget kunne være at gøre for ham i marken.
Her er på hele kolonien ingen bondegård, der for nærværende tid holder heste. I koloniens bedste tid var der 17 gårde, der havde heste. Disse måtte afskaffes, fordi de ej kunne holdes, uden fordi det, som skulle føde både hest og mand, blev solgt på torvet! Så meget som stude, der årligt vinder i prisen, i stedet for at heste taber, er at anbefale i denne egn, så utroligt er det, hvor meget magre, og derfor så meget mere sendrægtige, stude kan forsinke arbejdet, og gøre selv den flittigste karl langsom og doven. Bag ploven lærer han det af studene; det er den daglige indbyrdes undervisning under åben himmel, og kun nøden tvinger ham til raskhed og flid. Studen kan være god nok til adskilligt arbejde, men til alt er den det ikke, næppe f.eks. for harven; den gør derfor ingenlunde hesten aldeles unødvendig til en bondegårds drift.
Ved at omtale hestehold i forbindelse med den for Alhedens

jorder så passende kartoffelavl, kunne man måske falde på, at forbinde det ene med det andet. Men ville også kolonien holde heste, og fodre disse til dels med kartofler, da ville det, uanset alt andet, dog næppe være til fordel, eftersom det langt sundere og for hesten naturligere foder af kærne, hø og halm, (alt nøje beregnet), næppe ville komme ham dyrere. Af kartofler måtte nemlig gives 6 1/2 gange mere for at kunne, som nærende foder, svare til kærnen, hvilket igen ville kræve mere tørt foder, hø og halm, end hestens sundhed ville kunne tåle. Sandt, at det kan være gavnligt, nu og da om vinteren til det meget tørre foder at give arbejdshesten et kartoffelfoder, ligesom om sommeren lidt grønt, og at endog prisen på denne jordfrugt i forhold til sædpriserne kan råde til, at erstatte kærnefoderet med halvt af kartoflerne, dog en hovedregel kan det næppe blive. Et bedre foder såvel for hesten som for kvæget ville, som nogle mener, måske kogte kartofler afgive, for så vidt som disse har tabt den skadelige narkotiske skarphed, kartoflerne i rå tilstand skulle indeholde; dog jeg tør ej råde til anvendelsen af noget, som endnu mere vil formindske den ringe rest af brændselsforråd, Alheden har tilbage. Alt nøje overvejet, er det vistnok rådeligst, at kolonien ikke tænker på at holde heste, som sagerne nu står, men kun ser til, at kunne have og holde gode stude. Disse passer bedre for egnen, koster mindre parret at holde end een hest, er langt lettere at overvintre, mindre udsatte for fare, afgiver en bedre gødning og stiger i prisen.

Det er ofte faldet mig ind, men til at prøve det, har jeg savnet lejlighed og evne, om ikke det nøjsomme æsel med fordel lod sig bruge her på heden til at bære byrder til og fra byen, møllen og deslige. Om det end just ikke kan nære sig med det samme, som fårene finder i heden, så kan det dog få en stor del af dets føde der. Det ville vist være kolonisten til megen nytte, hvor han nu ofte med vognslid og tidsspilde må bruge sine stude, thi en dreng kan lede ælselet, uden at husbondens eller hans karls nærværelse behøves.

Et stort afbræk lider kolonistens formueomstændigheder sikkert også ved den fejl, at han nemlig i almindelighed driver omkring på alle markeder, ofte endogså på meget fjerne

steder. Den øjeblikkelige fordel, som han derved muligvis kan gøre sig, synes ham for iøjnefaldende til, at ikke fristelsen, forøget med daglig pengebetryk, skulle forlede ham til denne omflakken, imedens den sikre men langsomme fordel af at blive hjemme, "leve i stilhed og tage vare på sine egne sager", skjuler sig for ham uænset i baggrunden. Hvad skade moraliteten, denne hovedgrundvold for al velfærd, må lide på disse markeder ved lejlighed til trætte og slagsmål, lediggang, svir og alskens uterlighed, ligger lige så tydeligt for dagen, som hvad den mand kunne gavne hjemme, der ved markedshandelens smålige bytteri lærer at lade sin pønsen gå ud på at indhylle kneb og snyderi i redelighedens dragt. Hvor megen kraft og tid spilder han dog ikke ved således at drive med sit usle kreatur fra et marked til et andet; og hvad selv den øjeblikkelige fordel angår, da taber han på et marked, hvad han vinder på et andet. Han sætter noget til på ethvert sted, og er ikkun da heldig, når han bedre forstår at snyde, end at lade sig snyde. Det hele duer ikke. Har kolonisten årligt kreaturer at sælge, da indfinde han sig med dem på markedet hos de større studehandlere, som giver ham en reel pris; han købe sig da ved samme lejlighed et par høveder, og dermed må alt hans markedsvæsen være afgjort. Dog således er det desværre kun i ønskernes og ikke i virkelighedens rige, og let kan man forestille sig, hvad den, som driver omkring på markederne fra Vinderslev til Skive, fra Randers til Holstebro, tænker på hus og hjem. Derfor har jeg set gårde her, hvor man nok ville have ondt ved at finde anden besætning, end en forsulten børneflok. Ville man, hvad min stilling som præst af flere grunde ej tillader mig, se nøjere efter, hvad hver gård årligt nedlægger i jorden, da ville helt sikkert nogle enkelte gårde vække en fordelagtig mening ved deres fæsters driftighed; men flere gårde ville også i denne henseende vise, hvorledes såvel disses som beboernes ruin år for år mere nærmer sig. Dog er der endnu en ting, som jeg nok ved både i daglig tale og på prent roses som en herlig sag, og som vel også kan have mange gode sider, men helt sikkert også misbruges og bliver bonden til skade for hans avlsdrift, jeg mener nemlig hosebinderiet. Tyskerne forstod sig ikke på sligt ved deres ankomst hertil; de gamle har aldrig lært det, kun den her

opvoksne slægt har i denne henseende gået i skole hos de omkring Alheden boende danske. Unge og gamle, tyende og husbonde er i de egne, hvor binderiet hersker, beskæftigede på denne måde. Og hvilket stort gode er ikke dette! Det er en ærgerlig sag for enhver husbonde at måtte føde og lønne sit tyende om vinteren til ingen nytte, når nemlig den mandlige del i så mange egne ikke i samfulde 16 timer af vinterdøgnet gør stort andet end at sove og strække sig. Man ville her anse den husbonde for tyrannisk, som ville forlange arbejde om aftenen, og han ville let løbe fare for slet ikke at kunne få tyende. Det forekommer mig således, at jeg har læst, at kun to karle i hele Skanderborg amt konkurrerede til landhusholdningsselskabets præmie for husgerning. På Alheden og egnen deromkring er derimod uldbinderiet i fuld gang, og om vinteren fra solens nedgang til kl. 11 ses i hver by sikkert et lys, såre sjældent flere, om hvilket alle forsamler sig den ene aften i eet hus, den anden i et andet for at strikke, og for sparsommelighedens skyld tilfælles bruges påsens eller lampens stråler. Jyllands hedeegn indtager årligt en ikke ubetydelig sum ved binderiet. Dette er nu meget godt, men tingen har desværre også sin skyggeside. At binde munden på en hel bindestue går ej an. Om en forelæste af en passende god krønikebog, da ville det vist være godt, og det sker også stundom, men sjældent; thi man fattes slige bøger og gode forlæsere. Dog, lad være! det lod sig endda måske gøre. Som oftest fører imidlertid bindestuerne en slem mængde sladder og dennes følger med sig. At en er beskæftiget, når han binder, kan vel ikke nægtes. Men urigtigt er det, hvad mange tror, at tiden ej bedre kan anvendes, og når det regner eller iøvrigt er slemt vejr udenfor, da siger mangen husbonde, selv i den travle lid: "Ta`jeres bindtøw, børn!" og vigtigere arbejde må vente. En dygtig bonde griber vel til bindetøjet i fritiden; men mangen magelig og doven arbejder forsømmer herfor den på samme tid langt mere nødvendige dont. Hvad bondestanden på heden årligt tager ind for bindingen, ville vel samlet være en betydelig kapital; men hvad den enkelte indtager, hver gang han går med sin gerning til strømpehandleren, er sandelig kun en klatskilling, som i og for sig intet eller kun lidet gavner ham.

Kunne han spare alle de skillinger sammen, han får for sit bind, da ville de vistnok komme ham til gode; men daglig erfaring lærer tilfulde, hvor vanskeligt det ofte er for ham, med disse klatskillinger at finde vejen fra hosekræmmeren til kisten forbi brændevinskippen. Desværre har mange i kippen store kridtregninger, og binder, for at få regningen udslettet, og for at få kridt igen. Var uldmarkeder i gang på passende, ikke for langt fraliggende steder, hvor bonden kunne lære at kende og skatte uldens godhed, noget, han nu kun har meget mangelfulde begreber om, og kunne han der lære, at ikke blot kvantitet men kvalitet gav ham penge, da ville han snart forsmå den ringe fordel, han har af at binde den gode uld. Han ville ved salget af den bedre uld årligt have en betydelig hjælp, og i anvendelsen af den ringere ville han i fritiden om vinteraftnerne finde beskæftigelse nok for sig og sine. Snart skulle man i hans bestræbelse for hans fårefloks forædling spore gode følger, uden at han behøvede at pønse på at anskaffe sig fåreracer, som ikke er passende for heden. Ulden ville snart være ham for god til meget, hvortil han nu anvender den. Høravlen ville komme mere i gang. Uldlagener ville forsvainde i deres mere end halvårige skidenhed af sengene, og med disse bondens priste beskyttelsesmiddel mod mangen sygdom, Jyllands evige pest! - den væmmelige fnat, som bonden i hede og vesteregnen kun har een gang i sit liv, fra vuggen til graven. Vel afskyr Alhedens kolonister endnu hiin sygdom, men hvor længe vil det vare? Urenlighed hersker hos dem, om end ikke i så høj grad, som hos mange af de omboende danske, hvilket måske alene ligger deri, at de endnu har bedre huse; Dog, lad fattigdom og forknythed end mere tiltage for dem, da vil nok svineriet indfinde sig, som det er så vanskeligt at fordrive igen. Kan kolonisten derimod ved stræbsomhed og ved gavnrigt forbedret agerbrug på velindhegnede bekvemtliggende lodder forbedre sine kår, da vil den endnu ej glemte kærlighed til renlighed frelses fra sin nærforestående undergang, og den livlige velgørende sans for det skønne trives frodigt ved siden af sansen for det nyttige.

Dog alt, hvad jeg hidtil har anført, som grund, hvorfor det går tilbage for kolonierne på Alheden, selv de vigtig-

ste af disse: hedeødelæggelsen og den første afgrødes bortførelse uden erstatning i gødningen; ja ethvert gavnligt anslag, enhver nyttig foranstaltning, erklærer jeg for aldeles spildt, sålænge kolonien faktisk har så aldeles som nu mangel på tilsyn.

Kommentar.

Dette afsnit giver en god skildring af forholdene hos kolonisterne på Alheden i 1830-erne.

St.St.Blicher har i sin novelle "E Bindstouw", skrevet i 1842, skildret, hvad der kunne foregå i en bindestue. Han har brugt bindestuen som en ramme om en række historier fra egnen, men Carstens har i sin skildring nok været nærmere virkeligheden.

I forbindelse med forslaget om salg af ulden i stedet for binderiet, nævner han en ændring til anvendelse af hør i stedet for uld til lagener. Han antyder her, at kolonisternes helbredstilstand er bedre end de omboende danskes. Kolonisterne stiller større krav til renlighed og har bedre boliger. Børnedødeligheden synes også at have været lavere i Frederiks sogn.

Med hensyn til skoler har kolonisterne også været foran de danske. Straks efter deres bosættelse på Alheden i 1760 havde de skoler. Almindelig undervisningspligt blev først indført i Danmark i 1814. Det må antages, at alle kolonister har kunnet læse og skrive på et tidspunkt, hvor mange danske endnu var analfabeter.

16. kapitel.

Mangel på tilsyn.

Et nøjagtigt hensigtssvarende tilsyn trænger kolonien meget til, og har måske altid måttet savne; thi som det næsten lader til, er dette fra begyndelsen af ganske forbigået, eller vigtigheden deraf ikke noksom overvejet. Vel kan ploven vælte furen, men den skal dog have en kyndig og opmærksom styrer, og vel kan den tyske nøjsomme og stræbsomme kolonist frugtbargøre heden, - thi derfor kaldte jo kongebud ham herind, og Kongen fejlede sandelig ikke i sin mening om ham! - men at lade den hele skare stå uden højere og kyndigere tilsyn og ledelse, har næppe været rigtigt, og er det så lidt endnu, at jeg er forvisset om, at kolonien går i armod og elendighed, hvis ej snart en indgribende forandring sker heri. Dog skønner man let, at jeg for Alhedens kolonier kræver et andet tilsyn, end det af en amtsforvalter, som bor i Viborg, og som med den bedste vilje og iver for sagen dog umuligt fyldestgørende kan tjene to så forskellige og fjernt fra hinanden boende herrer som amtstuens pengevæsen og Alhedens lyngsletter. Penge og lyng hersker hver på sin vis over en stor del af jordkloden; men fordi en mand forstår at være dygtig i at håndtere det ene, kan man dog ej med billighed forlange, at han tilfulde skal kende og vide at omgås det andets væsen og luner. Dog derfor vil amtsforvalterens koloniopsyn heller ikke sige stort andet, end at han er koloniens godsforvalter, uden i ringeste måde at befatte sig med en avlsforvalters forretninger. Når jeg taler om et nøjere tilsyn, da mener jeg ikke hermed en koloniforvalter, som bor på Marsvinslund, - hvilket har været tilfældet- eller deslige bortfjernede steder. Nej den koloniopsynsmand, jeg finder så nødvendig for Alheden, må nødvendigvis bo og leve på selve kolonien. Han må se med egne øjne og handle efter den overbevisning og erfaring, han på selve stedet kan indhøste; thi at lade sig lede af andres ofte usande og vrange, enfoldige og højst ukyndige, næsten altid af smålige egoistiske hensyn fordrejede og udledede indberetninger, forklaringer, påtegninger, og hvad alt dette væsen hedder, giver kun anledning til forvirring, uhensigtsmæssige,

dårlige befalinger, tidsspilde og almindelig misfornøjelse. Kort, sligt opsyn, som ikke har andet af dette end navnet, er næsten værre end slet intet. Det gavner til intet, men gør kun det onde værre: Kollegierne indhenter deres oplysninger fra de højere, og disse igen fra underordnede embedsmænd omkring i landet. Dog dette sker stundom om ting, som disse ikke har den ringeste indsigt i, hvad der efter det embede, de egentlig beklæder, heller ikke med billighed kan forlanges af dem. Alligevel er det blevet skik og brug ofte at tale som den blinde om farverne, og afgive pligtskyldigst deres betænkning om sager, som de kun i indbildning forstår sig på, i stedet for, hvad var redeligst og klogest, at benytte de meninger, som sagkyndige folk i den omspurgte anledning har ytret og erklæret, om endogså disse folk var af dem, som gemmer deres gode sande forstand under en rød bondehue. Hvem vil således forlange, - for at gå til selve stedet, der omhandles, - at en amtmand og amtsforvalter, en biskop og provst, fordi de beklæder deres respektive verdslige og gejstlige embeder som duelige og samvittighedsfulde mænd, nødvendigvis derfor også må kunne afgive så sagkyndige og erfaringsrige erklæringer over hedens opdyrkning, som kollegiet kan forlange og må være i besiddelse af, for at kunne fælde en endelig dom i slige sager? - Kort: det skulle være ganske besynderligt, om jeg var den eneste, som erfaring har lært, at kollegierne ofte må være ilde farne, når de formener at have fået tilstrækkelig oplysning om en sag og dog, nøjere betragtet, måske har fået mindre end intet.

Måske ligger just deri grunden, den første og fornemste grund, til at det går tilbage for Alhedens kolonier, og til, at deres tilsyneladende fremgang, som tilvisse såre let kan bedrage den ukyndige, der kun overfladisk betragter det hele, og derefter indretter den erklæring, som affordres ham, kun har været idel ødelæggelse af heden. Dog fremdeles at lade kolonierne være uden opsyn, ville jo være at give slip på iøjnefaldende sikre renter af de udgivne summer, en uædel opgivelse af fædrenes store plan, hvis frugter med rette først burde komme efterslægten tilgode. Sligt ville være på en gang at tilintetgøre alt det gode, som allerede er sket, at lade barnet falde, som er nær ved at kunne gå, og at fremkalde fattigdom og sorger, hvor et tarveligt godt

udkomme og sorgfrihed kunne og burde herske. Det vil næppe være opfyldelsen af det håb, som blev fremkaldt hos en flok arme mennesker, da man bevægede dem til at forlade en herlig natur for at bo på Alheden. Så fast har fædrene stolet på kongens nåde, at de glemte hjemmet, da mange af deres brødre igen drog bort, og ufortrødent arbejdede frugtbarheden frem imellem lyngen, at børnene med sikkerhed ikke behøver at frygte for, at han (kongen) - advaret ved flere og store fejlgreb i kolonisationsvæsenet og skrækket ved de måske sig frembydende vanskeligheder - skulle, til 70 familiers ulykke, opgive den hele store bebyggelsesplan, der - tid efter anden udvidet til alle Jyllands heder - kunne blive til uberegnelig velsignelse for landet.

Turde jeg i så vigtig en sag vove at ytre min mening, da burde opsynet over kolonien af Hans Majestæt Kongens rentekammer betros - hvad nemlig landvæsenet, dettes forbedring, fremgang, og hvad dermed er beslægtet, angår, - til en kommission af lokal- og sagkyndige mænd, som nøje er vidende om alle de hindringer, stedet frembyder, og selv er agerdyrkere, der står uafhængige,og uden fordomme er besjælede af sagen. Dog næppe ville det gavne denne, at bruge hertil af de personer, som med et egentlig hovedembede - måske til liden både for dette! - forene alle slags småembeder; heller ikke ville sagen vinde ved at betros personer, der af smålighed, naboskab, efterlignelsessyge eller deslige har et horn i siden på tyskerne, så at vanskelig en upartisk dom, en venskabelig tilnærmelse eller nidkær iver for sagen kunne forventes af dem. Ligesom jeg imidlertid har ved alt, hvad jeg har nedskrevet, haft kolonisternes vel for øje; så har jeg bestandig også set hen til statens sande tarv, for derfor ikke mere end fornødent at forøge den sum, som kolonien alt har kostet, er min mening denne, at medlemmerne af den nævnte kommission skulle forestå kolonien aldeles gratis, og blot finde deres løn i den bevidsthed derved at gavne fædrelandet. At Danmark altid vil tælle mange slige mænd, der med kundskab og indsigt forener sand opofrende patriotisme, må man dog stedse være forvisset om. Under denne kommission, eller om så man vil, som permanent medlem af samme, er det nu min mening, at den egentlige koloniforvalter eller avlsforvalter skal stå.

Som alt meldt, og dette er en fast overbevisning grundet de erfaringer, jeg her i en række år har haft den bedste lejlighed til at gøre, anser jeg ansættelsen af en sådan person på kolonien selv for en aldeles nødvendig betingelse for sammes opkomst. Min hensigt er igenlunde hermed at ville bebyrde staten med nye udgifter; men dels er det aldeles nødvendigt, at noget anvendes på at afværge 70 familiers tiggerarmod, dels formener jeg, at selve stedet må kunne hjælpe ikke ubetydeligt til bemeldte persons underholdning. Overensstemmende med Danske lov 3-13-3, forordning 8. juni 1787 pgr.5, og 16. januar 1789 [1] kunne en bekvent liggende gård overlades ham, den han burde behandle som et følgeværdigt, iøjnefaldende eksempel, med indhegnede, beplantede tofter og veldrevet agerland. Selv burde han lægge hånden på ploven; thi, lige så utilbøjelige mange bønder er til at tro, at træer kunne med synderligt held trives på Alheden, skønt de ser de kongelige plantagers gode vækst, ligeså lidt vil de efterligne et eksempel på et forbedret agerbrug, som drives af en person, der ikke selv stikker fingrene i den jord, som skal brødføde ham. Dette vil altid blive dem noget fremmed, som ikke er for dem, og der ej er i stand til at omstyrte fordommens mosbegroede bolværk. For et bekvemmere opsyn, og, for at den bedre driftsmåde kunne dagligt falde mere i øjnene, burde forvalterens bolig og jord, såvidt muligt, ligge midt i kolonien. Præstegårdens areal ville vist - hvad beliggenheden angår - være det mest passende, og har samme, som man siger, på dens 1 1/2 mil lange hede et areal af 3000 trd. land, så må vedkommende afgøre, om en del af samme ikke kunne anvendes til opnåelsen af nysnævnte øjemed.

Hvad fremdeles forvalterens personlighed anbelanger, da måtte han ingen projektmager være, men en mand, der med kyndighed, rolighed og sikkerhed ufortrøden gik sit mål imøde. Gør han sig latterlig, eller giver han sig blot ved at vise ukyndighed med stedet og sagen, da ville han her være til liden nytte. Det vil være aldeles fornødent, at bonden føler sig noget afhængig af ham, skønt han med varsomhed og klog-

---

1) Bestemmelser om overtagelse af fæstegårde.

skab må vide at bruge sin myndighed. Tyskeren er stolt og stivsindet; med fremfusenhed kommer man ikke langt hos ham. Forvalteren burde derfor vel nærme sig til, men ikke være af selve bondestanden. Agtelse og kærlighed må han bære for denne, og med en sat alder, grundig erfaring og retskaffenhed forbinde et anstændigt uafhængigt udkomme, og den fornødne færdighed i tysk, skønt dette stedse er mindre nødvendigt. Han må eje kolonisternes agtelse og tiltro, uden at gøre sig alt for familiær med dem . Thi på en uklog popularitet er mange, med god vilje besluttede og iøvrigt gavnrige planer strandet. Den, som ikke lader sig lede af idealske, filantropiske drømmerier, men kender bonden ret, ved også, hvor aldeles nødvendigt det er, at han til ædle hensigters fremme føler en tømme på sig af de udvortes forhold, han står i, når ikke bydende nødvendighed fordrer det modsatte.

Man tilgive mig den noget vidtløftige beskrivelse af en person, hvis nærværelse på kolonien, og det så meget muligt af de omtalte kvaliteter, forekommer mig at være aldeles nødvendig for koloniens opkomst. Kunne et sådant subjekt findes, da ville hans virken her sikkert blive til velsignelse. Jeg vil meget gerne tro, at dette kan have sine vanskeligheder, og at Fjelstrup til fulde har ret, når han i denne anledning siger: "Jeg har i min lange praksis ikke fået øje på en slig fugl Phønix, og skulle den end findes, da vil i afgangstilfældet pladsens genbesættelse være umulig; thi et tvillingpar af dette slags findes ej i Danmark." Men alt menneskeligt er jo mangelfuldt, og således vil vel heller aldrig en i alle måder fuldkommen avlsforvalter kunne findes. Imidlertid tror jeg, at en fremstilling som den ovenfor givne altid vil have sin nytte, når man ved valget, så meget som muligt, vil stræbe efter at nå det fremsatte mønster.

Hvad angår at hæve ham i bondens øjne, da er jeg rigtignok ingen ven af embeders accumulation i een person, når ikke særegne omstændigheder råder dertil, men der gives dog embeder, som hver for sig giver så lidt at bestille, at overopsynet er bedst tjent med at have dem forenede i een person. De kunne da kun betragtes som forskellige bestillinger hos een og samme embedsmand. Jeg står således

i den formening, at avlsforvalteren på kolonien kunne være sognefoged efter forordning af 11.november 1791, 13. december 1793 og kancelliskrivelse 4. april 1803. Han ville da også, som stedets politimester, tillige kunne gavne ved inspektion over ordenen (25. marts, 11.november 1791) og kunne afværge ulovligt krohold, ligesom også betleriet ved ham kunne hæmmes (forordning 5.juli 1803, 563-71) hvilket dog ikke så meget gælder tyskerne, thi dem har stoltheden endnu holdt tilbage herfra, som den sværm af fremmede sognes tiggere, der oversvømmer os. Han kunne efter forordningen 13. december 1793 pgr.71, have opsyn over vejene på Alheden, som endnu burde forøges med betydeligt flere biveje, der både kunne lette forbindelsen mellem byerne, befordre kirke- og skolegang, og bidrage til at hæve den så fornødne sans for orden hos bonden. Alle veje uden undtagelse kunne formedelst de lokale forhold være særdeles udmærkede på Alheden, og dette kunne med ringe umage, uden bekostning, blot med kyndigt og stadigt tilsyn lade sig gøre. Skolepatronatet kunne ifølge forordning 29. juli 1814 pgr.36, ligesom sæde og stemme i fattigkommissionen efter regl. af 5. juli 1803 pgr.2 også overdrages ham. Han kunne være brandfoged (forordning 22. februar 1792), stævnevidne (forordning 18. december 1824), taxationsmand (6.juli 1794), ligsynsmand (forordning 13. januar 1832), samt have overopsynet over hegnsynsmændene og deres her så nødvandige forretning.

Det ville blive fornødent, at forvalteren, såvel til kommissionens afbenyttelse som til de af denne affattede årlige indberetninger til kollegiet, holdt nøje bog over enhver gårds tilstand, dens udsæd, årlige besætning såvel om vinteren som om sommeren m.m. Under hans vejledning burde hver års 1. august af to af retten udnævnte håndværksfolk holdes et nøjagtigt syn over samtlige gårdes forsvarlige og pyntelige vedligeholdelse. Gavnligt ville det være for

kolonien, om der således kunne holdes hånd i hanke med den, så at fæsteren lærte (Danske lov 3-13-1) at holde sin gård ved bygning og hævd, og hvad det har at betyde, at forbryde sit fæste ved uforsvarligt at lade gårdens bygninger forfalde og ikke holde dem på samme den bestemte besætning og det fornødne inventarium. Naturligvis måtte da ingen gård bortfæstes uden overensstemmelse med forordning 7. juni 1787 pgr.1-2-6 efter ordentlig synsforretning, såvel over gårdens besætning og avlsredskaber, for såvidt disse er kongelige, som over selve bygningerne. Ellers hjemler jo loven jorddrotten ingen ret, ja tildømmer ham endog at sætte alt selv i stand uden engang at måtte give fæsteren penge for at gøre det.

Således som ovenfor er nævnt, årligt at vedligeholde sin gård og have den i stand til hin fastsatte bestemte tid, vil, når det engang er kommet i gang, næppe være besværligt for nogen bonde. Men hvor efterladenhed uforsvarligt lader det ene år gå hen efter det andet uden fornødne reparationer, dér forfalder hus og gård altid mere, og bekostningerne med istandsættelsen tiltager i samme grad, så at de tilsidst overstiger fæsterens evne. Han frygter for at røre ved noget, skjuler det for vedkommende, og alt forfalder således ganske. Lad blot et ubetydeligt hul på taget, som med lethed og uden bekostning straks kunne have været sat i stand, stå åbent et år igennem, og man vil sandelig på tag og loft, på sparer og bjælker snart se virkningen af slig forsømmelse. Og denne er desværre ingen sjældenhed på kolonien, og ved flere gårde, end man skulle formode, ville gamle forsømmelser, kostbare at istandsætte, vise sig, hvis nøjere syn blev taget, end et blot flygtigt udvendigt. Thi når en gård er oversmurt med rød farve, og overstreget med hvid, kan den se ret forsvarlig og ordentlig ud for den, som kun betragter den udenpå. Endskønt imidlertid denne en gårds ydre sminke ikke er det væsentlige, så er det dog noget, som på ingen måde bør tilsidesættes eller ringeagtes, det mange gerne ville; thi det beskytter ej blot såvel tømmer som sten, endskønt hint altid burde være overtjæret, men det fremkalder også sans for orden og renlighed, og for at befordre denne hos bonden kan man ikke let gøre for meget.

Alheden har kostet og koster endnu kongen alt for meget til, at ikke noget retskaffent skulle komme ud deraf. (Efter Thaarups statistik kostede Alheden fra 1760-65 - 301.000 rdl.). Denne hede, hvor naturen frembyder samlet så mange vanskeligheder at kæmpe imod, burde med rette kunne være et mønster for heders opdyrkning i almindelighed. Og hvad er kolonien dog i grunden i sin nuværende tilstand, da den næsten alene holdes i live ved regeringens kostbare omsorg, og det efter henved 80 års forløb? Alheden burde have tre gange så mange beboere, som der nu findes, hvilke her burde kunne finde et tarveligt godt udkomme, uden nogen slags eftergivelser, særdeles begunstigelser, overordentlig hjælp og deslige, som bestandigt spøger i kolonistens hoved, så han sig selv til skade og høje vedkommende til megen besvær, sædvanligt i påkommende tilfælde mere sætter sin lid dertil, end til sin avlsdrift og til sine egne kræfter. Jordbunden må, rettelig behandlet, kunne yde det, han behøver, og de omkostninger, som her er medgået, berettiger til et sådant resultat. Opmuntring for den stræbsomme med råd og dåd, et følgeværdigt eksempel på forbedringens vej; den tiggefærdige dovne brødtyvs bortfjernelse fra den gård, han - som nu er tilfældet - år for år lader mere forfalde, ville være en rig virkekreds for kommissionen og avlsforvalteren, og sikkert uden betydelig bekostning føre til et velsignelsesrigt resultat.

Kommentar.

Den første inspektør for kolonierne var Henning Stiwitz, tidl. lakaj ved enkedronningens hof. Han tiltrådte i marts 1760 for at tage sig af tilsynet med byggeriet. I februar 1761 blev han forflyttet til kolonierne i Slesvig. Derefter fungerede Søren Thestrup som inspektør. Han var teologisk kandidat og havde fået ansættelse som kasserer for kolonierne fra august 1760. Allerede i maj 1761 blev han afløst på posten som inspektør, men fortsatte som kasserer. Han døde i 1763, hvorefter posten som kasserer blev varetaget af koloniinspektøren.

Den nye koloniinspektør hed Lucas Kloch. Han havde været tjener hos herremanden på Kærsholm, Friedenreich, og derefter kromand på Knudstrup kro, som Friedenreich ejede. Han tiltrådte stillingen som inspektør den 5. maj 1761 og virkede i embedet indtil 26. februar 1765, da han blev afskediget.

I mellemtiden var der oprettet en stilling som forvalter for kolonierne. Forvalteren var den overordnede i forhold til inspektøren og kassereren. Den første forvalter hed Hans Kjærsgaard. Han var tidligere ridefoged på et gods på Sjælland. Han tiltrådte som forvalter den 27. juni 1763 og virkede i embedet indtil 1784. Fra 1765 var forvalteren eneste tilsynsførende med kolonierne. Han skulle også tage vare på koloniernes økonomi. På dette tidspunkt var udbetalingen af dagpenge til kolonisterne ophørt.

I årene 1784-1787 virkede major Hans Christian Moldrup, Marsvinslund, som forvalter. Han blev afløst af Michael Rodevald Gjørup. I 1810 udnævntes Gjørup til amtsforvalter i Viborg, men fortsatte som koloniforvalter, idet denne opgave blev en del af amtsforvalterens arbejdsområde.

Amtsforvalterens tilsyn med kolonierne har i hovedsagen omfattet koloniernes økonomi. Kolonisterne var fæstebønder under kronen, og fæsteafgifterne skulle indbetales til amtsforvalteren, der også kunne give kolonisterne henstand med betalingen. Han har også stået for udbetaling af løn til præsten og lærerne og sørget for dækning af udgifterne til drift af kirke og skoler, idet kolonisterne fortsat var fritaget for at betale tiende.

Da Carstens skrev sin bog (1839), var Niels Christian Morville (1785-1856) amtsforvalter i Viborg.

17. kapitel.

Afslutning.

Idet jeg således har vovet at fremsætte mine anskuelser over så vigtig en sag, som ikke blot Alhedens gavnrige opdyrkelse og kolonisternes velstand i særdeleshed, men også forvandlingen af Jyllands store hedeland i almindelighed til frugtbringende agerland, mange fattige og driftige mennesker til al den velsignelse, der ligger i et godt udkomme, - beder jeg, at viljen, ja ret en oprigtig varm vilje til at gavne, må tages for evnen. Meget vrangt, umodent og fejlagtigt vil man måske finde i det, jeg således har nedskrevet, som en frugt af mine iagttagelser og forsøg her på stedet, og som et resultat af mine gjorte erfaringer ved et flerårigt ophold på Alheden. Jeg har forsøgt ikke blot at vise, at det går tilbage for kolonien, men efter min fulde overbevisning har det aldrig nogensinde gået fremad; thi den måde, hvorpå man er gået til værks ved hedens opdyrkning, har fra først af været aldeles fejlagtig, da dens nødvendige følge måtte blive, ikke hedens opdyrkning, men dens fuldkomne ødelæggelse. At kolonisterne hævede sig til 1818, har kun været et tilsyneladende gode; det var den lidendes svindsottige rødme og sandelig ikke den kraftige sundheds tegn; thi enhver ærlig, oplyst og tænkende kolonist måtte alt den gang sige, hvad der nu må være iøjnefaldende for alle: "Vi arbejder unægtelig hver især på gårdenes ødelæggelse". Men sig ikke, at jeg overdriver det, eller kommer med den indvending, at "engang er de gået fremad; dette beviser sig selv derved, at ellers fandtes på Alheden ingen mennesker, dyr, intet agerland m.m."; thi dette har ingensteds hjemme, eftersom regeringen hver en dag lige til denne med store opofrelser tildels har brødfødt samtlige kolonister, først ved at give dem penge, og dernæst ved at tillade dem at ødelægge hele store strækninger hede for at få brødet. Når ved hjælp af mergel en gårds jorder udpines af faderen, så at sønnen må hungre, da kan vel sæden i den førstes tid stå herligt, og kvæget fryde sig i stort tal; men vil man derfor rose denne gård? Således tør man da vel heller ikke rose kolonierne i almindelighed, hvor enhver gård årligt ødelægger store strækninger, for

at lidt dårligt agerland kan vindes, og folk fries fra at sulte. Er dette at gå fremad? Er denne sidste årlige lønning af staten ikke langt større, og igennem en lang række af år føleligere, end den første?

Dog, jeg gentager det; jeg har optegnet alt med det inderlige ønske at kunne gavne såvel kolonisterne som hedeboerne overhovedet; thi hvad jeg har anført om Alheden i almindelighed, kan sikkert også i flere henseender passe på alle Jyllands øvrige lyngsletter, som nu ligger og udfolder deres mørke sørgetæppe til liden eller ingen nytte, men som kunne og burde være en velsignelse for folk og land. For Jyllands heder er der gjort så lidt, og der burde, med forsigtighed og sparsomhed under kyndig vejledning gøres meget; thi helt sikkert ligger her mangen skat begravet, som rundelig kunne brødføde en stor flok af landets børn. Imidlertid gælder også her skiftens ord:"prøver alle ting og beholder det gode".

Så let en sag vil det ganske sikkert ikke blive at opdyrke de jyske heder, dog dette tør vel heller ingen vove at komme frem med. Men Rom blev ej bygget på een dag. Man bør først og fremmest opsøge de til opdyrkning mest bekvemme steder, eller om man vil, strøg i heden, og lade det slettere ligge uødelagt til andre tider. Vistnok hører der nu kyndighed, menneskekraft og ufortrøden flid til at gå videre, men der hører også endnu noget andet såre vigtigt, og det er penge. "At supplicere[1)] hos regeringen om småkoloniers anlæg" siger en hedekyndig mand, "vil vist ikke være hensigtsmæssig. Og samle subskibenter i vor subskiptionsrige tid på slige foretagender, ville kun være at danne nye korps af betjente og overbetjente, som ville gøre vanskeligheden af, at kolonien kunne bestå af sig selv, endnu større". Nej, så vist som det er min mening, at uden en driftskapital - om end ej just i sig selv betydelig - vil intet være at udrette, så overbevist er jeg også om, at enhver indblanding af ukyndigheden vil aldeles tilintetgøre det hele. Og hvad det navnlig angår, hvorom her just handles, at opdyrke heden, da har sandelig ukyndigheden stærkt hjemme i dette kapitel; ja er lige så almindelig udbredt, som indbildningen om egen

---

1) ansøge

visdom i denne henseende er det. Den gode vilje må man imidlertid forudsætte hos mange, men desværre er denne, hvad heden angår, et utilstrækkeligt opdyrkningsmiddel.

Jeg ved ikke, om den glæde vil falde i min lod; men vist er det, at det ville være mig den bedste løn for alle mine bestræbelser for at virke og gavne her på Alheden, hvis disse mine bemærkninger måtte værdiges at blive underkastede fag- og lokalkyndige mænds prøvelse og bedømmelse, og muligvis således blive almenheden til gavn. Men smerte mig ville det, om man ville forkaste mine optegnelser, fordi de kanske i meget strider imod, hvad man hidtil muligvis ganske fejlagtigt har antaget for sikre, på erfaring byggede kendsgerninger. Den ukyndiges rysten på hovedet afgør sagen så lidt som egoistens dom over ting, han aldeles ikke forstår. Vil man kende og bedømme Alheden, da må man i år og dag leve på stedet, lide af dens onder og ubehageligheder, som sandelig ville bringe til andre erkendelser, end en spadseretur i godt vejr eller en flygtig visitationsrejse gør. Fordi her er godt vejr på een dag, kan det gerne være ondt vejr den meste tid, og fordi alt synes herligt og godt, når man flygtigt farer hen over Alheden, er det derfor ikke sagt, at det er således i virkeligheden.

Sålænge kolonien ej år for år arbejder sig frem til den selvstændighed, at den ej behøver højere understøttelse mere, men at den kan svare sine afgifter, og have med nøjsomhed sit gode udkomme; ja så længe ikke den tid kendelig nærmer sig, da kolonien kan, lig andre landets undersåtter af bondestanden, selv holde kirke og skole vedlige, lønne præst og skolelærer uden at falde regeringen til byrde, sålænge har man sandelig endnu ej ledet ham på den vej, han kan og bør betræde!

Kommentar.

Pastor Carstens har ikke modtaget reaktioner på sin appel i bogen til "de høje vedkommende"(regeringen) og opfordringen til "fag- og lokalkyndige mænd" om "prøvelse og bedømmelse". Bogen udkommer i maj 1839. I januar 1840 skriver Carstens en artikel i bladet "Fædrelandet". Efter nogle betragtninger om heden og hedebønder skriver han:
Der er kun liden ære at høste af, at anlægge kolonier på den jyske hede, når man bliver stående ved det blotte anlæg og ikke senere sørger for at bøde efter evne og lejlighed på de først begåede fejl, og gå fremad til det bedre, så landet kan have gavn og ære deraf. Desværre har nu Danmark hverken det ene eller det andet, hverken gavn eller ære af dets kolonier på Alheden. Ja, det forekommer mig næsten, at det har handlet med kolonisterne, som den handler, der trækker barnet op af isvågen og siden forlader det, givet til pris for kulde og hunger. Det var sandelig dyre kolonister, Danmark dengang fik overplantet fra Tyskland til Alheden, og med rette kunne man vente noget stort deraf, men hvad er det blevet til? Det synes mig dog, at det har været både uklogt og urigtigt handlet, at man lige fra begyndelsen af til den dag i dag har givet mange penge ud for et anlæg, som nu kunne have været folk og land til velsignelse, men som man hverken med tilbørlig indsigt og forsigtighed begyndte eller senere brød sig stort mere om, end at lade det hele kolonisationsværk gå sin skæve krebsegang. Thi at det forholder sig således, har jeg bestræbt mig for i fjor at bevise i mit skrift om "Alheden og dens Colonier", og da endnu ingen har gendrevet mine anskuelser, må jeg jo ligefrem formode, at man har fundet disse i det mindste i hovedsagen at være rigtige. Dog dette er hverken mig eller kolonisterne nok, og synes mig lige så lidt at kunne være vort kære Danmark fyldestgørende. Jeg for min part føler mig ingenlunde tilfreds med, at det beror derved, at jeg nedskrev, hvad jeg troede det var min pligt at offentliggøre; men mit ønske (og hvorfor skulle jeg nægte det? også mit håb) var, at kyndigere nu ville værdige en, som det forekommer mig,just ikke så uvigtig sag deres opmærksomhed, drøfte den nøjere, at det muligen ensidige, urigtige og mangelfulde kunne komme bort, og den klare sandhed komme for lyset. Dette troede jeg da

kunne bevæge højere vedkommende, som havde magt og evne til at gøre for Alhedens kolonier, hvad der efter min formening kunne og burde gøres. Og hvad nu selve kolonisterne angår, da er jo disse brave, nøjsomme og flittige mennesker, som sandelig have gjort, hvad de have kunnet, og tilvisse aldrig sås liggende på den lade side. At de var ukyndige i hededyrkning, da de kom herind, kan jo ikke lægges dem til last, da man aldrig forlangte slig kyndighed af dem; og at hensigten af deres komme er forfejlet, kan jo aldrig blive deres brøde, der sig selv så godt som aldeles overladte, uden højere og kyndigere tilsyn og vejledning omkring sig, troede det nok, når de stred for deres daglige brød, og sikkerlig aldrig nogensinde havde den fjerneste tanke om, at højere statshensyn lå til grund for deres indkaldelse. Men er det altså nu staten, som bærer skylden for, at målet ikke er nået, og aldrig vil kunne nåes ved de fejlagtige midler, som er blevne anvendt; og bærer den skylden for, at det går så stærkt tilbage for kolonierne på Alheden, som enhver fordomsfri, der kender det allermindste til forholdene, med mig må sande; da synes det mig også, som om den påstand ikke endda så ganske var greben ud af luften, at det ej er nok, at staten er kommet til en rigtig kundskab om koloniernes tilstand, men at den skylder kolonisterne at hjælpe dem på fode og lade dem gå en sådan vej, at målet til såvel deres som landets velværen kan nåes. Ja det synes mig endogså, som om statens vel og ære krævede, at sligt skete så snart som muligt, eftersom skaden til tab for land og mand altid vorder større, jo længere man fjerner sig fra kolonisationens egentlige øjemed , og det onde følgelig bliver vanskeligere at helbrede.
Spørger man imidlertid, hvad den egentlige hensigt har været, som man har haft med at indkalde kolonister, da kan jeg ikke tro andet, end at man med disse mennesker har villet gøre begyndelsen, for siden at gå videre imod det i sandhed herlige mål, som ikke bestod i noget mindre, end at få udslettet det danske lands store skamplet, den jyske hede, som unægtelig under sit brune tæppe gemmer megen frugtbarhed og velstand, hvilket det under kyndig tilsyn og kraftig hensigtssvarende bistand er forbeholdt den utrættelige, vindskibelige og kloge arbejder at bringe til

lyset. Men har dette været det prisværdige øjemed, man havde haft med at indkalde kolonisterne, da kan og tør vi dog vel ikke i denne henseende nære noget andet ønske. end at det store værks begyndelse måtte have været hensigtssvarende til sandt og varigt bedste for vort land. Desværre har vi jo rigtignok ikke set opfyldelsen af dette ønske, men vi er også efter min formening, hvad selve kolonisterne på Alheden angår, så fjernt fra målet nu som nogensinde. Dog dette forholder sig ingenlunde så, fordi at målet nok kan nåes, såvist som det ville være vort kære fædreland til uberegnelig velsignelse, om det i sin hele betydning blev nået; men sagen er, at vedkommende fra begyndelsen af har grebet aldeles urigtige midler, og snarere har, i skadelig tro på værkets gode gang, så godt som aldeles forsømt dette. Dog dette berettiger os ingenlunde til at tabe målet af øje eller opgive en plan, hvis rette udførelse måtte bringe landet held. Nej, men at tænke på at ro båden mod den stride strøm med de blotte hænder, skulle vi vel lade være. Der må årer til, og en kraftig, kyndig styrer. Vel sandt, at Danmark ej har mange penge at rutte med, men vil bonden tænke på ved mergling at forbedre sin avl, komme i velstand og se gode dage, da må han ej lade frugtbarheden ligge i jorden, ej sky arbejde og den fornødne udgift. Nu vel da, vil man nå målet, må man fornuftigvis også ville midlet, og begge dele bør holdes sammen; såvel målet som midlet må med besindig rolighed og kyndig indsigt stadigt haves for øje. Ved vi dog ikke, at halve forholdsregler båder til intet, de bortødsler kraften, og er som oftest mere til skade end til gavn. Desværre afgiver kolonien beviser nok på sandheden af denne påstand! Dens halve forholdsregler er statens klatskillinger, som bortødsles uden udsigt til reel gevinst. Alheden har kostet store summer til så godt som ingen nytte, og den er, når alt kommer til alt, dog kun at anse som en af Danmarks magre ægyptiske køer.

Jeg ville derfor at hjertet ønske, at vedkommende måtte ret for alvor henvende deres tanker til den jyske hede, den til bedste, og at noget mere, end den blotte snakken og skriven derom, som endnu aldrig har gjort et træ frugtgivende, måtte vorde sat i værk. Det eneste jeg ret beder

om, er, mine ord må vorde drøftede af praktisk duelige, frie og uafhængige, lokale og sagkyndige mænd. Og er det da lykkedes mig at skrive, - det jeg ret efter evne har bestræbt mig for - hvad sandt og rigtigt er, da gid at snarligen de fornødne gennemgribende forandringer og forbedringer må ske, at hensigtssvarende midler kan vælges, målet aldrig tabes af sigte, så at det, som er det bedste for det almindelige, såvel for mit fødeland som for mine kolonister, må fremmes!

Bogen - og vel især dens afsnit om "mangel på tilsyn" foranlediger, at kammerråd, amts- og koloniforvalter N.C.Morville lader trykke et skrift med titlen

Berigtigelser ved de af hr. pastor Carstens udgivne bemærkninger over Alheden og dens Colonier.

Skriftet er udsendt i 1840 og følger her i sin helhed:

Det første afsnit af det af hr. Carstens ifjor udgivne, i flere henseender mærkelige, skrift indeholder Alhedens kolonisations historie og ender med følgende tirade:

"Snart er nu 80 år forløbne, siden kolonierne først blev anlagt; men ligesom tiden rinder, får Alheden også et mildere og venligere udseende. Herlige plantager og uoverskuelige kornmarker, hvorigennem lige og fortrinlige veje går, pryder nu den før så øde slette. Et opmuntrende eksempel synes her at fremstå for de øvrige jyske heder, og med glæde ser den opmærksomme rejsende år for år flid og vindskibelighed sætte lyngen alt snævrere grænser"

De læsere, som måtte have følt sig lidt indignerede dels over nogle af de skildrede personers adfærd dels over forfatterens strenge dom, såvel over foretagendet selv, som over dem, der - som det hedder - have spilt en rolle derved, ville muligen finde sig forsonede ved det så trøstende resultat, som indeholdes i nævnte tirade og finde det hele foretagende rosværdigt, hvorved en flere mile stor, midt i Jylland liggende, hedeørk tildels er bleven opdyrket og gjort beboelig for over 100 familier og som, i stedet for tilforn blot at fremvise lyng og sand, nu prunker med plantager og uoverskuelige kornmarker. Men glæden vil snart forsvinde; thi på den næste side vil de lære, at det ingenlunde forholder sig således - som skrevet står - at kornmarker nu

pryder den før så øde slette; men at disse og flere smukke ting ikke er til i virkeligheden, men ikkun et Fantom, der har foregøglet forfatterens fantasi. Men indtil videre må jeg bede dem trøste sig ved det gamle ordsprog:"at det ej går så hårdt til, som præsten præker", og imidlertid håber jeg ved meddelelsen af nogle for kolonierne gunstigere og sandfærdigere oplysninger at give sagen et bedre udseende. Hr. Carstens er nemlig ved sit 7-årige ophold på Alheden blevet så vant til at se Mirage des dessert,[1] at han ikke længere med bestemthed kan skelne mellem disse og virkeligheden. Deraf kommer den usikkerhed, der så hyppigt røber sig ved selvmodsigelser, hvorpå der i hans bog gives så mange eksempler, og hvoraf jeg - foruden den anførte - ikkun skal nævne, at han pag.9 siger, at en hel by ligger skjult i en dal, endskønt den ligger på Alheden, som han på flere steder omtaler som en aldeles jævn slette, hvorpå der ikke findes en dal o.s.v. Ved denne lejlighed mindes jeg, for 5 a 6 år siden at have hørt fortælle, hvorlunde fata morgana havde engang forvirret en også på Alheden boende mands sanser i den grad, at han mente, at de unge træer i plantagen var satte med toppen i jorden og roden i vejret. Det er da formodentligen ved sådanne af luftsyn foråsagede idelige skuffelser, at hr. C. er kommet på den idè, at det år for år går tilbage for Colonierne, og at det hele arbejder på sin egen ødelæggelse.

Til bevis for denne hans påstand har han tilføjet en fortegnelse, som skal vise forholdet mellem coloniens kvæghold og udsæd i perioden fra året 1815 til 1818, som han kalder dens Colominationstid, og året 1837. For at retfærdiggøre sig for den mistanke: at det ikkun er ham om at gøre, at give den mest mulige mørke skildring af tilstanden, anføres pag.57, at ondet ikke hidrører fra tilfældige omstændigheder eller uheld,men at den bærer spiren til den snarlige og uundgåelige ruin i sig. Ikke desto mindre vælger han året 1837, der, som bekendt, var det trangeste år for den jyske hedeboer, uagtet det ikke i og for sig var så uheldigt som de to næstforan gående år; men nu var det egentlig, at følgerne af disse års hårde slag viste sig, da bonden nu var så udpint, at han ved salg af kreaturer og andre ting var nødt til at forskaffe sig det til sin families underhold og indkøb af sædekorn nødvendige.

---

1) Luftspejling i ørkenen.

Havde nu hr. C. villet give en skildring af kolonisternes sande tilstand - hvortil man ligesålidet bør vælge den bedste som den sletteste periode - så havde han enten tillige anført et andet år t.ex1834, eller han havde ladet et par år gå over efter hin trængsels periode, og da ville resultatet bestemt være blevet fordelagtigere for kolonierne; men da havde han også måttet savne en skøn lejlighed til at tillægge kolonisterne og bestyrelsen de mange fejl, som han nu finder, at de laborerer af.

Den disse linier vedføjede fortegnelse over kreaturhold og udsæden i forrige år, hvorpå jeg, for at undgå vidtløftighed, kun har anført nogle af beboerne i hver koloniby, i forhold til sammes størrelse, håber jeg vil være tilstrækkligt til at vise, at udsigten for koloniens fremskriden ej er så mørk, som hr.C. skildrer den. Til forfatterens opgivelser fra tidsrummet fra 1815 til 1818 kan jeg intet hensyn tage, men må aldeles benægte dens ægthed, indtil han overbeviser mig derom og det så meget mindre, som jeg er i besiddelse af beviser for, at ej engang de for 1837 meddelte, af ham selv indsamlede, efterretninger er pålidelige; således har til ex. en kolonifæster erklæret for mig; at der aldrig på hans gård har været så liden besætning, ej heller udsæden så ringe, som findes anført på hr.C.s fortegnelse, men at begge dele stedse har været næsten det dobbelte. Denne mand har jeg ikke taget med på min fortegnelse. Dersom hr.C. ønsker det, skal jeg mundtligt underrette ham om årsagen til, at jeg også ganske har forbigået byen Vestre-Frederikshøj eller Resenfelde. På min fortegnelse findes også anført en officiel angivelse, som af den forhenværende koloniforvalter, justitsråd Gjørup, blev overleveret kong Frederik den Sjette ved hans nærværelse på Alheden i året 1824. Man vil nu, håber jeg, ved at sammenholde denne med tabellen for 1839 se, at kolonierne ikke i de sidste 15 år er gået tilbage, men endogså ikke lidet fremad, især hvad fårehold og kartoffeldyrkning angår. Et mere slående bevis på,at hr.C.s påstand om kolonisternes krebsegang er urigtig, er deres bedre evne nu end førhen til at betale deres skatter. Disses tidlige erlæggelse er i reglen et sikkert barometer på bøndernes velstand, og dersom dette forholder sig således, som jeg ikke tror at nogen, der er

bekendt med sagen, vil nægte, så har kolonisterne ikke i min embedstid stået sig så godt, som nu; da der i øjeblikket ikke er en eneste skatte-restance i Frederiks sogn, mens der tilforn på samme tid i almindelighed ikke var betalt noget af det foregående års juli og oktober kvartals skatter, og mens der endnu i sognene rundt omkring er betydelige restancer.

Hvad udskiftningen af Alheden angår, da vil jeg ingenlunde forsvare den; den lider vel af samme fejl som så mange andre i Jylland, blandt andet nemlig: at yderste del af lodden ligger for langt borte fra gården; men derpå er der efterhånden søgt at rette ved at dele de tvende hovedbyer i flere mindre og ved at udskifte nogle byers jorder på ny, og formodentlig er det til dels af frygt for brøndenes bekostelighed, at man ej endnu er gået videre dermed, thi nu har Frederikshøj og Frederikshede hver to brønde; men gjorde man t.ex. 8 byer af dem, så måtte der jo lige så mange brønde til, hvilke ville have forårsaget en ej ubetydelig forøgelse i disse udgifter, der forøvrigt ikke med hensyn til brøndenes vedligeholdelse er nær så store, som hr.C. forestiller sig, hvorom jeg straks skal oplyse ham. - Forfatteren synes overalt at have andre forestillinger om overflødigheden af brøndvand på Alheden end andre, med egnen bekendte folk,har; men jeg er bange for, at han også har ladet sig skuffe af et eller andet syn, og jeg erindrer grant, at der i anledning af det af ham for nogle år siden gjorte forslag: at regeringen skulle lade opføre nogle mensalhuse på præstegårdens mark, blev fortalt, at han af den værende våde sommer var bleven forledet til den tro, at der var vand i overflod, men at der derimod i sædvanlige somre aldeles intet vand var. Efter at have forudskikket den bemærkning: at den dybeste brønd på Alheden ikke - som hr.C. siger- koster 200 rbd., men ej engang det halve; skal jeg meddele underretning om, hvormeget denne artikel har kostet i de sidste 13 år. Det befindes da, at der i denne periode til brøndenes vedligeholdelse ved alle kolonistederne er udbetalt 822 rbd.sedler, som bliver omtrent 63 rbd. om året eller - efter hr.C. - med et rundt tal 6300 rbd. i 100 år; derimod har han 18.000 rbd. eller årlig 180 rbd., det tredobbelte følgelig af det sande.

Man ser deraf, hvor meget man kan stole på hans talopgivelser; han lader sig ikke genere af sin uvidenhed om det, han skriver om, men lader stå til.Hin udgift synes dog ej at være så betydelig, når man betænker, at over 100 familier erholder det, uden hvilket de ikke ville kunne subsistere; men jeg kan endog berolige ham med den underretning, at denne udgift er i aftagende, - som jeg håber til dels er en følge af, at kolonisterne jævnligt gøres opmærksom på, at de egentlig selv burde afholde den - thi af hin sum er de 410 rbd. udbetalt i de første 3 år, men de 412 rbd. i de 10 sidste.

Fornemmelig bør jeg modsige hans pag.133 og 135 fremsatte usandfærdige ytringer:"at kolonien næsten alene holdes i live ved regeringens kostbare omsorg" og "at regeringen hver en dag, lige til denne, med store opofrelser tildels har brødfødt samtlige kolonister", da slige rask henkastede ord let kunne vække formodning om, at den virkelig endnu koster staten store summer om året. For at sætte læserne i stand til at bedømme urigtigheden af hr.C.s ord skal jeg anføre indtægterne og udgifterne for et år. I direkte skatter var kongens kasses indtægter i året 1839 - 836 rbd. Om de indirekte skatters eller afgifters størrelse kan jeg naturligvis ingen bestemt kundskab have; men endskønt hverken produktionen eller forbruget er betydeligt, så må dog noget indkomme ved told af uld og uldvarer, i comsumtion, for stemplet papir, i skifte-afgifter m.v.

De faste årlige udgifter er følgende:

Gage til præsten	200 rbd.			
" " skolelærere	400 "	600 rbd.	-	sk.
Pension til en for 2 år siden afgået skolelærer og til enken efter en afdød skolelærer i alt		87 "	48	"
Gratiale til præsten		200 "	-	"
Brændselshjælp til de 2 skolelærere ...		20 "	-	"
Efter middeltallet af de sidste 13 år er udgivet:				
a) i anledning af Frederiks kirke		75 "	-	"
b) i anledning af brøndvæsenet som forhen meldt		63 "	-	"
c) understøttelse til smedie og inventarium samt til at erstatte tabet af ved uheld mistede stude m.m. næppe		40 "	-	"
	Tilsammen	1085 rbd.	48	sk.

Da pensionisterne er meget gamle folk, så vil formodentlig snart den 87 rbd.48 sk. kunne bespares, ligesom det og er at vente af de besparelser, som Hans Majestæt synes at ville indføre ved gratialevæsenet, at de 200 rbd. til præsten vil bortfalde. I disse to tilfælde vil udgifterne kunne dækkes ved de direkte skatter alene. De under litra b og c anførte poster 103 rbd. er da egentlig ikkun det, der som årlig hjælp eller understøttelse kan siges at være tilflydt kolonisterne.

Det er vistnok aldeles i sin orden, at også hr.C. drager omsorg for kolonisternes økonomi, thi de er jo unægtelig en branche af finansvæsenet; men da han foreslog opbyggelsen af et tårn ved kirken og opførelsen af en del mensalhuse, må han ej have samme interesse for besparelser, som han nu har; thi var disse to projekter blevet bifaldet, så ville de have forøget udgifterne med flere 100 rbd. - Det kunne ellers være værd at vide, om han er lige så øm over finanserne, når hans egen fordel er med i spillet. Vi ville nu se. Han har i sin embedstid på Alheden efter derom indgivne ansøgninger erholdt udbetalt af kongens kasse ekstraordinært (foruden gage og gratiale) 807 rbd. 48 sk. til forskellige hensigters opnåelse, hvorimod jeg ikke finder, at hans formand, der var præst der i næsten 13 år, har erholdt noget som helst sligt tilskud, ja ej engang, såvidt jeg kan se af de ved amtstuen værende bøger, i de første 4 år noget gratiale. Man ser heraf, at een familie har fået i hjælp eller hvad man vil kalde det, mere om året end 97 kolonistfamilier. Er derfor omsorgen for disse kostbar, hvad er den da for hin?

Hr.C. er endnu i langt større vildfarelse, endskønt i den modsatte retning, når han pag. 39 antager for afgjort, at de kgl. plantager årligen tilbagebetaler med renters rente de på dem anvendte udgifter; men da han i grunden er lige uvidende om begge dele, så kan man jo ej heller forlange, at han skal kunne give nogen pålidelig underretning herom. Dog - plantagerne vedkommer lige så lidt koloniforvaltningen, som den pag. 116 omtalte kongemose.

Hvad han siger om kolonisternes økonomi kan jeg ej bestemt modsige, da jeg ikke har så nøje kundskab herom, som han kan have, men jeg tør dog på grund af det bekendtskab, jeg har til husfædrene, påstå, at hans beskyldninger ikkun

træffer enkelte af disse og jeg formoder, at han ved nøjere eftertanke over denne meterie vil forandre sin mening herom, ligesom tilfældet er pag.121, hvor han, efter at have forhen anført afskaffelsen af heste som følge af deres dårlige husholdning, og som et bevis på deres tilbagegang siger:"Alt vel overvejet er det vistnok rådeligst, at kolonisterne ikke tænker på at holde heste" hvilket han da også i gerningen har stadfæstet ved for flere år siden at afskaffe sine.

Jeg ser nu af hr.C.s inserat i Fædrelandet nr.41 d.å., at min oven for ytrede formodning om, at han muligen ved nøjere eftertanke ville forandre sin i pargr.9 ytrede mening om kolonisternes karakterer i almindelighed og økonomi i særdeleshed, er gået i opfyldelse. Han udtrykker sig der således: "Og hvad nu selve kolonisterne angår, da er disse jo brave, nøjsomme og flittige mennesker, som sandelig har gjort, hvad de har kunnet og tilvisse aldrig lå på den lade side", hvorved han til dels slår en streg over hele paragraffen.

Der er nu måske folk, som vil spørge: Hvorfor har den gode mand ej betænkt sådant førend han skrev sin bog? En sådan criticus vil jeg bede efterse hr.C.s - meget vel valgte - motto til bogens 2.afsnit: "Wer gar zu viel bedenkt, wird wenig leisten"![x)] og han behøver da vist næppe videre svar.

I året 1810 blev koloniforvalter-embedet forenet med amtsforvalterembedet i Viborg og derved gagen inddraget.Ved denne forandring har det kgl. rentekammer vist, at det ikke længere ansås nødvendigt, at koloniforvalteren skulle have specielt tilsyn med kolonisterne, thi ellers kan det ej have villet henlægge dennes forretninger under en 2 mile derfra boende embedsmand, hvis vidtløftige og ansvarsfulde embedspligter umuligt kunne tillade ham at rejse jævnligt om på Alheden ; men kollegiet må have antaget, at koloniforvalterens forretninger nu egentlig indskrænkede sig til skifteväsenet, lægdsväsenet, udstedelse af fæstebreve, skatternes beregning og opkrævning samt tilsyn med kirken og officianternes boliger; da derimod den bedst mulige kultur af jordene og vedligeholdelsen af gårdene er så nøje forbundet med kolonisternes egen interesse,

x)Den, som overvejer alt for meget, vil udrette lidt.

at de selv ville drage behørig omsorg derfor, efterdi, de ingenlunde er simple fæstere; men har ifølge deres fæstebreve ret til mod en vis købesum, afstå deres gårde til hvem de vil, når de foreviser afståelses-kontrakten for koloniforvalteren, som kun under ganske særlige omstændigheder vil kunne nægte at indstille samme til amtets approbation, og som derefter skal udstede fæstebrev til den nye besidder. Efter denne - formentlig rigtige - anskuelse har jeg handlet som koloniforvalter, da jeg i denne egenskab forøvrigt aldeles er uden instruks.
Hvad nu den, ikke destomindre af hr.C. foreslåede avlsforvalter skal have at bestille, indser jeg ej, ligesålidet som jeg kan fatte hensigten med den foreslåede kommission og de pag.132 omtalte indberetninger til kollegiet, uagtet de jo sikkert ved at gå gennem kommissionen og ej, som sædvanligt, den fejlfulde vej gennem amtmanden eller andre embedsmænd, ville blive langt mere grundige og pålidelige, end de hidtil har været. Cfr. pag.127.[x)] Men hvad skulle så kollegiet gøre med dem? Forfatteren vil dog vel ej forlange, at dette t.ex. skulle holde bog over svineholdet på Alheden; genstanden kunne jo vel nok være værdig for de sagkyndige medlemmer af kommissionen; men at underkaste slige indberetninger en revision i rentekammeret, synes jeg upassende; og i hvad hensigt skulle de ellers indsendes?
Men kommissionen selv, til hvad nytte skulle den vel være? Tror hr.C., at han, om han selv var medlem af den, kunne pålægge kolonisterne andre forpligtelser, være sig enten i henseende til deres jorders driftsmåde eller andet, end dem, som fæstebrevene udtrykkeligt fastsætter. Jeg tvivler meget derpå. Er det derimod forfatterens mening, at man, ved på Alheden at oprette en eksempel-gård, skulle søge at bevirke, at kolonisterne fik kundskab om et forbedret agerbrug; så er jeg aldeles enig med ham, og denne vej anser jeg den rigtigste at slå ind på; thi det går med kolonisterne som med andre bønder, de vil med egne øjne se nytten af indførelsen af forandret agerbrug, forinden de selv prøver et sådant. Men kan man med billighed fortænke dem deri? De have lidet at vove; enhver forandring

---

x) her side 128.

medfører nye udgifter og formindsker sædvanligen indtægten i de første år; har de intet i ryggen, som man siger, så går de straks tilbage og tilstøder dem nu under denne operation et uheld, så er de letteligen ruinerede; hvad under da! at de foretrækker det gamle ved erfaring sikre for det nye usikre. I de bedre egne gør det nyere agerbrug større fremskridt end i hedeegnene; men dette er ganske naturligt; der er mere velstand, følgelig større evne til at indføre forandringer; men, hvad uden tvivl end mere bidrager dertil, er: at der nedsætte sig mange unge dygtige landmænd af nyere skole, som ved deres eget eksempel viser, hvad der ved et bedre avlsbrug kan udrettes; men dette er desværre ikke tilfældet i disse af naturen så stedmoderligt behandlede egne; dèr lokker hverken jordens bonitet eller egnens skønhed sådanne reformatorer hen at købe ejendomme og på enkelte undtagelser nær, vil dette næppe heller ske, førend folkemængden i de gode egne bliver så stor, at den kan afgive beboere til hedeegnene.

For hvis regning skulle nu en sådan gård opføres og drives? Det er vel næppe at vente at regeringen for tiden vil indlade sig derpå og det er vel et spørgsmål om den nogensinde bør det, endskønt den lettest kunne; thi præstegårdens lod er stor nok - den er nemlig 1039 tdr. land, men ikke som hr.C. siger 3000 - til at afgive den nødvendige jord og altså var hovedsagen der. Men derved var jo dog ikke sagen klar; bygninger, avlsredskaber og penge måtte jo også skaffes til veje og så endelig en dygtig bestyrer; men en sådan vil jo, med de kvaliteter hr.C. forlanger, efter Fjelstrups mening være uerholdelig. Den simpleste måde hensigten kunne opnås på forekommer mig at være: at hr.C. selv tog sig på at drive sin præstegårds jorder, hvoraf en stor del er af ret god bonitet, i stedet for som hidtil at bortforpagte dem. Hans bemærkninger i § 3, 4, 6, 7 og formentlig § 5 [x)] viser jo, at det kun må være beske-

---

x) § 3 - her 9.kapitel side 92 -
§ 4 - her 10.kapitel side 95
§ 5 - her 11.kapitel side 105
§ 6 - her 12.kapitel side 109
§ 7 - her 13.kapitel side 117

denhed, når han pag.108 selv kalder sig ukyndig landmand, men det er at vente, at han ved hjælp af den erfaring, han har gjort i henseende til den nu herskende fejlagtige dyrkningsmåde, vil kunne bringe præstegårdens lod til at være et mønster på en i den egn veldreven gård, hvorved han vil stifte usigelig nytte, der sikkert vil blive langt reellere end den, han frembringer ved sin interesse for træplantning, som næppe nogensinde med de midler, han er i besiddelse af, vil kunne have nogen synderlig fremgang, undtagen på det ubetydelige terrain, hvor præstegårdens bygninger formår at give læ for vest- og nordvest-vindene. Den moralske indflydelse hr.C. som præst må have på sin menighed, vil sætte det uden for al tvivl, at eksemplet, udgået fra ham vil langt snarere finde efterligning, end om det udgik fra en avlsforvalter.

Når hr.C.således viser, at det ej blot er ved ord - jeg mener hans her omtalte skrift - men også i gerningen, at hans sognebørns vel ligger ham på hjerte, da vil upåtvivlelig engang taknemmelighedsfølelse fortrænge den indignation, som hans hårde og sikkert i almindelighed uforskyldte dom over dem har vakt.

Forresten lærer man af hr.C.s bog, at der ikke mindre på Alheden end på andre steder gives folk, der besidder courage nok til at skrive offentlig om ting, hvorom de næppe vide halv besked.

	1824						1839					
Frederikshede (Haverdal)	Stu-de	Køer	Får	Rug tdr.	Havre tdr.	Kart. tdr.	Stu-de	Køer	Får	Rug tdr.	Havre tdr.	Kart. tdr.
Johannes Breuner	4	2	18	3½	5	7	4	1	24	3½	3	10
Johannes Winkler	4	2	16	3½	4	7	4	2	14	3½	6	9
Phillip Bitsch	4	2	18	3½	5	7	4	2	39	4	6	8
Peter Bitsch	4	2	14	3	5	6	4	2	20	4	4	7
Michael Würtz	5	2	20	4	5	7	4	2	19	5	8	10
Georg Frank	4	2	16	4	5	7	4	2	25	3½	8	9
Årestrup												
N.Svendsen	4	2	16	5	3	7	4	2	25	5	3	6
Øster Frederikshede (Irehusene)												
Mich.Würtz	4	2	16	4½	5	7	4	3	30	7	10	13
Frederikshøj (Grønhøj)												
Christopher Dörr	4	2	12	4	2	6	5	2	30	6	1	13
Christian Cramer	4	2	10	3	1	5	4	2	10	4	1	7
Jacob Dörr	4	2	18	4	2	6	4	1	15	4½	0	10
Øster Frederikshøj (Sandkjærgårde)												
Daniel Bertel	4	3	20	5	6	8	5	2	30	5	6	10
Benslehøj												
Conrad Bitsch	6	2	25	6	4	8	6	3	26	10	10	16
Sønder Frederikshøj (Firehusene)												
Jacob Laucht	2	2	20	6	4	8	6	3	25	5	2	8½
Summa	57	29	239	59	56	96	62	29	332	70	69	136½

Pastor Carstens svarer med udgivelse afet skrift med titlen:

Bemærkninger
over
hr.kammerråd, amts- og koloniforvalter
Morvilles
berigtigelser
med hensyn til skriftet
"Om Alheden og dens Colonier"
af
Fr. C. Carstens

Med udgivelsen af mit skrift om "Alheden og dens Colonier" er jeg mig bevidst ikke at have haft andet til hensigt, end at fremme, hvad jeg anså for gavnligt såvel for staten som for kolonisterne. Kun fordom og egoistiske hensyn kan fradømme min bog en overalt fremlysende god vilje. Man vil derfor let skønne, at det ganske måtte stemme med mit ønske, at se den sag, som jeg havde gjort til min, flersidigen drøftet for at få mere klarhed udbredt over den, og sandhed således bragt for lyset. Med virkelig glæde hørte jeg derfor, at en kritik over min bog omsider var trådt offentlig frem.

Det var sidst i marts måned, at denne udkom under den meget lovende titel: "Berigtigelser ved de af pastor Carstens udgivne bemærkninger over Alheden og dens Colonier af hr. kammerråd, amts- og coloniforvalter Morville."

Da jeg imidlertid havde læst pjecen, var min første tanke ikke at besvare den, tildels fordi den forekommer mig at være skrevet i en upassende lidenskabelig tone, som ingenlunde er fri for personligheder, dog endnu mere, fordi den ganske forbigår hovedsagen. Hvad der imidlertid bevægede mig til at fremkomme med disse linier, var den tanke, at publikum jo meget let, ja selv - hvad endnu værre var - højere autoriteter kunne stå i den formening, at en mand, der i en række af år har været forvalter over kolonierne, dog måtte kende noget til dette ham anbetroede gods, og næppe kunne være arrogant nok til uopfordret offentlig på prænt at træde frem med berigtigelser, når han ikke besad tilstrækkelig lokal- og sagkundskab. Disse betragtninger overvandt min ulyst, og har frekaldt efterfølgende bemærkninger.

Enhver, som har haft den grad af interesse for et så alment anliggende som koloniväsenet på den jyske højslette

synes at være, at han med opmærksomhed har gennemlæst mit lille skrift, betreffende denne genstand,vil let indse, at jeg har støttet min påstand, at det går tilbage med Alhedens kolonier, på to (pag 110 og 118)[1] fremhævede hovedarsager, nemlig hedeødelæggelsen og salget af første afgrøde. Selv i det tilfælde, at jeg nu ikke på anden måde havde forsøgt at bevise min påstands rigtighed, forekommer det mig, at det måtte være indlysende for enhver, at et agerbrug, som ikke er større, end at det ved afgravning snart kan være ødelagt og ikke bedre, end Alhedens jordbund viser, umuligt i tiden kunne holde stik, når den første afgrøde efter gødningen så godt som uden vederlag føres bort fra gården, og når, som et middel imod dette onde heden år for år må ødelægges. Som man imidlertid af min bog vil have set, har jeg ikke ladet mig nøje hermed, men har ydermere givet en oversigt over koloniens tilstand til forskellige tider, endskønt dette forekommer mig, i og for sig selv betragtet, at være en mindre væsentlig sag, thi i det anførte måtte kolonien (pag.134)[2] selv i dens tilsyneladende flor bære spiren til en sig altid nærmende undergang i sig, hvis man vedblev af samme vej som før. Jeg gav imidlertid,som meldt, dog en oversigt over koloniens tilstand med hensyn til kvæghold og udsæd (pg.49 o.fl.)[3], uagtet jeg vel indså det mislige ved at fremkomme med noget tilforladeligt i denne henseende. Det forekommer mig dog, som om jeg kunne gøre det med mere sikkerhed end nogen som helst anden, dels fordi jeg lever midt imellem kolonisterne, og så nogenlunde kender hver enkelts tilstand, dels fordi jeg i forsamlinger, hvor menigneden ikke gerne savner præstens nærværelse, har ofte haft den ønskede lejlighed til i samtalens løb at indhente mangen efterretning, som netop derved blev så meget pålideligere, fordi den til samme tid blev hørt og drøftet af naboer og bekendte; og endelig, fordi jeg ved at komme til enkelte af de fornuftigste bønder, eller disse til mig, let har kunne komme efter, om nogen væsentlig fejl skulle have indsneget sig i mine optegnelser. Det forekommer mig således, at jeg, og måske ene jeg, var i besiddelse af de midler, hvorved

1) her side 120, 121 og 128 2)her side 144 3) her side 68 flg.

et temmeligt pålideligt resultat kunne fremkomme. Jeg må derfor overlade til hver især, om han med mig vil antage mine optegnelser for nogenlunde pålidelige, eller han hellere vil holde sig til de optegnelser, som koloniforvalteren har forelagt publikum, og som er resultatet af de amtstueforhør, som er optagene over de til byen komne kolonister. Hermed kunne jeg nu allerede slutte mine bemærkninger over hr.M.s berigtigelser, men da han, som sagt, er ansat som koloniforfalter, og som sådan har taget til orde imod mig, nødes jeg vel til lidt nøjere at drøfte nogle af enkelthederne i hans pjece.

Foreløbig må jeg imidlertid gentage, hvad jeg ovenfor har berørt, at hr.M. i sine "for kolonierne gunstigere og sanfærdigere oplysninger", ved aldeles at forbigå nysomtalte hovedårsager til koloniernes tilbagegang, i grunden intet har sagt, men kun ved en noget larmende tirailleurfegtning imod min bog forsøgt, at vildlede publikum, og sætte mine beretninger og angivelser i miskredit.

Pag.4[1] At jeg i mit skrift har skildret Alheden som en stor flade, og desuagtet taler om dale, der på samme skjule hele byer, vil jeg gerne tilstå må synes påfaldende for enhver, som ikke på stedet selv har lært det ejendommelige ved dette jyske højland at kende, men at en trettenårig koloniforvalters ukyndighed med lokalet kunne være så stor, at han ej vidste dette, havde jeg aldrig kunnet formode.

Pag.5[2] Subskriptionesplanerne til min bog blev trykt i maj 1838. Ved udgangen af 1837 havde jeg nemlig mit skrift så omtrent færdigt. Det faldt altså så ganske af sig selv, at jeg netop valgte det iværende år til at fremstille koloniens tilstand. Hr.M. mener, at jeg hellere skulle have angivet året 1834, men 1834 tænkte jeg aldels ikke herpå, og senere at få sikre oplysninger om et aldeles ikke mærkeligt år, ville frembyde uoverstigelige vanskeligheder. Skønt valget af året 1837, som sagt, således var ganske tilfældigt, så må jeg dog nu senere tilstå, at dette valg endda ikke har været ganske uheldigt; thi netop dette år viser os kolonien, om jeg så tør sige, in puris naturalibus,[3] uden hin kunstige velstand, hine tilsyneladende bedre kår, som henstand med skatter, midlertidige lån og

1) her side 151 2) her side 151 3) i ren natur

desl. kunne give. Ved enden af året 1837 havde kolonien nemlig måttet tilbagebetale et lån af 609 rbd.til reparti-tionsfondet foruden skatterestancerne, og just på den tid kunne den altså sige: "hvad jeg nu har tilbage, er mit eget, og hvor sygelig og skrantende jeg end må forekomme mange, så er dette dog min sande tilstand; men ad åre kan jeg næppe sige det samme, eftersom jeg håber igen at få bevilget mine ansøgninger om nye lån".

Pag 4[4] Når hr.M. påberåber sig på afdøde koloniforvalter, justitsråd Gjørups optegnelser, må jeg dog bemærke, at det bliver fornødent, at han først viser, at disse ikke, som hans egne fra 1839, er et jammerligt resultat af et amtstue-forhør.

Hr.M.s slående barometerbevis på bondevelstand her på Alhe-den, må rigtignok slå enhver, der ikke ved, at den gode or-den, at bonden skal betale sine skatter til rette tid enten det så piber eller skriger hjemme i huset, har praktiseret mangt et høved og fornødent bohave ud af huset, - forstår sig, for at give plads for hr.M.s bondevelstand.

At hr.M. ingenlunde vil forsvare udskiftningen på Alheden, gør han tilvisse klogt i, dels fordi sagen selv er så slet, st hans "efterhånden at råde bod herpå" ikke vil sige andet, end at siden 1771 er ikke det ringeste fra den offentlige side i denne henseende gjort; (thi en fordeling af enkelte gårdes fællesskabs jorder er kun noget halvt og ubetydeligt, sålænge selve gårdene ej udflyttes bekvemt); dels fordi han, som kun kender Alheden af nogle flygtige besøg enkelte gange om året, noksom røber sin uvidenhed om alt, hvad det lokale angår, ved hans påstand om de dybe brøndes nødvendighed, upålideligheden af vandbeholdningen i Jørgens kilde på præ-stegårdens hede (pag.8)[5] m.m. Kun forekommer det mig, at der skal en langt større grad af hardiesse til at turde byde publikum sligt, end jer troede hr.M. i besiddelse af. Hver den, som ønsker vished i sagen, og nærer tvivl om mine, i min bog fremsatte, påstandes rigtighed, ham kan jeg ej andet end bede komme til mig, og jeg skal på selve stedet vise ham sandheden af hvad jeg har skrevet side for side . Mere kan jeg ej byde. Men hvad har hr.M. da nu at

4) her side 152 5) her siden 153

sætte derimod i sine "gunstigere og sandfærdigere oplysninger?". I alt, hvad jeg har skrevet, har mit forlangende jo ingensinde været, at man skal tro mig på mit blotte ord, men tværtimod, at alt måtte vorde undersøgt af lokal- og sagkyndige mænd, til hvilken klasse hr.M. rigtignok langt fra ikke kan regnes, om han end selv synes at regne sig deriblandt.

Pag.8 [6] kommer vi til det eneste, hvori koloniforvalteren nødvendigvis må vide god besked; til kilder, som han har inden for sine fire vægge, og hvorom han må kunne give os mangen oplysning, om han ellers vil. Enhver skønner let, at jeg mener koloniens bøger, om disse ellers er i bedre orden, end selve kolonierne. Da jeg ikke er indviet i disse bøgers indhold, kan enhver villigt-tænkende, såsnart talen er om noget, som disse bøger ene tilfulde må kunne oplyse, ikke af mig forlange andet, end ubestemte data, mere fremsatte som lokkemad for de bedre underrettede hemmelighedsfulde, end som noget, der i sig selv har værd. Lige så streng en dom, som jeg derfor er villig til at underkaste mig i alt, hvad det lokale angår, lige så skånsomt har jeg ret til at bedømmes af publikum, nar sagen angår kolonibøgernes beregninger. Og lige så undskyldende og overbærende, som jeg på grund af de særegne forhånden værende omstændigheder (pag.126) [7], har troet bestandig at burde behandle koloniforvalteren med hensyn til det lokale, lige så strengt må han tilvisse finde sig i selv af den villigste at vorde bedømt, når der handles om opgivelser og beregninger, som kolonibøgerne må kunne bringe på det rene.

Med dette for øje være det mig tilladt, at fremkomme med nogle bemærkninger i de beregninger, som af hr.M. er fremsat i hans "gunstigere og sandfærdigere oplysninger". Pag.8 [8] siger han "den dybeste brønd på Alheden koster ikke 200 rbd., ej heller det halve". Mon kolonibøgerne er defekte, eller af hvad grund er hr.M. bange for at give de nøjagtige oplysninger, og komme frem med sproget? Det er dog noget ganske besynderligt, at der, hvor han i høj grad er uvidende, nemlig i det lokale, der er han sandelig ikke bange for at tale, men hvor han derimod har sikre fødder at stå på, og hvor han blot behøver at lade koloni-

6) her side 153 7) her side 135 8) her side 153

bøgerne tale, er han så ængstelig, at han giver os næsten intet.

Hr.M. siger fremdeles om Alhedens dybe brønde, at"over 100 familier derved erholde det, uden hvilket de ikke ville kunne subsistere". Dette må igen skrives på hans uvidenheds regning; thi blandt Alhedens 85 familier benytter de 21, ved dels fornuftigt at være udflyttede, dels selv at have bygget ved og i de hr.M.ukendte dale, enten det her i skønne bække rindende vand eller vippebrønde af ubetydelig dybde. Min (pag.62 [9]) i min bog anførte) mening,om de kostbare brøndes uundværlighed,står således endnu ved magt. At hr.M. imidlertid, uagtet sit ukendskab med dette højlands individualitet (pag.4)[10] ikke har troet sig forpligtet til senere at gøre sig bekendt med min nysnævnte påstands rigtighed eller urigtighed, uagtet han alt i en skrivelse af 17. februar 1839 til mig ytrer, at hvis der ved brøndvæsenet på "Alheden måtte kunne træffes en forandring, hvorved brøndhjælp måtte for den kgl. kasse ganske eller for en del kunne bespares, ville han finde sig forpligtet til derom at oplyse høje vedkommende", røber just ikke megen samvittighedsfuldhed. Med rolighed tror jeg således af det allerede anførte at kunne overlade til publikums bedømmelse at afgøre, på hvem af os to hr.M.s ord mest passende kunne lade sig anvende, når han siger: "han lader sig ikke genere af sin uvidenhed om det, han skriver om, men lader stå til". Pag.9 [11] omtaler hr.M. endvidere, at brøndhjælpen er i aftagende. Det var sandelig ønskeligt, om dette var tilfældet, men jeg kan ej tro andet, end at dette kun er noget temporairt, og at hr.M.s ukyndighed igen fører ham bag lyset. Man betænke nemlig, at når en brønd flere gange er blevet opbollet, og hullet følgelig ved hver gang at blive mindre, omsider er blevet for lille, vil opkastningen af en aldeles ny brønd forestå. Har bekostningerne i de sidste 13 år da nu været mindre, da er det, fordi opbolninger har fundet sted, hvoraf følgen jo må blive, at en større bekostning med nye udgravninger overalt forestår. Dette kan et barn begribe, men hr.M. lader til, at kende lige så lidt hertil, som til kolonisternes trange

9) her side 76 10) her side 151 11) her side 154

kår, når han formener, at de selv kunne bære brøndomkostningerne. Med en amtsforvalters indtægter har man godt ved at prædike for fattige folk, at de skulle ud med en disses evne langt overskridende pengesum. Hvorledes hr.M. iøvrigt pligtskyldigst arbejder på at formindske brøndhjælpen, kan skønnes deraf, at en gård i Haurdal, som er udflyttet til en nærliggende bæk, og i 70 år har taget sit vand fra denne, eller fra en ved dens side anlagt vippebrønd, nu ved hr.M.s anbefaling har fået 25 rbd.lån til hjælp ved en brønds anlæg lidt højere oppe på den bakke, hvorpå gården ligger, set fra bækkens leje af. Dog dette må være nok om hr.M.s"gunstigere og sandfærdigere oplysninger" med hensyn til Alhedens brøndsystem.

Pag.10 [12] omtaler hr.M. de faste årlige udgifter, som kolonien kræver. Med hensyn hertil tillader jeg mig at bemærke:

Litra a) at 75 rbd.årlig til Frederiks kirke, skønt en i sig selv klækkelig sum, kan næppe være nøjagtig. Såvel Alhedens hårde vejrlig, som det mådelige tilsyn, kirken har haft, har ikke blot gjort stærke årlige reparationer fornødne, men også sådanne hovedreparationer, at efter 80 års forløb næsten kun det ofte udbedrede murværk står af den først byggede kirke, når nemlig de sidst udsatte højst betydelige mangler kommer i stand i år. Gør man herefter et overslag, vil det måske næppe stemme med hr.M.s.

Litra b) af ovenfor anførte vil man se, at et middeltal for 13 år duer med hensyn til brøndvæsenet intet.

Litra c) forstår måske hr.M. ikke selv. Jeg for min part må ærligt tilstå, at jeg vel ved, at smedeværktøjet engang i de sidste år er blevet istandsat, men kgl. gaver til at erstatte tabet af stude m.m. har sikkert været højst sjældne. Hvortil altså disse 40 rbd. årligt anvendes må hr.M. skylde os svaret på.

Går vi imidlertid videre pag.10, da påtrænger sig naturligvis det spørgsmål: Hvad i al verden skal dog denne anticipering [13] af, hvad tiden muligvis kan føre med sig, når hr.M. ikke dermed har den hemmelige hensigt, at give sine beregningers svage fødder en støttestav? I et overslag over, hvad kolonien årligt koster staten, synes det dog i sandhed lige så besynderligt at lægge beslag på forsynets bestemmelse over et større eller mindre antal enker, som at regne på, at kongen skal lade et mangeårigt gratiale bortfalde, som er blevet givet, fordi man har indset, at

12) her side 154 13) foregriben

præsten uden dette umuligt på sligt et sted kunne have et tåleligt og anstændigt udkomme. Også lyder det helt forunderligt at fremkomme med den yttring, at om Gud og kongen således rettede sig efter hr.M.s forudberegninger, da ville i dette tilfælde statens udgifter på kolonien dækkes med de direkte skatter; thi får han i det heldigste tilfælde, som efter hr.M.s mening er, at Vorherre snart vil tage alle pensionister og kongen gøre præsten til en stodder, ikke noget heldigere resultat frem, end at kolonien da omsider efter 80 års understøttelse endelig er kommet så vidt, at den ikke mere ved direkte og iøjnefaldende pengehjælp årligt falder staten til byrde, men heller ikke årligt formår at yde staten i vederlag for de velgerninger dens beboere, lig andre statens borgere, årligt nyder, da er det sandelig såre slet bevendt med det hele koloniväsen. Dog selv om disse hr.M.s subtile finansspekulationer skulle krones med særdeles lykke, vil dog mine af ham stærkt udpegede ord (pag.133 og 135)[14] "at kolonien næsten aldeles holdes i live ved regeringens kostbare omsorg", og "at regeringen hver dag lige til denne med store opofrelser har brødfødt samtlige kolonister" lige fuldt stå ved magt, al den stund, der skal mere kyndighed, end hr.M. lader til at besidde, til at bevise, at kolonisternes årlige ødelæggelse af heden, hvortil de som sagerne står desværre nødes for at få brødet, ikke er et rov imod staten, og en daglig større tilværelse til armod og nød.

Hvad hr.M. pag.11 [15] sagen selv aldeles uvedkommende skriver om opførelsen af et kirketårn her på Alheden, da havde han sandelig gjort bedre i, at tie hermed, som med så meget andet, eftersom han dog vel må vide, hvorfra et urimeligt højt overslag på det bemeldte tårn udgik, og at det var netop som modsætning hertil, at jeg sendte en beregning og en tegning til kollegiet, for at vise med hvor langt ringere en sum sligt kunne lade sig gøre, hvis et tårn skulle træde i stedet for det skrøbelige kasserede klokkeværk. Ligeså kunne hr.M. i sin ukyndighed have sparet sine "sandfærdige oplysninger" om de af mig påtænkte mensalhuse (min bog pag.101-102)[16], eftersom han ikke kan være uvidende om, at jeg, for at få præstegårdens store hede opdyrket, foreslog at låne 600 rbd. til

14) her side 142 og 144 15) her side 155 16) her side 112

6 kolonister som hjælp til huses opførelse, hvorved staten næppe udsatte sig for tab, men hvorved kolonien ville være blevet forøget med 6 klogt anlagte steder for en langt mindre sum, end noget som helst enkelt kolonisted har kostet.

Hvad nu fremdeles hr.M.s bravourarie[17] angår, (et personligt angreb, som tilvisse gør ham megen ære!) om "den hjælp, eller hvad man vil kalde det, som jeg har fået mere om året end 97 kolonistfamilier", og som min formand ikke har kendt noget til efter hr.M.s mening, da må det formodentlig være glemt at anføres i regnskabsbøgerne over kolonien, thi jeg tror næppe min formand vil underskrive det, men måske nok, at han i de første 4 år intet gratiale fik og satte ej ubetydeligt til. Og hvad mig selv angår, da har jeg modtaget den brøndhjælp og tækkehjælp, som desværre er en trængende nødvendighed på grund af kolonistgårdenes højst urigtige beliggenhed og dsl. Dernæst da præstegården i krigens besværlige byggeår 1807 blev oprejst efter dens brand, kunne meget med en lille assurancesum kun gøres dårligt og upassende, hvorfor kongen på kollegiets og stiftamtmandens anbefaling fandt sig foranlediget til, at hjælpe mig til at få en bedre præstegård, måske fordi man anså mig for den mand, der hartad kunne bygge en længe for det, som koloniforvalteren brugte til en simpel og plump kirkeport. Endelig til sidst må jeg bemærke, at da mangel på hø er et af vore mange store onder på Alheden, troede jeg, gjort opmærksom derpå af vedkommende, at skylde mig og mine eftermænd, ikke at lade salget af en efter omstændighederne temmelig bekvemt beliggende eng gå ubenyttet bort, men ansøge kongen om et på embedet hvilende lån til at afslutte købet. At nu kongen på mine høje foresattes anbefaling forærede præstegården engen, i stedet for lånet af pengene, får hr.M. at afgøre med giveren. Dog nok, ja sandelig langt mere end nok om alt det upassende personlige, som hr.M. er fremkommet med, for at skaffe en sygelig pirrelighed og smålig forfængelighed luft, idet han aldeles ubeføjet synes at antage at være blevet trådt for nær.

Pag.12[18] taler hr.M. om sit kendskab til husfædrene på kolonien. Vil publikum antage dette for gode varer, da for mig gerne. Jeg derimod forbeholder mig den tro, at når ikke min bog om Alheden har fået hr.M. til i den senere tid, at beskæftige sig usædvanlig meget med kolonisterne, da kender

17) bravour-arie = mestersang 18) her side 155/156

han ikke 20 af de 518 mennesker, som bor her. Af denne årsag er det iøjnefaldende, at han aldeles ikke kan afgive nogen dom om kolonisternes individualiteter, økonomi eller deslige, men må finde sig i, selv at tage til takke med den beretning, han pag.9, lin.1-2[19] har frembåren.

Pag.13 [20] tandem tandemque venit bobulcus[21]. Endelig kommer da hr.M. frem med et roligt og besindigt ord, idet han nu først ligefrem opvågner til erkendelsen af den sandhed, at "et specielt tilsyn med kolonisterne ikke kan forlanges af den to mile fra Alheden boende embedsmand". Se det var jo i grunden med andre ord: "Når jeg rigtig overvejer sagen, så går det dog stundom til som præsten prædiker; thi hvad pastor Carstens pag.126 [22] siger om koloniforvalteren er dog, nøjere betragtet, ganske overensstemmende med min nylig aflagte bekendelse, så jeg måske som ukompetent dommer havde gjort klogest i at holde mine berigtigelser til hans bog hos mig selv".

Dette må være nok om hr.M.s pjece. Jeg føler mig forvisset om, at et upartisk publikum vil finde, at, da jeg i min bog ikke godt aldeles med tavshed har kunnet forbigå koloniforvalteren, har jeg nævnt ham og hans forhold til kolonien på så skånende og undskyldende måde, at jeg ikke er i stand til, selv ved den omhyggeligste gennemlæsning, at finde et eneste for hr.M.anstødeligt udtryk, når man vil bemærke, at jeg ved at klage over mangel på tilsyn udtrykkelig nævnet "tilsyn på stedet". Det har derfor gjort mig ondt, at se hr.M. uopfordret angribe såvel min bog som mig selv på en sådan måde, at jeg for min egen skyld har måttet stille hans uvidenhed og deraf følgende uduelighed som koloniforvalter til skue.

19) her side 154 linie 2-3 20) her side 156

21) latinsk sentens, næste sætning indeholder betydningen på dansk 22) her side 135

Pastor Carstens bemærkninger udløser et nyt skrift fra Morville, nemlig

S v a r
på hr. pastor Carstens
B e m æ r k n i n g e r
over mine
B e r i g t i g e l s e r
ved hans skrift om
Alheden og dens Colonier.

Skønt jeg, da bemeldte bemærkninger for en rum tid siden udkom, anså det for overflødigt, ved hjælp deraf end ydermere at fremstille, hvorledes forfatteren til skriftet: Alheden og dens Colonier, næppe ved halv besked angående det, hvorom han skriver, har dog flere ment, at jeg, med hensyn til en anførsel, der går ud på et bestemt faktum, som kunne diskreditere min embedsførelse, skyldte mig selv at oplyse sagens rette sammenhæng. Vel fremfører forfatteren adskillige andre, som det kunne synes, nærgående beskyldninger; men, da de er fremsatte af hr. pastor Carstens, der, i det mindste for alle dem, som kender til koloniens anliggender, til fulde har begrundet sin Utroværdighed, kan jeg ikke anse dem for fornærmende.

Da jeg imidlertid af den anførte grund har grebet pennen, vil jeg dog ikke undlade med det samme, i forbigående, at belyse forskellige punkter i hans "Bemærkninger", som et bidrag til fuldstændiggørelse af forfatterens karakteristik. Jeg vil således gøre opmærksom på:

1. Det tåbelige i hans fordring, at de oplysninger, som kolonisterne på mit kontor har afgivet angående deres kvæghold og udsæd, og som øjeblikkelig af mig blev nedskrevet, skulle anses for mindre troværdige end dem, som hr. Carstens har erholdt i "forsamlinger, hvor menigheden ej gerne savner præstens nærværelse" og som rimeligvis først er blevet optegnede af ham næste morgen efter slige sammenkomster.
2. Det urigtige eller, rettere sagt ravgale i hans logik, at han, som bevis på min ukyndighed til det ejendommelige ved det jyske højland, nemlig Alheden, siger, at jeg ej ved, at Alheden er en slette, men dog ingen slette.

3. Det usandfærdige, når han siger, at kolonisterne har måttet tilbagebetale et lån til repartitionsfonden på 600 rbd., da det kun var 460 rbd., hvilke de i året 1836, ligesom en stor del andre af amtets beboere, havde erholdt til indkøb af sædekorn.
4. Det modsigende imellem hans klage (side 7)[1] over, at bonden skal betale sine skatter til rette tid, enten det så piber eller skriger hjemme i huset, og hans dadel, i selve beskrivelsen over den for lange henstand, der er givet kolonisterne med at betale deres skatter.
5. Det uforskammede (thi man ser dog sjældent, at en forfatter byder publikum sligt), der ligger i hans yttring (side 8)[2], at man ikke kan forlange af ham, at de data, han anfører, skulle være rigtige, da han ej kender dem, men kun har fundet dem som lokkemad for bedre underrettede, blandt hvilke han dog venteligen må regne mig, men desuagtet siger, at jeg uopfordret har trådt op imod ham.
6. Det urimelige i hans påstand, at der, hvor jeg burde vide besked, giver jeg næsten intet, uagtet jeg dog om Alhedens brønde har erklæret, at ingen af disse har i min embedstid kostet kongens kasse halvdelen af hvad forfatteren siger, som om dette ej var tilstrækkeligt til at modbevise hans opgivende! Jeg fandt mig ej forpligtet til at specificere udgifterne ved enhver brønd især, og min hensigt, at vise det overdrevne i hans beretning, opnåedes jo fuldkomment ved hvad jeg har sagt. Kan det imidlertid berolige ham, såvel som den tvivlende anmelder i Viborg Stiftstidende nr.67, skal jeg med fornøjelse underrette dem begge om, at den højeste sum, der i den anførte tid er udbetalt af kongens kasse, til en brønd på Alheden er 91 rbd.42 sk.sølv, overladende til dem selv at udregne, om dette er over eller under halvdelen af 100 species.
7. Det enfoldige i at hr. Carstens vil trætte med mig , om hvor mange fæstere, der er på Alhedens kolonier, hvorved han kun end mere blotter sin mangel på eftertanke, thi han ville ellers have kunnet fattet, at en gods- eller amtsfor-

1) her side 164 2) her side 165

valter må have en nøjagtig fortegnelse over fæstere og skatteydere, men han har rimeligvis lige så lidt tænkt herover, som over alt det andet ugrundede og urigtige, han med den største suffisance[3] her fremført. Hans tankeløshed åbenbarer sig forøvrigt allerede i titlen på hans første skrift, som han kalder en beskrivelse over Alheden og dens kolonier, mens den burde have heddet: Beskrivelse over den del af Alhedens kolonier, som ligger i Frederiks sogn, medmindre man vil antage, at han ej engang kender, hvad ethvert barn her i egnen ved, at Alhedens kolonier nemlig strækker sig gennem 5 sogne. Da jeg nu ikke burde tillægge ham, som gav sig af med at skrive en afhandling om kolonierne, en så utrolig ukyndighed, så formoder jeg, - hvad jo rigtignok var at tiltro ham en alt for stor beskedenhed - at årsagen, hvorfor han kun gav en fortegnelse over de i hans sogn værende kolonifæstere, var den, at han kun kendte disse, og derfor ikke specielt ville nævne de i de andre 4 sogne boende fæstere, og at man måtte antage, at hans bog skulle forøvrigt svare til sin titel. Mit svar angik derfor samtlige kolonier, som det jo også absolut måtte, når jeg ville give en beretning om hvad Alhedens kolonier i et vist tidsrum havde kostet staten. For at imidlertid læserne ikke skulle forføres af hans så dristigt fremsatte påstand til at dele hans mening om min uvidenhed i så henseende, eller til at tro, at jeg af skødesløshed kunne begå en så grov fejl, at opgive et urigtigt antal fæstere, følger nedenstående fortegnelse.

I Frederiks sogn er som allerede anført	57	kolonifæstere
i Resen sogn.....	1	-
i Thorning sogn	9	-
i Kragelund sogn	21	-
i Bording sogn	9	-
Tilsammen	97	fæstere.

Hertil kommer 4 skolelærer- og 1 smedfamilie, der ligesåvel som kolonisterne bruger vand af de så meget omtalte brønde, så udgør det, som jeg har sagt, over 100 familier. Hvorfra hr. Carstens nu i sine bemærkninger får 85 familier, skal jeg lade være usagt; fejlagtigt er dette tal under alle omstændigheder, thi skal dette antal være blot i Frederiks sogn, så stemmer det ej med det af ham selv i hans beskrivelse anførte, mener han dermed tallet på alle kolonifæstere, så er det stridende imod det af mig her ovenfor opgivne. Han skulle dog vel ikke

3) tilstrækkelighed

være så konfus i dette sit hastværks produkt at have medtaget under sin beregning andre end de egentlige fæstere! Thi angående de omkring på Alheden liggende huse, der beboes af folk, som på et vist antal år har lejet et lidet stykke jord af fæsterne, mod en årlig afgift til disse, må han dog vel kunne begribe, talen ej kan være her, hvor der blot handles om kolonifæstere, der kun som sådanne, kunne få understøttelse af kongens kasse. Hine husfolk hører i ingen henseende under koloniforvaltningen, men deres forhold til kolonifæsterne er aldeles privat.

8. Det arrogante (side 15),[4] at han i troen på hans værks ypperlighed bilder sig selv ind, at det har foranlediget, at jeg nu beskæftiger mig mere med kolonierne end forhen, da jeg kan forsikre, at jeg ikke, desårsag alene, har gjort en eneste rejse til Alheden, eller indkaldt en eneste kolonist.

9. Det intetsigende i hans indvendinger mod de af mig anførte årlige udgifter, såsom: "kan næppe være nøjagtigt"; "vil næppe stemme", o.s.v., hvorpå jeg ikke behøver at indlade mig. Dog skal jeg med hensyn til, at han ikke kan forstå litra C. i mine berigtigelser, efter at have bemærket, at hans tilståelse - ærlig eller ikke ærlig - om en ting, han ikke kender, er ganske overflødig, underrette ham om at bemeldte litra C. indeholder summen af de udgifter, som ej henhørte under litra A. og B; f.eks. til en smedie i Haverdal, der kostede 250 rbd., m.m. Dog jeg er ked af at gå videre i at rense denne Augius-Stald, thi man kan med sandhed sige, at ethvert i omtalte"Bemærkninger" anført faktum er fordrejet, og enhver talstørrelse fejlagtig, og jeg vil derfor ej heller opholde mig ved det spørgsmål, der har påtrængt sig forfatteren, om hvad den anticipering[5] skal til o.s.v., da jeg blot har henvendt opmærksomheden på to udgifter, som kun kunne antages som temporære, nemlig til 2 pensionister, da det unægtelig er et abnormt forhold, at pensionisterne forholder sig til embedsmændene som 2 til 5, og til det 200 rbd. gratiale, hvilket udtryk nok som beviser, at det ikke kan anses for en fast udgift.

Jeg vil herefter gå over til det, som nærmest har foranlediget, at jeg atter har beskæftiget mig med hr. pastor Carstens

4) her side 169 5) foregriben

og hans bog samt hans bemærkninger. Side 11[6] i disse er nemlig at læse følgende:"hvorledes hr. Morville iøvrigt pligtsskyldigst arbejder på at formindske brøndhjælpen, kan skønnes deraf, at en gård i Haverdal, som er udflyttet til en nærliggende bæk, og i 70 år har taget sit vand fra denne, eller fra en ved dens side anlagt vippebrønd, nu ved hr. Morvilles anbefaling har fået 25 rbd lån til hjælp ved en brønds anlæg lidt højere oppe på den bakke, hvorpå gården ligger, set fra bækkens leje af". Jeg skal da om denne sag tilføje følgende detaillerede underretning, hvorhos jeg håber, at hr. Carstens ikke atter skal få anledning til at formode, "at kolonibøgerne er defekte", eller, "at jeg er bange for at give nøjere oplysninger og komme ud med sproget".

Under 9. december 1838 indgav en kolonistfæster ved navn Peter Bitsch en ansøgning om, af kongens kasse at erholde en gave af 30 rbd. til hjælp til en brønds opførelse ved hans fæstegård, som i 1802, altså for 38 år siden, men ikke 70, som hr. Carstens siger, blev, udflyttet fra kolonibyen Haverdal. Manden havde ofte beklaget sig over det besværlige for ham i at hente vand fra den igennem den temmelig dybe Stendal løbende bæk, som ligger 600 alen borte fra gården, og især over det farlige ved i glat føre at drive hans kreaturer op og ned ad den stejle bakke, af hvilke grunde jeg også fandt det rigtigst, at han søgte at få en brønd sat ved gården. Han fik nu i stedet for en gave på 30 rbd., hvortil netop den selvsamme hr. Carstens havde anbefalet ham med følgende ord:

> Ansøgeren P.Bitsch er en af de braveste flinkeste bønder på Alheden, som jeg tør anbefale til Collegiets høje bevågenhed."

et lån på 25 rbd.; til sikkerhed for tilbagebetalingen i 5 år pantsatte han sin fæsterettighed, som er over 300 rbd. værd. Jeg overlader nu til enhver retsindigs bedømmelse, om præstens eller min handledemåde har røbet samvittighedsfuldhed i dette tilfælde.

Denne historie er forresten et værdigt sidestykke til hans opførsel mod hans sognebørn (som han ret patriarkalsk kalder kolonisterne), når han ej alene beskylder dem for at ødelægge deres hede ved at afbrænde lyngen derpå, vel at mærke gør

6) her side 167

de dette i den hensigt ved hjælp af den derved fremkomne aske at gøde deres magre jorder; men endog, som de i en note til deres svar i Jyllandsposten nr.32 relevere, vise dem den faderlige behandling at bruge udtryk om dem, som synes at involvere noget højst fornærmeligt,medens han selv efter kolonisternes til mig indgivne skriftlige besværing skal i årene 1837, 38 og 39 have afhændet 70 til 80 læs tørv af præstegårdens hede. Jeg kunne som kommentar hertil, anføre en latins frase, men jeg frygter for det skal gå hr. Carstens og læserne, som det gik Jeppe: at tårerne skal stå ham i øjnene ved at læse den megen latin.

Som en rosin i enden af pølsen skal jeg tilføje en liden fortælling, som vil kunne afgive nok et smukt bidrag til hr. Carstens karakteristik, da den viser, hvilke midler han betjener sig af for at tilvejebringe argumenter for sine påstande; thi han har nu engang det ejendommelige ved sig, at han skriver, førend han tænker, og først, når andre har belært ham om urigtigheden i det, han skrev, ser han sig om efter beviser, for hvad han har debiteret; men ved denne bagvendte metode nødsages han stundom til - da han nødig vil tilstå, han har fejlet - at gå sådanne veje, som de han i anledning af de tit nævnte brønde har betrådt, og hvorom følgende brev fra en her i Viborg boende brøndsætter beretter. Brevet lyder således:

> For nogen tid siden kom den tyske præst ind til mig, om jeg ville gøre ham et overslag over bekostningerne ved en brønds opførelse på Alheden, hvortil jeg svarede ja; efter at have betænkt sig lidt, sagde han: men tag Dem i agt for, at de ikke brænder Dem, hertil svarede jeg, at den talemåde forstod jeg ej, og bad ham forklare sig tydeligere; nu sagde han: jeg har i sinde at lade sætte nogle brønde på præstegårdens mark, og derfor råder jeg Dem ikke at gøre overslaget for lavt, hvortil jeg svarede, at jeg skulle gøre det, som jeg ville forsvare. Det blev herpå aftalt imellem os, at han om nogle dage skulle afhente overslaget. Men dette er ikke sket. Dette undlader jeg ikke herved at underrette hr. kammerråden om som koloniforvalter.
>
> Viborg, den 1. juni 1840.
> Ærbødigst
> Lund
>
> S.T.
> Hr. kammerråd Morville!

Hensigten med præstens besøg er umiskendelig; han ville atter her"fremsætte lokkemad ", men Lund ville ikke bide på krogen, og da han mærkede dette, så lod han ham beholde overslaget.

Til slutning erklærer jeg herved, at foranførte er mit ultimatum i denne materie, da jeg hverken har lyst eller lejlighed til at spilde min tid på at bringe orden i hr. Carstens idèer eller supplere og berigtige hans kundskaber om Alheden og dens kolonier, og at jeg som følge deraf, aldeles ikke svarer på hvad som helst han herefter måtte falde på at berige litteraturen med angående kolonierne på Alheden og deres forvaltning.

Viborg, den 2. oktober 1840.

Morville.

Allerede samme måned foreligger et skrift fra pastor Carstens:

Bemærkninger
over
hr. kammerråd, amts- og koloniforvalter
Morvilles
Ultimatum.

Hr. kammerråd, amts- og koloniforvalter Morville i Viborg har, i en af ham nylig udgivet pjece, taget helt usømmelig skrålende på veje, blot fordi jeg, som bor i mange år midt på Alheden, vil kende det lokale og forholdene der bedre end ham, og fordi jeg i al beskedenhed har vovet i min bog om "Alheden og dens kolonier" at fremsætte mine tanker om, hvad hans ikke eksisterende instruks, muligvis kunne have fordret, og hvad man ikke med billighed kan forlange af en i Viborg boende koloniforvalter. Enhver som pag 125[1] i min bog læser mine ord, må kunne sige, at de intet stødende indeholder for hr.M., og når han desuagtet tager sådant afsted, som han nylig har gjort, så fristes man til at tænke på Thiers yttring: "Enhver agent, der ikke fatter og begriber sin mission, kan ikke tjene administrationen".
Hvilke begreber hr. M. har om koloniforvalterskabet kan man ellers slutte sig til deraf, at han synes at tro, det er nok at beklæde dette embede, for uden ringeste gyldige bevis at kunne fælde den dom over mig, at jeg i koloniens anliggender tilfulde har begrundet min utroværdighed. Med rolighed tør jeg sætte hr. M. og hans kendskab til Alheden på den ene side; og, idet jeg lader publikum dømme, følgende af mig alt tidligere på den anden side:"Hver den, som ønsker vished i sagen, og nærer tvivl om mine, i min bog fremsatte, påstandes rigtighed, ham kan jeg ej andet, end bede komme til mig, og jeg skal på selve stedet vise ham sandheden af, hvad jeg har skrevet side for side. Mere kan jeg ej byde. Men hvad har hr. M. nu at sætte derimod i sine gunstige og sandfærdige oplysninger ?
I alt, hvad jeg har skrevet, har mit forlangende jo ingensinde været, at man skal tro mig på mit blotte ord, men tværtimod (pag.136)[2] at alt måtte vorde undersøgt af lokal- og sagkyndige mænd, til hvilken klasse hr.M. rigtignok langt

1) her side 135 2) her side 146

fra ikke kan regnes, om han end selv synes at regne sig deriblandt".

Hvad nu fremdeles de ni exclamationer[3] angår, som synes at være nedskrevne for at gøre effekt i en bondekro, og ikke for et roligt dømmende publikum, da ligger

1.det tåbelige ikke i, at jeg antager mine, på gode subjektive og objektive grunde byggede oplysninger for langt troværdigere, end resultatet af hine mislige amtstueforhør; men deri, at hr. M. kan finde det rimeligt, først at lade længere tid hengå, førend man nedskriver en stor mængde talstørrelser, hvis muligste nøjagtighed er en magtpåliggende.

2.det urigtige eller rettere ravgale ikke i, at Alheden i relation til sin store udstrækning er og må kaldes en slette, uagtet den har sine fordybninger; men deri, at en mangeårig godsforvalter ikke engang kender godsets mest iøjnefaldende lokaliteter.

3.det usandfærdige ikke i, at jeg angiver pastoratets lån af repartitionsfondet, istedet for sognets, når hr. M. (i sit første skrift pag.5)[4] taler om, hvor udpint den jyske bonde var i 1837, men deri, at hr. M. vil have tilbagebetaling af lån og resterende skatter anset for et sikkert barometer på bondevelstand.

4.det modsigende ikke deri, at jeg beklager og dadler den brugte fremgangsmåde, men deri, at man først giver bonden henstand med skatter for at hjælpe ham, og siden, når restancerne er blevne store, og man endog har forøget gælden med lån, på een gang fordrer tilbagebetaling, enten det så piber eller skriger hjemme.

5. det uforskammede ikke deri, at jeg, uindviet i kolonibøgernes indhold, antager, at disse er i forsvarlig orden, og følgelig må kunne give de nøjagtigste data; men deri, at hr.M. kan antage, at jeg skulle holde ham for at høre til de i almindelighed bedre underrettede.

6. det urimelige ikke deri, at jeg af koloniforvalteren forlanger oplysninger, som denne alene med tilstrækkelig udførlighed og nøjagtighed må kunne give, men deri, at jeg troede

3) udråb

4) her side 151

hr.M. mere indsigtsfuld i koloniväsenet, end han lader til at være.

7. det enfoldige ikke deri, at jeg jo nok ved, hvor mange fæstere jeg skulle have, eller hvor mange familier jeg har i sognet, eller hvad navn min bog fører og bør føre (se pag. 8 og 23 nederst)[5]; men deri, at hr.M. vil kaste mig i næsen, at en godsforvalter må have en nøjagtig fortegnelse over fæsterne, mig, som netop for nogle år siden på embeds vegne var forpligtet til at indberette, hvorledes at mange af kolonisterne sad uden fæste og lovlig adkomst til gårdene.

8. det arrogante ikke i, at jeg har troet, at min bog skulle kunne belære den, som i mange år ikke engang har vidst at skaffe sig en instruks, men deri, at hr.M. kan tro publikum enfoldigt nok til ikke at bemærke det lille ord "alene".

9. det intetsigende ikke i mine indvendinger, men i alt, hvad hr.M. med hensyn til koloniväsenet i anledning af min bog endnu har præsteret; thi hvad jeg skrev udførligere pag. 4 [6] i mine bemærkninger til hr.M.`s "gunstige og sandfærdige berigtigelser", det står endnu urørt, og sålænge man ikke kan fuldkaste min påstand, at det alene er hine tvende hovedårsager, nemlig hedeødelæggelsen og første afgrødes salg, går og må gå tilbage for kolonien, er endnu så godt som intet sagt -

Hr.M. rører imidlertid dog lidt ved denne sag, skønt han meget klogt ikke vover sig ind på dette gebet. I Jyllandsposten findes nemlig et inserat, hvis virkelige kilde let gættes, skønt det er underskrevet af 3 kolonister, hvoraf den ene aldrig har eksisteret her. Hr.M. beretter, at deri siges, at jeg har beskyldt kolonisterne for, at de ødelægger heden ved at afbrænde lyngen i den hensigt, ved hjælp af den derved fremkomne aske at gøde deres magre jorder. Dog dette røber en sådan uvidenhed, at jeg vel tør sige, at en kolonist aldrig nogensinde kan have ytret sligt. Hvad fremdeles det "højst fornærmelige" angår, da består beskyldningen mod mig deri, at på præstegårdens hede, stor 1000 tdr. land, skæres årligt

5) her side 20 og 37, ordet "Alheden" 6)her side 162

12.000 kv.alen tørv, eller omtrent 1 td.land. Regnes nu tørven at bruge 100 år for at komme igen, så kommer efter 1000 års forløb turen til opskær atter til det stykke hede, som for 900 år siden var tjenligt til tørv. Af denne 1 td. land afgives tørv til en gammel trængende skoleholderenke, hvis søn, skønt gårdfæster, ej selv kan forsyne moderen, og denne søn er så omtrent nok den, som har indgivet skriftlig besværing til hr.M., der efter mine begreber om ære burde skamme sig ved at tale om sligt, der desuden jo aldeles ikke vedkommer ham.

Vi kommer nu til en brøndhistorie, som hr.M. har behaget at fortælle på sin manèr, men der, som de fleste af hans beretninger, får et ganske andet udseende, når de tilstrækkeligt oplyses. Sagen er følgende:

Da jeg havde manuskriptet færdigt til min bog om "Alheden og dens kolonier", sendte jeg en afskrift af samme ind til det kongelige rentekammer, fordi jeg den gang endnu ikke var bestemt på at offentliggøre mine anskuelser, og disse muligvis kunne interessere kollegiet. Mod enden af året 1838 forlangte kolonifæster Peter Bitsch min anbefaling til kollegiet på en ansøgning om en gave på 30 rbd. til hjælp til opførelse af en brønd ved hans gård. Da denne gård netop er udflyttet så fordelagtig for vand, som næsten alle kolonifæstere kunne og burde, og kun ligger omtrent 250 alen (ikke som hr.M. fejlagtigt siger 600 alen) borte fra bækken, så forestillede jeg manden straks det urigtige i hans forlangende, men da han vedblev sin påstand, gav jeg ham det sandfærdige vidnesbyrd af en brav og til anbefaling værdig bonde, overladende kollegiet, om det ville tage mine udførligt fremsatte grunde mod det herskende skadelige brøndsystem ad notam. Jeg fandt det, så kort efter mit manuskripts indsendelse, upasende, igen at gøre opmærksom på det urigtige i mandens forlangende, hvilket jeg derimod året efter troede at burde gøre på en lignende ansøgning med de ord:"sålænge det nu eksisterende brøndsystem skal følges". Skal man nu slutte sig fra det som fulgte til kollegiets anskuelser af sagen, da tør det ingenlunde hedde: "kolonisten fik i stedet for en gave på 30 rbd., efter præstens anbefaling et lån på 25", men snarere: "kolonisten fik,

på grund af præstens, for kollegiet udviklede, anskuelser af brøndsystemet, afslag på sin ansøgning om en gave på 30 rbd., men derimod fik han et lån på 25 rbd., fordi koloni-forvalteren usandfærdigt havde angivet hans gårds afstand fra bækken at være 600 alen, om hr.M. ellers har indberettet, hvad han nu nedskriver." Jeg er derfor ganske enig med hr.M. deri, at vi kunne overlade til enhver retsindigs bedømmelse, om hans eller min handlemåde har røbet samvittighedsfuldhed i dette tilfælde.

Herpå følger nu i hr.M.`s pjece atter en historie, der, skønt den i sig selv er lige så intetsigende, dog, for fuldstændighedens skyld,må oplyses:

Det var omtrent i marts måned d.å., at hr.M. udgav sine såkaldte berigtigelser, og svaret blev jeg ham ikke længe skyldig. Jeg var glad, da jeg hørte, at hr.M. derpå havde - som man påstod - slået sig til ro; thi hans gehaltløse [7] og på personligheder idelig udgående kritik, ønskede jeg mig rigtignok såre gerne befriet fra. Imidlertid ved enhver, som kender mig, at gavnrig virksomhed er min lyst, og aldrig et øjeblik har den tanke forladt mig at gøre for kolonien det almene bedste, hvad jeg med min ringe evne formåede. Det var mig derfor kært, at kunne slå koloniforvalteren, og alle de fornærmelser og grovneder, han har overdynget mig med, fordi jeg ikke kan og vil hylde hans anskuelser, ud af tankerne, og henvende dem på andre ting. Da jeg derfor i Jyllandsposten læste om den i England brugelige måde at nedsætte vandbrønde af brændte sten fra oven af uden bindingsmiddel, og at sligt nu også blev udført af Hauerbach i Randers til en dybde af 75 alen, rejste jeg til Frysenborg, for at se en sådan brønd, og så et overslag over den. Ved min tilbagekomst talte jeg med flere om disse brøndes store brugbarhed på Alheden, og ville, ved et besøg i Viborg, tale navnlig med den af hr.M. nævnte duelige brøndsætter Lund; men slået af den jammerlige usselhed, hvori jeg traf ham, gjorde jeg ham kun et så ligegyldigt tilfældigt spørgsmål om brøndvæsenet, at han deraf tog anledning til hos en agtet embedsmand i Viborg at opsøge mig med de ord: "De ville nok have talt videre med mig", - noget, som jeg da havde tabt lysten til.

7) indholdsløse

Her er altså i korthed den hele historie, som de Herrer Lund og Morville har behaget at sammensætte på deres vis, og ganske godt har den sidstnævnte karakteriseret sin pjece, når han kalder denne historie Rosinen i pølseenden.
Det bedste af hvad hr.M. imidlertid har skrevet er, som i hans første pjece, således også i denne, unægtelig slutningen, hvor han lover, at det skal være hans ultimatum; thi så vist som ingen nogensinde med billighed har kunnet forlange, at han skulle fremkomme med sine berigtigelser eller noget deslige, så vist er de fleste nok enige med mig deri, at det ville have været klogest, om hr.M. aldeles ikke havde offentliggjort sit bekendtskab til Alheden og dens kolonier.

Frederiks præstegård, den 23. oktober 1840.

Carstens.

Den 15. januar 1841 skriver "Kjøbenhavnsposten" under overskriften

Alheden og dens Colonier.
Pastor Carstens. Kammerråd Morville.

Ikke blot de egne i vort fædreland, som naturen har udrustet med størst gavmildhed, fortjener at blive kendt; Enhver, som i sandhed interesserer sig for fædrelandets forhold vil også stræbe at erhverve kundskab om de goldeste egne. Det er ikke blot vore smilende øers frugtbarhed, ikke blot den bakkede halvøs flittigt dyrkede marker, ikke blot den sumpige marsks fede egne, der bør tiltrække sig vor opmærksomhed; også hin nøgne hedestrækning, der når lige fra Skagen til Elben, har krav på vor betragtning, og det så meget mere som det bør være enhver blandt os af vigtighed, at det udfindes, hvorledes kunsten kan formilde den stedmoderlige behandling, som naturen har ladet falde i så stor del af vort lands lod. Men for at opdage, på hvilken måde de lyngbegroede strækninger sikrest og lettest forvandles til indbringende sletter- et spørgsmål, der

i statsøkonomisk henseende er af lige så stor vigtighed som noget andet - er det nødvendigt at være forsynet med en del geografiske beskrivelser over naturforholdene og den hidtil brugte dyrkningsmåde i de forskellige hedeegne. Den, der nemlig forestiller sig, at jordbunden overalt er den samme, hvor lyng kommer til syne, befinder sig i en vildfarelse. Det er ikke blot sandige og ufrugtbare strækninger, der bedækkes af lyngplanten; den har også med stor frodighed udbredt sig over mangt et frugtbart strøg - især hvor der forhen har stået skov. Som bekendt består halvøens ryg og dens vestlige side af store hedestrækninger, eller måske rettere af een stor sammenhængende ørkenagtig hedestrækning, hvori de opdyrkede dele er at anse som oaser. Den østlige hældning af halvøens ryg, som endnu må regnes til hedeegnene, skønt den tiltagende menneskemængde bestandig trænger lyngen mere og mere tilbage, består således for en stor del af lerede og muldede jorder, hvis opdyrkning i rigeligt mål lønner og vil lønne sig. Af sådanne gode strækninger findes der til eksempel store arealer i den sydøstlige del af Viborg amt på begge sider af Gudenåen. Men det er netop også i denne egn, at de forskellige hedenaturer fremtræder i den skarpeste modsætning. I Thorning og Vium sogne frembyder sig således endnu hyppigere afvekslende lyngbevoksede og opdyrkede strækninger, afbrudt af større eller minde skovstrækninger. Men i få øjeblikke og umærkeligt forandrer naturen sig. Skoven forsvinder, de dyrkede marker træder beskedent tilbage for en lavere lyng, og en ensformig, kun af enkelte lavninger - der meget let undgår den"ubefarne" - afbrudt slette med sin triste brunlige Colorit prøver uden afbrydelse af hvilepunkter indtil den yderste horisont øjets sekraft; alt tyder på, at den rejsende nu befinder sig på en gold steppe - Alheden.

Et vistnok kun forholdsvis ringe antal af vore læsere kender Alheden af erfaring, men den større mængde har vel allerede for lang tid siden, på grund af det vanrygte, hvori hin egn står, vænnet sig til at betragte den som en ren udørk - som et dansk Sibirien. At Alheden er kedsommelig, uhyggelig, rå og afskrækkende, kan ikke nægtes; men at den i sterilitet og nøgenhed overgås af andre af de med flyvesand for-

synede egne såvel i Ringkøbing som i Skanderborg amter er også vist. Dog - den, der ønsker en fremstilling af hedenaturen således som den udfolder sig på det lille, 2 mile lange og 2 mile brede Plateau, der begynder 2 mile syd for Viborg og udgør Frederiks sogn, ham ville vi henvise til et af stedets præst, F.C.Carstens, udgivet skrift, betitlet. Bemærkninger over Alheden og dens Colonier. Efter at forfatteren først har omtalt hedenaturen i almindelighed og Alhedens i særdeleshed med dens forunderlige luftsyn, beretter han, hvorledes regeringen i årene 1759 og 1760 indkaldte til Alhedens opdyrkning fra egnene omkring Rhinen og Mayn 265 familier eller omtrent 1000 individer - af hvilke dog en del senere drog bort, dels til deres hjem, dels til Ruslands sydlige stepper, som på samme tid også befolkedes med pfalziske kolonister, og en anden del henflyttedes på Randbøl hede, for der at påbegynde kolonisationsværket. Til disse kolonister lod regeringen bygge omtrent 60 gårde, fordelte i 2 byer. Der tilstodes dem visse temporaire forrettigheder, som er bortfaldne ved dette århundredes begyndelse, og nu har Alhedens bønder ingen særlige rettigheder, når undtages tiendefrihed og fritagelse for leverance af fourage in natura. Efter disse foreløbige bemærkninger behandler hr.Carstens Alhedekoloniernes økonomiske forhold - et emne, der vel fortjener en påagtning, når man ved, at Alheden alene i årene 1760-65 kostede staten 301.000 rdl. , uden at tale om, at kolonisterne i en lang årrække nød skattefrihed. Forfatteren antager, at kolonierne nåede deres højeste flor 1818, men at det siden bestandig er gået tilbage med dem, og anfører som årsager til denne forværring: den slette udskiftning, den totale - formedelst egnens høje beliggenhed og jævne overflade så yderst skadelige - mangel på læ, mangel på hø, mager og slet tilberedet gødning, slet driftsmåde, for stort areal, slette avlsredskaber, mangel på brændsel og den deraf følgende for jordbruget fordærvelige afskrælling af den lyngbegroede jordskorpe - de såkaldte hedetørv, slet økonomi hos kolonisterne (hvoraf følger, at de meget ofte nødes til at sælge afgrøden af en af deres vigtigste sædearter, kartofler, fra gården for spotpris) samt mangel på tilsyn. Vi har blot antydet årsagerne uden nøjere at excerpere forfatterens som som oftest kærne-

fuldebevisførelse om de enkelte årsagers tilstedeværelse. Det har fra først af ikke været vor hensigt at gå i detaillen. Alligevel kunne vi ikke undlade udførligere at berøre det mest slående argument, forfatteren anfører for sin påstand om tilbagegangen af Alhedens kolonier. Forfatteren sammenligner nemlig kreaturbesætningen og udsæden på kolonierne i 1818 (i hvilket år han antager deres status for gunstigst) og 1837, hvorved han kommer til det resultat: at 1818 holdtes på koloniernes 58 gårde 35 heste, 222 stude, 157 køer og 1095 får, medens besætningen i 1837 kun bestod af een hest, 165 stude, 86 køer og 696 får; samt at udsæden i 1818 beløb sig til 311 tdr. rug, 32 1/2 tdr. byg, 299 tdr. havre og 444 tdr. kartofler, medens den i 1837 kun udgjorde 285 tdr. rug, 30 tdr. byg, 143 tdr.havre og 393 tdr. kartofler. Ved man nu tillige, at koloniens folkemængde i tidsrummer fra 1818 til 1837 er steget fra 409 til 518 mennesker, da synes heri at ligge fuldkomment bevis for koloniernes sørgelige stilling. Men netop denne beklagelsesværdige forfatning opfordrer til at pønse på midler, ved hvis hjælp de forfaldne sager atter kunne bringes på fode. Det er nemlig ikke i koloniernes spcielle interesse alene, at hjælpen bør ydes; Alhedens kolonier er meget mere at betragte som en offentlig institution; thi det vil vistnok blive os indrømmet fra alle sider, at hensigten med Alhedekolonisternes indkaldelse ingenlunde var Alhedens opbygning alene, men det formål, regeringen har haft for øje med det for staten så bekostelige kolonianlæg, må vel snarere være ved et i tilstrækkeligt omfang praktisk anstillet forsøg på opdyrkning af en af de sletteste hedeegne, at udfinde en norm for bearbejdelsen af andre lignende ufrugtbare strøg. Forfatteren tror nemlig fornemmelig at finde et virksomt middel til koloniens opkomst i et bedre tilsyn. Hidtil har tilsynet over kolonierne været overdraget amtsforvalteren i Viborg; men af hvad art et sligt tilsyn - udøvet af en mand, der har sit hjem mellem pengeskuffer og regnskaber - har været og ifølge omstændighederne må blive, er let at forestille sig. Forfatteren foreslår at overlade tilsynet med kolonierne til en kommission af lokal- og sagkyndige

mænd, i hvilken der navnlig må findes som permanent medlem en avlsforvalter, der burde bo i kolonierne og navnlig ved sit eksempel give kolonisterne anvisning på et forbedret jordbrug.

Dette pastor Carstens`s forslag ligesom hans hele foreliggende skrift fortjener vistnok såre stor opmærksomhed; og det har også fundet opmærksomhed, skønt ikke den, vi ønskede det. Den nuværende koloniforvalter, amtsforvalteren i Viborg, kammerråd Morville, har nemlig fundet sig foranlediget til at besvare pastor Carstens`s skrift på en højst forkastelig måde. Vi sigter herved ikke blot til den plathed, der hersker i Morvilles foredrag, især når det sammenlignes med Carstens elegante sprog, men vi ser især på indholdet. Morville er yderst forbitret over, at Carstens har skildret den koloni - hvis koloniforvalter han er - som værende i tilbagegang. Vi ville ønske, at sagen virkelig forholdt sig således, at Carstens havde formørket udsigten. Men desværre! det er ikke tilfældet. Carstens har ikke blot godtgjort sine sætninger ved specificerede talangivelser, men de resultater, hvortil han er kommen ved sit flerårige ophold på kolonien - et ophold, der, som skriftet udviser, har været vel anvendt til iagttagelser - finder fuldkommen bestyrkelse hos kyndige landmænd, som ved deres rejser i kolonierne for studehandelens skyld har haft lejlighed til at gøre sig bekendt med deres status. Vi siger"har haft", thi nu er kartoffeltyskernes kvægrace så dværgagtig og forkrøblet, at ingen går sin fod lang efter den. Og har hr.Morville modbevist rigtigheden af hine resultater? Ingenlunde Han vil ikke indlade sig på koloniens status 1818; han benægter rigtigheden af Carstens opgivelser, navnlig fordi een (!) kolonifæster har erklæret, at den af Carstens angivne besætning og udsæd for hans gård ikke er rigtig. Da Carstens imidlertid har støttet sine sætninger på tal, må hans modstander også have tal; men hvorledes er disse tal? De består i angivelser af 13 fæsteres besætning og udsæd 1839, sammenlignede med deres besætning og udsæd for 1824, således som den er anført på en fortegnelse, der i det sidst

anførte år overleveredes Frederik den Sjette. At disse tal, der kun angår et lidet tal af Alhedens gårde, ikke afgiver brugbare data til en bedømmelse af hele koloniens status, er ustridigt. At de heller ikke kunne omstøde Carstens`s angivelser, der angår ikke blot andre år, men - som de naturligvis bør - hele kolonien, er vel også indlysende. Det måtte vistnok ikke have været forbundet med store vanskeligheder for koloniforvalteren at oplyse størrelsen af besætningen og udsæden i 1837 på koloniens 58 gårde, og således overbevise publikum om den flor, hvori koloniforvalteren lige imod Carstens påstår, at kolonien skal være. Han har imidlertid ikke gjort det, derfor må han finde sig i, at vi sætter vor lid ikke til ham, men til det, der bærer sandhedens præg. Da Morville bolerer[1] så meget over, at Carstens har valgt året 1837 for sin status, fordi der forud for dette var gået nogle uår, ville det have været rigtigst af ham, at anføre status både for 1837 og 1839, da det af den herved fremkomne sammenstilling ville blive evident[2], om kolonien befandt sig i en sær ugunstig stilling 1837.

Lige så svævende og unøjagtige, som koloniforvalterens opgivelser om koloniens besætning og udsæd er, lige så ubestemte og halve er de oplysninger, han ellers giver, navnlig om udgifterne til brøndes anlæggelse og vedligeholdelse. Man lærer kun af ham, at kolonien endnu, efter at den har bestået i 80 år og medtaget enorme pengesummer, årligt koster staten i det mindste henimod 1100 rbd. - et datum, som ikke tyder på nogen flor. Men denne kundskab er da også den eneste, men kan uddrage af Morvilles berigtigelser til Carstens`s skrift, uden det skulle være, at man kunne lære, hvorledes "Berigtigelser" ikke skulle være. Thi ikke blot indlader hr. Morville sig ikke , som bemærket, på at bestride de forskellige årsager, hvoraf Carstens udleder koloniens tilbagegang - endskønt Morville antager koloniens forfatning for at være en ganske anden end tilfældet er med Carstens, der, "næppe ved halv besked om det, hvorom han skriver", og som derfor synes let at kunne gendrives af den, der således som koloniforvalteren, hr. Mor-

1) formentlig afledt af bolero - en art dans.

2) indlysende

ville, har så godt som nogen adgang til de kilder, hvoraf der in casu bør øses - men hvad vi især må dadle ved Morvilles "Berigtigelser" er den personlige animositet[3], der ånder frem af hvert afsnit, idet han stedse søger at lede opmærksomheden bort fra hovedspørgsmålet om Alhedekolonier-nes tilstand over på det personlige gebet. Vi skulle vel vogte os for at gentage al den inhumane og uvedkommende tale, som han på nogle få blade nedlader sig til at føre - for at give "Bidrag til hr.Carstens`s Karakteristik", så meget mere som den derved forurettede selv i et par mod-pjecer har givet mere end fornødent svar. Vi ved ikke, hvad der har fremkaldt denne uædle animositet. At hr. Carstens`s yttringer om koloniforvalteren - som han i sit skrift aldrig nævner ved navn - ikke kan være årsag dertil, vil vel være klart, når vi bemærker, at de indskrænker sig til følgende linier: "Dog skønner man let, at jeg for Alhedens kolonier kræver et andet tilsyn, end det af en amtsforvalter, som bor i Viborg, og som med bedste vilje og iver for sagen umuligt fyldestgørende kan tjene to så forskellige og fjernt fra hinanden boende herrer som amtstuens pengevæsen og Alhedens lyngsletter. Penge og lyng hersker hver på sin vis over en stor del af jordkloden; men fordi en mand forstår at være dygtig i at håndtere det ene, kan man dog ej med billighed forlange, at han skal tilfulde kende og vide at omgås det andets væsen og luner. Dog derfor vil amtsforvalterens koloniopsyn heller ikke sige stort andet, end at han er koloniens godsforvalter, uden i ringeste måde at befatte sig med en avlsforvalters forretninger". Om hr.Morville endnu tror på embedshirakiets fordums enevælde, og om han i disse kolonipræstens sande yttringer har set et revolu-tionært attentat på koloniforvalterens magtfuldkommenhed, ved vi ikke; men vi tror, at hvis præsten med tilsidesæt-telse af al delikatesse i sine stridsskrifter har forsøgt at drage koloniforvalterens uvedkommende forhold f.eks. som regnskabsbetjent med ind i debatten, da havde kampen vel været ført med lige - uædle våben, men derfor ikke til større gavn for selve sagen. Enskønt det er et år siden, at hr. Carstens udgav sit lærerige skrift, har vi med forsæt undladt sammes omtale, indtil den debat, som det fremkaldte, nu er blevet sluttet.

3) forbitrelse

Afsluttende kommentar.

Amtsforvalter Morville tager ikke stilling til de konkrete forslag, som pastor Carstens fremsætter, idet han tilsyneladende er helt uenig i grundsynspunktet, at det går tilbage for kolonierne. Den appel, som Carstens retter til "høje vedkommende", får således ikke nogen virkning hos koloniforvalteren, og det er vel grunden til, at regeringen også forholder sig tavs i denne sag. I sin bog om plantagerne, udgivet i 1844, giver pastor Carstens igen udtryk for sit pessimistiske syn på fremtiden for agerbrug på heden ved at betegne kolonierne som "hensygnende, ved penge og kunst opretholdte".[1] Der har på dette tidspunkt, 5 år efter bogens udgivelse, således ikke vist sig tegn på initiativer til forbedring af forholdene.

I sin bog "Den jyske hede, før og nu" omtaler J.Mylius Erichsen pastor Carstens bog (side 353-354) og kalder den et nødskrig, som henledte opmærksomheden på hedesagen, og som har været hedesagen til gavn som et af datidens mest ansporende og tillige mest oplysende skrifter til sagens fremme. Den vurdering af hedeopdyrkningen, som Mylius Erichsen fremsætter i sin bog, har sin baggrund i det, han har set og hørt på sin rejse rundt på Alheden i året 1900, og tyder på en forbedring af forholdene, sammenlignet med pastor Carstens status 60 år tidligere. Forandringen skyldes dels den viden om hedeopdyrkning som blev udviklet efter stiftelsen af Det danske Hedeselskab i 1866, og dels de bedre muligheder for at få jorden tilført mergel, men det tog først sin begyndelse i 1880-erne.

Alheden frembyder i dag et syn, der er meget forskelligt fra den beskrivelse, som pastor Carstens gav i 1839. De veldyrkede marker, omgivet af skærmende læbælter, frodige haver og velholdte huse præger nu den hedegn, som de tyske kolonister kæmpede med. Generationers slid har givet den sit nuværende udseende. Om der havde været større lydhørhed for de forslag, Carstens fremsatte, kunne den gunstige udvikling nok være kommet tidligere, og et par generationer havde fået gunstigere vilkår at leve under.

1) se side 63